

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (6)

Чернігів 2019

УДК 34(051)(477)

H34

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 13 від 18 грудня 2018 р.).

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПіТС, 2019. № 1 (6). 124 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; теорії і практиці кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, доц., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Денисов С. Ф.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Доній Н. Є.*, д-р філос. наук, доц.;

Пекарчук В. М., д-р іст. наук, доц.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борисов В.І., д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Гончаренко О.Г.*, д-р екон. наук, доц.; *Глушков В.О.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Гришук В.К.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Гуторова Н.О.*, д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Денисова Т.А.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Житний О.О.*, д-р юрид. наук, проф.; *Коваленко В.В.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Колб О.Г.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Костенко О.М.*, д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Литвинов О.М.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений працівник освіти України; *Ницимна С.О.*, д-р юрид. наук, проф.; *Пальченкова В.М.*, д-р юрид. наук, проф.; *Рябчинська О.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Сердюк П.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Стрельцов Є.Л.*, д-р юрид. наук, д-р теології, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки й техніки України; *Харченко В.Б.*, д-р юрид. наук, проф.; *Шумна Л.П.*, д-р юрид. наук, доц.; *Адамска-Худзінська Малгожата*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Андріяшко М. В.*, д-р, проф. (Республіка Білорусь); *Кіліан Маттіас*, д-р хабілітований, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ляковська Катажина*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Партенадзе Омар Асланович*, д-р, проф. (Республіка Грузія); *Помикала Марта*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Сметанська Ірина*, д-р с.-г. наук, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ткач А. А.*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Ткач Т. В.*, д-р соц. наук (Республіка Польща).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Пузирьов М. С.*, канд. юрид. наук.

Заснований у 2017 році. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22779-12669В від 14.06.2017

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2019

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (6)

Chernihiv 2019

UDC 34(051)(477)

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 13 on December 18, 2018).

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2019. № 1 (6). 124 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of Theory and History of Law, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; the problems of Civil, Business, Social and Industrial Law; current issues of Administrative, Financial, Informational Law; Penal Law, Criminology, Criminal and Executive Law; theory and practice of Criminalistics and activities of criminal procedure; operational search activity. The publication will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Tohochynskyi O.M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, President of Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: *Denysov S.F.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: *Donii N.Ye.*, Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor; *Pekarchuk V.M.*, Doctor of Sciences (History), Associate Professor.

EDITORIAL BOARD:

Borysov V.I., Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Honcharenko O.H.*, Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor; *Hlushkov V.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Hryshchuk V.K.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Hutorova N.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Denysova T.A.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Zhytnyi O.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Kovalenko V.V.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Kolb O.H.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Kostenko O.M.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Lytynov O.M.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine; *Nishchymna S.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Palchenkova V.M.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Riabchynska O.P.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Serdiuk P.P.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Strieltsov YE.L.*, Doctor of Sciences (Law), Doctor of Sciences (Theology), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Engineering of Ukraine; *Kharchenko V.B.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Shumna L.P.*, Doctor of Sciences (Law), Associate Professor; *Adamka-Hudzińska Malhozata*, PhD Doctor Habitait, Professor (Poland); *Andryiashka M.V.*, PhD Doctor, Professor (Belarus); *Kilian Mattias*, PhD Doctor Habitait, Professor (Germany); *Liaskovska Katazhyna*, PhD Doctor Habitait, Professor (Poland); *Partenadze Omar Aslanovych*, PhD Doctor, Professor (Georgia); *Pomykala Marta*, PhD Doctor Habitait, Professor (Poland); *Smetanska Iryna*, Doctor of Sciences (Economy) (Germany); *Thkach A.A.*, PhD Doctor Habitait, Professor (Poland); *Thkach T.V.*, Doctor of Sciences (Social) (Poland).

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Puzynov M.C.*, Candidate of Sciences (Law).

ЗМІСТ**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

- Пекарчук В. М., Личик О. В.* Вплив геополітичних передумов поділів Речі Посполитої (друга половина XVIII століття) 7
- Снівак В. В.* Пенітенціарна проблематика у філософській спадщині Мішеля Фуко 17

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО,
СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

- Гончаренко О. Г.* Формування підходів до працевикористання засуджених із врахуванням міжнародного досвіду 25
- Іваньков І. В.* Особливості залучення засуджених до праці у виправно-трудовах колоніях та виправно-трудовах таборах у 30–60 рр. XX століття 39

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО,
ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА**

- Ніщимна С. О., Крупко Я. М.* Нормативне регулювання функціонування місцевих бюджетів в Україні 49
- Ткаченко О. Г., Залужовська Г. П.* Добір та підготовка як складові професійної компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України 58

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

- Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Білоконов В. М.* Призначення покарання на підставі ч. 1 ст. 70 та ч. 4 ст. 70 Кримінального кодексу України за наявності в діях особи «окремих епізодів злочинної діяльності» 70
- Кондратов Д. Ю., Гуренко Д. Ю.* Кримінально-правова охорона права на таємницю кореспонденції: досвід деяких європейських країн 87

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ.****ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

- Гарига-Грихно М. М.* До проблеми вивчення давності поховання трупа за скелетизованими рештками. Методика та експертна тактика (історіографічний аспект) 101
- Дем'яненко Ю. О., Олефір Л. І., Шпортюк О. М.* Особливості використання біографічного матеріалу для складення досудової доповіді 111

**ВІТАЄМО З ЮВІЛЕЄМ!
ТАЛАНОВИТИЙ ПЕДАГОГ,
МУДРИЙ НАСТАВНИК, ЛЮДИНА СОВІСТІ ТА ЧЕСТІ –
ОГОРОДНИК ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ**

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Pekarchuk V., Lychyk O. Influence of geopolitical provisions of the Polish Commonwealth (second half of the XVIII century) 7

Spivak V. Penitentiary problematics in philosophical heritage of Michel Foucault 17

PROBLEMS OF CIVIL, ECONOMIC, SOCIAL AND LABOUR LAW

Honcharenko O. Formation of approaches to labor use of convicts according to international experience 25

Ivankov I. Peculiarities of convicted persons' employment to labor in corrective labor colonies and corrective labor camps in 30–60s. of 20th century 39

TOPICAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE, FINANCIAL AND INFORMATION LAW

Nishchymna S., Krupko Ya. Normative regulation of local budgets functioning in Ukraine 49

Tkachenko O., Zaluhska G. Selection and training as components of personnel's professional competence of the State criminal-executive service of Ukraine 58

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Denysov S., Denysova T., Bilokoniev V. Sentencing on the basis of part 1 of article 70 and part 4 of article 70 of the Criminal code of Ukraine, if there are "separate episodes of criminal activity" in person's actions 70

Kondratov D., Hurenko D. Criminal and legal protection of the right to secrecy of correspondence: experience of some European countries 87

THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURE ACTIVITY AND CRIMINALISTICS. OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Haryha-Hrykhno M. To the problem of study of corpses' burial remoteness over scaled residues. Methodics and expert tactics (historiographical aspect) 101

Demianenko Yu., Olefir L., Shportiuk O. Features of the use of biographic material for formulation of pre-trial report 111

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 94(477.4) «17/18»(081)

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.007

Пекарчук В. М.,

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри
теорії та історії держави і права, конституційного права,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна,
ORCID: 0000-0002-7750-1474;

Личик О. В.,

курсант 2 курсу 122 групи,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ПОДІЛІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХVІІІ СТОЛІТТЯ)

На основі всебічного аналізу різнопланових джерел досліджено місце і роль геополітичних амбіцій сусідніх країн на державну політику Речі Посполитої, що в результаті призвели до її поділу у другій половині ХVІІІ століття. Розкрито чинники, які призвели до втрати державного суверенітету незалежної країни, що позначилося на становищі звичайних підданих. З'ясовано, що саме цілеспрямований зовнішній вплив зі сторони сусідніх країн відіграв ключову роль у процесі розподілу території Речі Посполитої і відхід її територій до складу інших країн.

Ключові слова: Річ Посполита, імперія, поділи Польщі, інтереси держав, чинники.

Постановка проблеми. Геополітичні амбіції сусідніх держав, а саме перехід до принципово нової системи суспільно-політичних, соціальних і економічних відносин в умовах глибоких змін геополітичної картини світу, кризових процесів і значною нестабільністю внутрішньої обстановки, спонукають інші країни до актуалізації проблеми забезпечення власної безпеки суспільства, держави й особистості. У зв'язку з цим викликає підвищений інтерес висвітлення «болючих моментів» європей-

ської історії з метою неприпустимості подібних дій у подальшому розвитку континентальної та світової спільноти.

До кінця XVIII століття Річ Посполита була однією з найбільших у Європі держав. Поділи цієї країни залишаються предметом гострих дискусій, зберігаючи своє політичне та цивілізаційне значення. Проблема набуває особливої актуальності в нинішніх умовах, коли проти України проводиться деструктивний маніпулятивний зовнішній вплив, оскільки загарбницька політика окремих країн, що була характерною для досліджуваного періоду і мала власну особливу схему, на жаль, сьогодні відбувається стосовно нашої держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні напрацювання зарубіжних та вітчизняних науковців сприяли глибшому розумінню природи зовнішньої політики, формуванню наукового тезаурусу, а також концептуальних побудов, у які вписуються міжнародні процеси минулого й сучасності. Серед авторів, які займалися висвітленням вказаної проблематики, слід згадати провідних вітчизняних та зарубіжних учених, таких як: Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, Н. Яковенко, Ф. Турченко, А. Філінюк, Є. Брацісевич, Л. Кадзела, К. Моравський, Є. Крашевський, Р. Рибарський, С. Соловйов, А. Малиновський, Б. Носов та багатьох інших дослідників. Водночас перед суспільством з'являються нові проблеми, які потребують широкого аналізу та вирішення, особливо використовуючи позитивні напрацювання та уникаючи попередні прорахунки.

Мета статті полягає у виокремленні й оцінці зовнішньополітичних чинників тиску сусідніх країн на суверенітет та незалежність Речі Посполитої, аналізі міжнародних факторів впливу у врегулюванні існуючих проблем.

Виклад основного матеріалу. Причинами поділів Речі Посполитої є внутрішні – пов'язані з діяльністю еліти польського народу, і зовнішні, що стосуються дій власне країн-учасниць. Поділи Речі Посполитої були зумовлені щонайменше чотирма групами причин: а) кризою польської державності; б) розвитком загальноєвропейської зовнішньополітичної ситуації, в якій зіткнулися найсильніші і найвпливовіші держави Європи; в) агресивною, загарбницькою політикою Росії, Австрії та Пруссії; г) по-

боюванням Росії перед поширенням на її територію ідей Великої французької революції.

З початку XVIII століття Польща перебувала в стані анархії. В її справі постійно втручалися сусіди, головним чином, – Росія. За владу постійно боролися потужні угруповання магнатів, і ніхто не хотів поступатись своїми інтересами [1, с. 5]. Головною причиною такої боротьби було існування так званого «liberum veto», яке й спричинило внутрішні суперечності серед польської еліти та не давало можливості провести реформи й створити власне військо. Усвідомлення необхідності реформування Речі Посполитої набувало дедалі більшого поширення в магнатських і шляхетських колах, особливо серед представників «фамілії», яку очолював російський воєвода А.О. Чарторийський [2].

Бажаючи згодом захопити частину Речі Посполитої, Російська імперія, вдало використавши внутрішні негаразди в країні, ввела свої війська до суверенної держави та допомогла посадити на королівський трон польського магната, фаворита російської імператриці Катерини II Станіслава-Августа Понятовського. Задля встановлення цього кандидата були використані не тільки сили армії, а й значні фінансові активи. У січні 1764 р. до Вільна із секретним дорученням привернути на свій бік Массальських був відряджений полковник С. Тучков. Незважаючи на те, що російський двір запропонував гетьманові М. Массальському річну пенсію в розмірі 8 тис. руб., проте той забажав дохідне графство Дубровенське або, замість нього, 1 млн злотих і допомогу 4 тис. російських солдатів для охорони конфедерації Великого князівства Литовського проти К. Радзивілла [3, с. 62]. Указом від 24 січня 1764 р. Катерина II виділила Массальським 100 тис. червінців на проведення у Великому князівстві Литовському шляхетських сеймиків, а для того, щоб надсилання такої великої суми грошей разом із двотисячним військом не мало «в республіці розголосу, нібито цей корпус визначений для прикриття і захисту друзів Росії, то можна литовському гетьманові через командирів оголосити, що він призначений на зміну тих військ, які донині в польській Пруссії для охорони магазинів знаходяться» [4, с. 69].

Новопризначений король Станіслав-Август Понятовський не виправдав надії та швидко вийшов з-під впливу «фамілії» і взяв курс на проведення реформ (обмеження *liberum veto*, вилучення податкових питань з-під компетенцій сеймиків, запровадження генерального мита тощо), але їх здійснення викликало занепокоєння Пруссії та Росії [2]. Були прийняті радикальні міри у вигляді застосування військової сили із використанням дисидентського питання (зрівняння в правах християн-некатоликів – лютеран і православних). 1767–1768 рр. було прийнято так звані кардинальні права, що несли у своїй суті консервативні ідеї із збереженням політичного устрою та паралізацією реформ. У лютому 1768 р. супротивники зрівняння прав дисидентів із католиками організували Барську конфедерацію, яка звернулася за допомогою до Франції та Туреччини [5, с. 107].

Річ Посполита перетворилася на арену бойових дій, у ході якої змагалися три сторони: конфедерати, коронне та російське військо. Мета полягала в тому, що конфедерати намагалися захопити владу та детронізувати короля. Війна протривала до серпня 1772 р. і завершилася поразкою та встановленням російського протекторату. Головним наслідком цих подій стало складання та реалізація плану поділу Речі Посполитої з урахуванням інтересів сторін учасниць.

19 лютого 1772 р. австрійський імператор Йосиф II і Марія Терезія підписали акт, у якому, підтвердивши «права і вимоги» Росії й Пруссії «на деякі польські воєводства й області» і нагадавши про «аналогічні» права Австрії, висловилися на користь «досконалої рівності» в придбанні території [6, с. 147].

Відомо, що після першого поділу в Речі Посполитій були зроблені реальні спроби реформування суспільства. Зокрема, «Постійна рада» істотно поліпшила управління у військовій, фінансовій, промисловій і землеробській сферах, що закономірно позитивно вплинуло на розвиток економіки. Едукаційна комісія впродовж 1773–1794 рр. реформувала систему вищої та середньої школи [7, с. 107]. Одночасно з цим, зазнаючи вплив масонських лож Англії та Франції, в Польщі виникла й зміцніла «патріотична» партія, яка незважаючи на існування конкуренції з проросійськи

зорієнтованими партіями («королівська» та «гетьманська») взяла гору на «чотириохрічному сеймі» (1788–1792 рр.).

Польська партія, розуміючи, що становище країни в другій половині XVIII ст. змінять винятково ґрунтовні реформи, здійснила серію радикальних кроків. 3 травня 1791 р. була прийнята Конституція, яка розширила права буржуазії, змінила принцип поділу влади, скасувала «*liberum veto*» та основні положення конституції М. Репніна. Проте, як і очікувалось, такі дії викликали незадоволення Росії та сусідніх з Річчю Посполитою країн, які розглядали її як майбутню здобич.

Невдоволення частини шляхти Конституцією 1791 р. призвело в 1792 р. до створення Торговицької конфедерації, яка у зверненні до Катерини II писала: «Польська нація, об'єднана в одну загальну конфедерацію, звертається до тебе, як до божества, прихильного до її свободи, і закликає тебе до себе на допомогу». 18 травня 1792 р. російський посланець у Варшаві Я. І. Булгаков передав великому литовському канцлерові Йоахиму Хрептовичу декларацію про введення російських військ. Пояснюючи рішення про введення військ, Катерина II писала королеві Станіславу Августу, що «справа в тому, щоб повернути республіці прадавню свободу її і спосіб правління, гарантовані моїми договорами з нею і насильницьки усунуті революцією 3 травня всупереч священним законам». Як зазначає А. Зорин, роль торговичан була чисто формальною. Запевнивши Катерину II у необхідності вторгнення в Польщу, далі вони, по суті, їхали в обозі армії, котра наступала. Що ж до ролі в російській політиці магнатів Польщі, то творці Торговицької конфедерації були просто жорстоко введені в оману, оскільки Катерина II вела за їх спинами переговори про поділ території із Пруссією й Австрією [8, с. 154].

Вищевикладені події в своїй сукупності спричинили другий поділ Польщі, що відбувся в 1793 р., у результаті якого від колись могутньої Речі Посполитої залишився, як зазначав А. Каппелер, лише «обрубок держави, залежний від Росії» [9, с. 65–66].

Частина шляхти, серед яких: князь Адам Казимир Чарторийський, генерал Юзеф Зайончик, литовський стольник князь Юзеф Клемент Чарторийський, колишній маршалок Литовської

конфедерації князь Казимир Нестор Сапега, колишній маршалок сейму Станіслав Малаховський, Тадеуш Костюшко, Гуго Коллантай, Станіслав Потоцький, Станіслав Солтик та ін., були занепокоєні втратою незалежності Речі Посполитої і намагаючись її повернути, долучилися до повстання 1794 р., яке планувалося на «російському кордоні», в Кракові, Варшаві, Вільні, з метою повернення втрачених земель та відновлення дії Конституції.

Ці події насторожили учасниць поділів. У червні 1794 р. пруські війська захопили Краків. Австрія, прагнучи обмежити приріст пруських володінь за рахунок Польщі, направила власні війська в Сандомир, Люблінське воєводство і Холмську землю. У змісті ноти міністра закордонних справ Австрійської імперії барона Франца фон Тугута від 11 вересня 1794 р. до австрійського дипломата графа Л. Кобенця відчувалися, наскільки Віденський кабінет був стурбований конвенцією 1793 р. між Російською імперією й Пруссією. Тому Австрія вбачала в кожному поділі Польщі лише важку необхідність, оскільки всі територіальні надбання завжди були більше вигідні для Росії та Пруссії, ніж для неї. В основу відносин із Польщею, на думку Австрії, повинні бути покладені принципи, визнані всіма дворами, в яких придбання земель мало бути рівними за внутрішньою їх цінністю [7, с. 219–220].

Напруження, викликане повстанням 1794 р. на Правобережній Україні, набрало обертів загрозливого характеру. Катерина II особисто стежила за ситуацією на Правобережній Україні. У своїх листах та розпорядженнях генерал-губернатору Т. Тутолмину вона наказувала накладати секвестр на маєтки осіб, запідозрених у повстанні. Було посилено місцеві військові гарнізони. Завдяки цим заходам основна маса польської шляхти не наважилась ризикнути своїм майном і примкнути до національно-визвольної боротьби [8, с. 107–109].

24 грудня 1794 р. у декларації урядів Росії й Австрії щодо підготовки третього поділу Речі Посполитої основною причиною було задекларовано необхідність, яка змушувала монархів вдаватися до радикальних дій, спрямованих на припинення повстання, що проходили в Речі Посполитій, та виявилися небезпечними для країн-учасниць поділів. 24 жовтня 1795 р. підписано конвен-

цію між Росією, Австрією й Пруссією про остаточний поділ Речі Посполитої; ратифікувати її не було потрібно, оскільки 14/25 листопада король Станіслав Август відрікся від трону [5, с. 114].

До конвенції між державами, які поділили Річ Посполиту, підписаної в Санкт-Петербурзі в 1797 р., було додано таємний протокол. У ньому, зокрема, зазначалося: «З огляду на необхідність усунути геть усе, що може оживити пам'ять про існування Польського королівства... високі договірні сторони погодились... ніколи не вводити до своїх титулів, у назву або навіть вказівку на назву Польського королівства, що має залишитися придушеним віднині на віки вічні» [1, с. 6]. Отже, учасники поділів зробили все, аби стерти державні кордони Речі Посполитої з мапи світу та спробувати забути про існування цієї країни.

Можна констатувати, що основними причинами введення військових формувань Австрії, Пруссії та Росії на територію суверенної держави виявилися такі: спірні питання виборності короля, кандидатура якого обиралася в жорсткій та не зовсім чесній конкуренції; дисидентське питання, яке Росія використала для встановлення консервативних ідей після спроби здійснення «оздоровлюючих» реформ; Барська та Торговицька конфедерація, які викликали громадянську війну в країні та ні до чого, крім як людських та територіальних втрат, не призвели, оскільки в обох випадках ситуація в країні закінчувалася поділами Речі Посполитої; повстання 1794 року, викликане бажанням змінити ситуацію в країні та повернути втрачені території, тільки загострило становище Речі Посполитої і призвело до того, що сусідні країни обґрунтовували свою політику так: необхідність, яка змушувала монархів вдаватися до приборкання і припинення заколоту та повстання, що виявилися в Польщі і були згубними й небезпечними для сусідніх із Польщею держав. Тобто ніби побоюючись поширення ідей та настроїв (що поширювалися в результаті повстання на їх територію), Росія, Пруссія та Австрія розділили між собою Річ Посполиту та на довгі часи стерли її не тільки з мапи світу, а й взагалі зробили все можливе, аби забути всі згадки про неї.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши політичну ситуацію, яка сформувалася на той момент у Східній Європі, можна

констатувати, що причинами падіння Речі Посполитої були як внутрішні (виявлялися у недоліках її державного устрою та магнатському свавіллі), так і зовнішні чинники (сусідство зі зміцнілими абсолютистськими державами, з якими Річ Посполита у XVIII ст. не змогла успішно конкурувати). Водночас нестабільність та спустошення всередині країни були викликані, перш за все, саме цілеспрямованим зовнішнім впливом сусідніх країн, серед яких найбільш виразно виокремлювалась політика Російської імперії.

Список використаних джерел

1. Ніколаєва Н. Б. Приєднання українських етнічних земель до Російської та Австрійської імперій внаслідок трьох розподілів Польщі (1772–1795 рр.) *Історичні науки*. 2014. Випуск 87. С. 5–7.
2. Вінниченко О. О. Річ Посполита. Енциклопедія Історії України. Інститут Історії України НАН України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe> (дата звернення: 02.05.2019).
3. Анішчанка Я. Палітычная гісторыя часоў падзелаў Рэчы Паспалітай. Мінск: Хурсік, 2006. 256 с.
4. Анішчанка Я. Народжаны рабалепнічаць. Беларускія землі пры першым падзеде Рэчы Паспалітай. Мінск: Хурсік, 2007. 450 с.
5. Філатова О. Поділи Речі Посполитої. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 1. С. 104–117.
6. Стегний П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795. Москва: Междунар. отношения, 2002. 696 с.
7. Філінюк А. Г. Поділи Речі Посполитої в долі Правобережної України. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2015. № 4. С. 102–118.
8. Зорин А. Кормя двухглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII – первой трети XIX века. Москва: НЛЮ, 2004. 416 с.
9. Кашелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / перекл. з німецької Х. Назаркевич; наук. ред. М. Крикун. Львів: Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2005. 360 с.
10. Восстание и война 1794 года в Литовской провинции: (по документам Москвы и Минска /сост., ред. и предисл. Е. К. Анищенко. Минск: МНО, 2001. 212 с.

Pekarchuk V., Lychyk O.

INFLUENCE OF GEOPOLITICAL PROVISIONS OF THE POLISH COMMONWEALTH (SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY)

The place and role of the geopolitical ambitions of neighboring countries on the state policy of the Polish Commonwealth, which led to its division in the second half of the 18th century is studied on the basis of a comprehensive analysis of diverse sources. The factors that led to the state sovereignty loss of an independent country, which affected the situation of ordinary people, are revealed. It has been proved that the targeted external influence from the side of the neighboring countries has played a key role in the process of distribution of the territory of the Polish Commonwealth and the withdrawal of its territories into other countries.

It is noted that the geopolitical ambitions of the neighboring states, namely the transition to a fundamentally new system of socio-political, social and economic relations in the conditions of profound changes in the geopolitical picture of the world, crisis processes and instability of the internal situation, encourage other countries to actualize the problem of ensuring their own security of society, state and personality. In this aspect, the state of the Polish Commonwealth is analyzed as the state, which by the end of the 18th century was one of the largest states in Europe.

It is found out that the reasons for the division of the Polish Commonwealth were internal - connected with the activities of the elite of the Polish people, and external ones, concerning the actions of the member-states themselves. Several groups of reasons for the Polish Commonwealth division are singled out, namely: a) the crisis of Polish statehood; b) the development of a pan-European foreign policy situation in which the most powerful and most influential states of Europe have faced; c) the aggressive, invasive policy of Russia, Austria and Prussia; d) Russian fear before the ideas spreading of the French Revolution to its territory. At the same time, instability and devastation within the country were first of all caused by the intentional external influence of neighboring countries, among which the policy of the Russian Empire is the most distinctly marked.

Key words: *the Polish Commonwealth, empire, division of Poland, interests of states, factors.*

References

1. Nikolaeva, N. B. (2014), "The Accession of Ukrainian Ethnic Lands to the Russian and Austrian Empires as a Result of the Three Divisions of Poland (1772–1795)", *Historical sciences*, No. 87, PP. 5–7.
2. Vinnychenko, O. O., "Polish Commonwealth", *Encyclopedia of History of Ukraine*, Institute of History of National Academy of Sciences of Ukraine, available at: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
3. Anishchanka, Ya. (2006), *The Political History of the Division Time of Polish Commonwealth*, Hursik, Minsk, 256 P.
4. Anishchanka, Ya. (2007), *Born to Adapt. Belarusian Lands at the First Fall of the Polish Commonwealth*, Hursik, Minsk, 450 P.

5. Filatova, O. (2017), "Divisions of the Polish Commonwealth", *Scientific herald of the Lesia Ukrainka Eastern European National University*, No. 1, PP. 104–117.

6. Stehnyi, P. V. (2002), "Divisions of Poland and Catherine's the IInd Diplomacy. 1772. 1793. 1795", *International Relationship*, Moscow, 696 P.

7. Filinyuk, A. H. (2015), "Divisions of the Polish Commonwealth in the Right Bank Part of Ukraine", *Problems of the History of Central and Eastern Europe Countries*, No. 4, PP. 102–118.

8. Zoryn, A. (2004), "Feeding the Two-headed Eagle... Literature and State Ideology in Russia in the Last Third of the XVIIIth and the First Third of the XIXth century", *UFO*, Moscow, 416 P.

9. Kappeler, A. (2005), *Russia as a Polyethnic Empire: the Emergence. History. Decay*, translated by Nazarkevych, H., in Kricun, M. (Ed.), Publishing House of Ukrainian Catholic University, Lviv, 360 P.

10. Anishchenko, E. K. (2001), "The Uprising and the War of 1794 in the Lithuanian Province: (according to the documents of Moscow and Minsk)", *MNO*, Minsk, 212 P.

УДК 316.75

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.017

Співак В. В.,

доктор філософських наук,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1681-8486

ПЕНІТЕНЦІАРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ МІШЕЛЯ ФУКО

У статті здійснено аналіз пенітенціарної проблематики у філософській спадщині французького філософа ХХ ст. Мішеля Фуко. Зроблено висновок про наявність у творчості філософа висвітлення значного кола питань, що стосуються проблем злочину та покарання. Фуко простежує становлення нової моделі сприйняття злочину та покарання в модерному суспільстві. Характерними рисами цієї моделі стає значне її пом'якшення та виникнення і становлення тюремного ув'язнення як головної форми покарання. Виконання карних та дисциплінарних функцій покладено на в'язницю як механізм перевиховання злочинців.

Ключові слова: історія філософії, французька філософія, злочин та покарання, модерне суспільство, гуманізація, виховання.

Постановка проблеми. Філософське осмислення пенітенціарної проблематики сягає глибини віків. Мотиви злочину та покарання, розкаяння, духовного і соціального оновлення особистості присутні у філософських творах, літературі та мистецьких образах різних часів та народів. Згадана проблематика стала об'єктом творчості багатьох філософів, починаючи від античності і до сьогодення. Серед них: Анаксимандр, Геракліт, Сократ, Платон, Арістотель, Тома Аквінський, Ніколо Макіавелі, Томас Гобс, Федір Достоєвський, Мішель Фуко тощо. Дослідження історії філософського осмислення заданої проблематики є доволі актуальним сьогодні, адже на сучасному етапі становлення в Україні правової держави та громадянського суспільства відчувається потреба у виробленні нової «посттоталітарної» світоглядної парадигми сприйняття феномена злочину та покарання, особи засудженого тощо. Відповідь на питання, – якими можуть бути засади цієї парадигми, – може дати дослідження пенітенціарної проблематики у спадщині видатних філософів минулого та сучасності.

Серед філософів ХХ ст. особливу увагу пенітенціарній проблематиці приділив французький філософ Мішель Фуко (фр. Michel Foucault, 15 жовтня 1926 – 25 червня 1984) – французький

філософ та історик ХХ ст. Фуко найбільш відомий у країнах Європи, США, Японії, Австралії завдяки своїм критичним дослідженням соціальних інституцій, психіатрії, медицини, наук про людину, системи виконання покарань, а також цікавим роботам з історії сексуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний огляд філософського доробку Мішеля Фуко був зроблений вітчизняними та закордонними дослідниками: Н. Автономовою [1; 2], М. Бланшо [3], В. Візгиним [4; 5], Ж. Дельозом [6], Дж. Мілером [7], Д. Міхелем [8], М. Риклінім [9], Б. Флівб'єргом [10], В. Фурсом [11] та ін. Проте названі дослідники, розглядаючи філософський доробок Фуко взагалі, або окремі його аспекти, звертаються до пенітенціарної проблематики лише побіжно, без детального вивчення.

Метою статті є побіжний огляд пенітенціарної проблематики у філософській спадщині Мішеля Фуко на основі його праці «Наглядати і карати: народження в'язниці» [12].

Виклад основного матеріалу. Теоретичні узагальнення з пенітенціарної проблематики були зроблені М. Фуко на основі широкої практичної діяльності, пов'язаної з громадською роботою, яка мала на меті реформу пенітенціарної системи Франції та пом'якшення становища осіб, що відбувають покарання.

Так, у лютому 1971 року Фуко оголошує про створення «Групи інформації про в'язниці», щоб дозволити в'язням повідомляти про умови ув'язнення (активісти готували таємні анкети для в'язнів). У липні 1970 р., після чисельних публікацій і розвідок «Групи інформації про в'язнів», у в'язницях Франції були дозволені преса і радіо. У листопаді 1972 р., він разом з Сержем Лівзоре організовує «Комітет дій в'язнів» (САР). Міркування Фуко щодо цієї проблеми привели до написання книги «Наглядати і карати: народження в'язниці» (*Surveiller et punir. Naissance de la prison*), яку він закінчив у 1975 році. Це був нарис про структури мікровлади, які розвивалися в європейських суспільствах з ХVIII сторіччя, із докладним екскурсом історії в'язниць і виховних закладів [9].

Однією з основних ідей цієї праці стала еволюція системи покарання під час переходу від феодалізму до модерності. До середини ХVIII ст. для влади була характерна велика жорстокість під час

покарання винних. Ця жорстокість публічної страти носила ритуальний характер і була направлена на нагнітання в суспільстві атмосфери страху перед особою злочинця та покаранням за злочин, а також ствердження образу справедливої та всесильної влади.

Під впливом ідеологічних, економічних та соціально-політичних змін система покарань поступово еволюціонує в бік гуманності і вже у 30-х рр. XIX ст. є значно м'якшою. Якщо до цього злочинців піддавали публічним стратам, пізніше їх почали піддавати тюремному ув'язненню, що виключає насильство над тілом. Тобто змінюється сама природа покарання. Сформувалося нове уявлення про суб'єкт злочину, ним перестає бути тіло засудженого, відтепер як такий суб'єкт виступає сама особистість (її душа). Розповсюджується теза про терпимість до підсудного та нетерпимість до злочину. Тюрма народжується як основна форма покарань у цивілізованих суспільствах [12].

За Фуко, в'язниця є важливим елементом арсеналу покарань, оскільки вона безумовно знаменує важливий момент в історії правосуддя, його наближення до гуманності. Але вона є й важливим моментом в історії дисциплінарних механізмів, що розвивалися модерною державою, коли ці механізми охоплюють інститут правосуддя. На межі XVIII–XIX століть нове законодавство визначає владу карати як загальну функцію суспільства, яка рівним чином застосовується до усіх його членів.

Для запобігання злочинності у свідомість громадян впроваджується уявлення про невідворотність покарання, відразу до злочину як до діяння з негативними соціальними наслідками, розглядається необхідність масової профілактики злочинності. Тобто саме покарання набуває раціонально-дидактичного характеру. Головним та практично єдиним покаранням за кримінальні злочини стає в'язниця. Вона стає в один ряд з такими дисциплінарними механізмами, як казарма, лікарня, школа і при цьому об'єднує в собі риси кожного з них.

Тюрма стає простором примусової нормалізації поведінки індивідів. Підґрунтям таких установ можна вважати закрите монастирське життя, спрямоване на духовне відродження особистості та виправлення її поведінки шляхом дисципліни, праці, морального очищення.

Разом з цим, оцінюючи карну систему, М. Фуко вказував, що вона тяжіє до заміни покарання кримінальних злочинів створенням образу небезпечної для суспільства особи. Система може не піклуватися про справжній злочин, вона залякує суспільство, створюючи атмосферу реальної чи уявної загрози. Така тенденція тяжіє до можливих зловживань (згадаємо масовий пошук «ворогів народу» часів Сталіна) та поширення атмосфери страху і недовіри серед населення. Він підкреслює, що це могло би стати великою можливістю для установ влади, яка цікавиться прибутками з використання цієї «небезпечної особи».

За концепцією М. Фуко, в'язниця виникає поруч з лікарнями для душевнохворих, робітними домами тощо, як наслідок відторгнення зі свідомості суспільства людей з девіантною поведінкою та потреби їх ізоляції. Замість катувань та фізичного знищення таких людей почали ізолювати від іншого «благонадійного» суспільства з метою його виховання, безпеки та профілактики девіації. Класична епоха вигадала ізоляцію, як Середньовіччя винайшло відлучення прокажених, тепер їх місце посіли «ізольовані». В'язниці стали дітищем релігії, що диктувала гуманне ставлення до людини, необхідності підтримки правопорядку та покарання за його порушення, милосердя та передбачення влади, потреби ресоціалізації засуджених (у т. ч. залучення їх до праці та профілактики рецидивів злочинів).

За Фуко, в'язниця швидко прижилася в модерному суспільстві та стала головним знаряддям покарання, оскільки вона є простою формою позбавлення свободи (волі), а остання, як відомо, є головною цінністю цього суспільства, отже, позбавлення волі має рівне значення для всіх. На відміну від штрафу це зрівняльне покарання. Тим більше, в'язниця дозволяє вимірювати покарання відповідно до спливаючого часу, позбавлення волі може бути формою сплати боргу перед суспільством. Стягуючи час із засудженого, в'язниця виражає думку про те, що правопорушення несе шкоду не лише постраждалим, а всьому суспільству взагалі. Таким чином, можна говорити про економіко-моральну очевидність карного злочину, що дозволяє обчислювати покарання часом та встановлювати кількісне співвідношення між характером правопорушення і тривалістю покарання. Звідси йде часто вжи-

ване судження про те, що засуджений, відбуваючи покарання, сплачує борг суспільству. В'язниця є природною для сучасного суспільства, в якому час вживається як еквівалент обміну.

Але, як пише Фуко, ув'язнення ніколи не змішується з простим позбавленням волі, воно є диференційованим та доцільним механізмом. Диференційованим – оскільки ув'язнення повинно мати різну форму, залежно від того, чи є ув'язнений: засудженим чи просто обвинуваченим, дрібним правопорушником чи злочинцем. Для цього виникають різні за організацією та поставленою метою типи в'язниць: слідчий ізолятор, виправна колонія тощо [12, с. 341].

«Очевидність» для сучасного суспільства в'язниці ґрунтується також на її ролі машини для переробки (перевиховання та ресоціалізації) індивідів. Хоча основною метою покарання є спокутування вини, воно також націлене на виправлення винного [12, с. 341]. До того ж подвійне обґрунтування робить в'язницю адекватною та цивілізованою формою покарання. Це одразу забезпечило в'язниці її стабільне становище як суспільного інституту. З самого початку вона була формою «законного ув'язнення», що несе виправне навантаження, або підприємством по зміні індивідів, яке може діяти в правовій системі за допомогою позбавлення волі. Отже, тюремне ув'язнення означає одночасно і позбавлення волі та технічне перевиховання індивідів.

Виправні методи одразу стають частиною інституційної структури тюремного ув'язнення. В'язниця має бути досконалим дисциплінарним апаратом у кількох аспектах. Вона повинна відповідати за всі сторони життя індивіда: його фізичну муштру, привчання до праці, повсякденну поведінку, моральний стан та схильності. Одним із засобів перевиховання засудження є його ізоляція від зовнішнього світу, від обставин, що стали мотивом злочину та полегшили його вчинення. Це робить покарання не лише індивідуальним, а індивідуалізованим, що підвищує його ефективність. Оскільки самотність сприяє розмірковуванням над власним життям та докорам сумління за вчинений проступок, вона є позитивним елементом реформи індивіда. Залишившись наодинці з собою, ув'язнений розмірковує над злочином і під впливом докорів сумління, привчається ненавидіти його [12, с. 346].

В'язниця «загальнодисциплінована» значно більшою мірою, ніж інші дисциплінарні соціальні інститути – школа, колектив чи армія, що завжди мають певну спеціалізацію. До того ж її дію не можливо припинити до повного досягнення мети та її вплив на індивіда є безперервним [12, с. 344]. В'язниця забезпечує практично повну владу над ув'язненим. Вона повинна бути найпотужнішим механізмом нав'язування зіпсованому індивіду нової форми поведінки, виховання оволодіває людиною в цілому, всіма його фізичними та моральними якостями і часом, у якому він перебуває. В'язниця – це тотальний «реформаторій», що забезпечує перекодування існування людини, доволі відмінне від простого юридичного «позбавлення волі» та від простого механізму моральних повчань.

Та сфера, в якій в'язниця переважає просте позбавлення волі, заповнюється методами дисциплінування. Це дисциплінарне доповнення до юридичного і є тим, що Фуко називає «пенітенціарним» [12, с. 362].

Висновки. Таким чином, з усього вищезгаданого можна зробити такі висновки:

- Мішель Фуко приділяє досить детальну увагу пенітенціарній проблематиці, розробляючи концепцію зміни моделі сприйняття злочину та покарання під час переходу суспільства від феодалізму до модерності;

- характерними особливостями нової моделі покарання стає значна її «гуманізація» та виникнення і становлення тюремного ув'язнення як головної форми покарання;

- покарання починає сприйматися як сплата боргу суспільству за вчинену шкоду, що визначається пропорційністю між тяжкістю злочину та часовим терміном ув'язнення;

- суб'єктом покарання стає особистість злочинця, а не його тіло. Одночасно розповсюджується теза про терпимість до особи, що вчинила злочин і нетерпимість до самого злочину;

- головною метою покарання поруч з профілактикою девіантної поведінки серед населення і спокутуванням злочину засудженим стає перевиховання особистості злочинця та його ресоціалізація;

- виконання вищезазначених функцій у модерному суспільстві покладено на в'язницю як «ефективний», в очах влади та соціуму, механізм перевиховання злочинців;

- подальше дослідження пенітенціарної проблематики у філософській спадщині Мішеля Фуко є достатньо перспективним і потребує детальнішої уваги.

Список використаних джерел

1. Автономова Н. Концепция «археологического знания» М. Фуко. *Вопросы философии*. 1972. № 10. С. 142–150.
2. Автономова Н. От «археологии знания» к «генеалогии власти». *Вопросы философии*. 1978. № 2. С. 145–152.
3. Бланшо М. Мишель Фуко, каким я его себе представляю. Санкт-Петербург: Сфинкс, 2002. 375 с.
4. Визгин В. Мишель Фуко – теоретик цивилизации знания. *Вопросы философии*. 1995. № 4. С. 116–126.
5. Визгин В. Онтологические предпосылки «генеалогической» истории Мишеля Фуко. *Вопросы философии*. 1998. № 1. С. 170–176.
6. Делёз Ж. Фуко / пер. с фр. Семиной; под ред. И. П. Ильина. Москва: Диалог, 1998. 248 с.
7. Миллер Дж. Будьте жестокими! Интеллектуальная биография Мишеля Фуко. *Логос*. 2002. № 5–6. С. 331–381.
8. Михель Д. Мишель Фуко в стратегиях субъективации: от «Истории безумия» до «Заботы о себе». Саратов: ПостСкриптум, 1999. 238 с.
9. Рыклин М. Сексуальность и власть: антирепрессивная гипотеза Мишеля Фуко. *Логос*. 1994. № 5. С. 197–206.
10. Фливбьерг Б. Хабермас и Фуко: мыслители для гражданского общества. *Вопросы философии*. 2002. № 2. С. 137–157.
11. Фурс В. Полемика Хабермаса и Фуко и идея критической социальной теории. *Логос*. 2002. № 2. С. 120–152.
12. Фуко М. Надзирать и наказывать / пер. с фр. В. Наумова; под ред. И. Борисовой. Москва: Принтсервис, 1999. 420 с.

Spivak V.

PENITENTIARY PROBLEMATICS IN PHILOSOPHICAL HERITAGE OF MICHEL FOUCAULT

In the article the analysis of penitentiary problematics in a philosophical heritage of Michel Foucault as the French philosopher of XX century is done. The conclusion about the clarification of the philosopher's creativity presence of significant circle questions which mention the crime and punishment problems is also made. Foucault traces the new model becoming of a crime and punishment perception in a modern society. Characteristic features of this model are its significant mitigation, and the emergence and establishment of imprisonment as the main form of punishment. Execution of criminal and disciplinary functions is assigned to prison, as the mechanism of re-education of criminals.

Michel Foucault devotes enough attention to penitentiary issues, developing the concept of changing the perception model of crime and punishment in the society's transition from feudalism to modernity.

Characteristic features of a new model of punishment are its significant "humanization" and the emergence and establishment of imprisonment as the main form of punishment. Punishment is perceived as a compensation of a loss to society, which is determined by the proportionality between the gravity of a crime and a time period of imprisonment. The subject of punishment is the offender's identity but not the body.

At the same time, the idea of tolerance extends to a person, who has committed a crime and intolerance to the crime itself. The main purpose of the punishment along with the prevention of deviant behavior among population and the redemption of a crime by the convicts is the offender's resocialization and re-education. The fulfillment of the mentioned functions in modern society is assigned to prison, as an "effective" mechanism for reforming criminals in the eyes of authorities and society.

Key words: *history of philosophy, the French philosophy, a crime and a punishment, modern society, humanism, education.*

References

1. Avtonomova, N. (1972), "The concept of "archaeological knowledge" M. Foucault", *Questions of philosophy*, № 10, PP. 142–150.
2. Avtonomova, N. (1978), "From the "archeology of knowledge" to the "genealogy of power", *Questions of philosophy*, № 2, PP. 145–152.
3. Blansho, M. (2002), *Michel Foucault, as I imagine him*, Sphinx, St. Petersburg, 375 p.
4. Vizgin, V. (1995), "Michel Foucault - Theorist of Knowledge Civilization", *Questions of philosophy*, № 4, PP. 116–126.
5. Vizgin, V., "Ontological background of the "genealogical" history of Michel Foucault", *Questions of philosophy*, № 1, PP. 170–176.
6. Delez, Zh. (1998), *Foucault*, Dialog, Moscow, 248 p.
7. Miller, Dzh. (2002), Be cruel! Intellectual biography of Michel Foucault, *Logos*, № 5-6, PP. 331–381.
8. Mikhel, D. (1999), *Michel Foucault in subjectivization strategies: from the "History of Madness" to "Care of Yourself"*, Postscript, Saratov, 238 p.
9. Ryklin, M. (1994), Sexuality and power: Michel Foucault's anti-repressive hypothesis, *Logos*, № 5, PP. 197–206.
10. Flivbyerg, B. (2002), "Habermas and Foucault: Thinkers for Civil Society", *Questions of philosophy*, № 2, PP. 137–157.
11. Foucault, M. (1999), *Oversee and punish*, Printservice, Moscow, 420 p.
12. Furs, V. (2002), The controversy of Habermas and Foucault and the idea of critical social theory, *Logos*, № 2, PP. 120–152.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 343.823

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.025

Гончаренко О. Г.,

доктор економічних наук, доцент,

начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0001-6410-4966

ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ДО ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ІЗ ВРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Статтю присвячено узагальненню міжнародного досвіду працевикористання засуджених та можливостей його застосування в кримінально-виконавчій системі України. Акцентовано увагу, що всі досліджені пенітенціарні системи працю визнають одним із дієвих засобів виправлення і реінтеграції засуджених. Визначено, що в досліджених пенітенціарних системах єдиним пріоритетним підходом до засуджених, які відбувають покарання у виправних закладах, є дотримання міжнародних стандартів їх утримання, а практика організації виробничої діяльності, сфера і форма участі у процесах матеріального виробництва, її оплата має специфічні особливості.

Ключові слова: *праця, виробництво, оплата, засуджені, пенітенціарна система.*

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський простір передбачає приведення системи виконання покарань у відповідність до міжнародних стандартів, що є передумовою вивчення міжнародного досвіду функціонування пенітенціарних систем світу, зокрема в частині формування організаційно-економічного механізму працевикористання засуджених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування підходів до організації праці засуджених із врахуванням міжнародного досвіду присвячено науковій публікації як зарубіжних, так і вітчизняних учених (О. Антонян, В. Гуржий, Д. Дриль, В. Пелаес, М. Стручков, Л. Хуторська та інші). Міжнародний досвід працевикористання засуджених є джерелом нових ідей і може бути рушійним чинником подальшого реформування кри-

мінально-виконавчої системи, зокрема державних підприємств, підсобних господарств, виробничих майстерень та інших виробничих підрозділів установ виконання покарань.

Мета статті полягає в дослідженні міжнародного досвіду організації праці засуджених та можливостей його застосування в кримінально-виконавчій системі України.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX ст. Д. Дрилем [1, с.176] була запропонована й описана концепція боротьби зі злочинністю, яка визначала причинами її існування такі чинники:

– соціально-економічні – наявність «дурно врівноважених натур», які під впливом життєвих обставин можуть скоювати різні злочини;

– економічні – наявність у бродяг і жебраків «всяких спокус, немов нарочито розрахованих на їх спокушення».

У XX столітті дискусії одних учених зводились до того, що одними заборонами неможливо викоринити злочинність, «держава повинна стимулювати суспільство для боротьби зі злом»; інші переконані в необхідності вибору засобів виправлення злочинців, а правопорушники, на їх думку, це люди з психічними розладами або психічно хворі, тому головним засобом їх виправлення є лікування.

У середині XX століття формується нова парадигма виконання покарань у зв'язку з появою міжнародних організацій, здатних своїми рішеннями впливати на формування суспільного устрою, і пенітенціарної політики зокрема, – Організація Об'єднаних Націй, пізніше Рада Європи. У своїх програмних документах, а саме в Правилах ООН і Положенні про Європейські тюрми, встановлено вимоги, що визначають діяльність пенітенціарних систем: дотримання гідності людини, а також необхідність гуманного поводження із засудженими.

Міжнародні стандарти поводження із засудженими і ув'язненими різноманітні, тому обмежимося лише найбільш поширеними з них, а саме: Декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція з прав людини (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), Декларація про захист всіх осіб від тортур і нелюдського поводження (1975 р.), Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими

(1955 р.), Положення про європейські тюрми (1987 р.), «Пекінські правила» (1985 р.), Європейські тюремні правила (1987 р.), Європейські пенітенціарні правила (2006 р.).

Необхідно зазначити, що в Європі та Японії ув'язнені, як соціальні групи, так і індивідууми, є цільовими об'єктами по «оздоровленню соціального життя суспільства». Законодавчими і виконавчими органами влади як пріоритетної і єдиної соціально значущої цілі визначено повернення на волю законотворчих громадян, здатних забезпечити себе законними доходами, що є також результатом діяльності пенітенціарних систем [2, с. 218].

Сьогодні особливої уваги заслуговує питання зростання злочинності не тільки абсолютне, але і відносна чисельність тюремного населення в усьому світі (виняток становить Німеччина). На думку Н. Хуторської, зростання рівня злочинності в багатьох європейських країнах пов'язане тільки зі зміною соціально-економічних умов, але значною мірою залежить від політичних рішень, які приймаються владою [3, с. 6]. Дослідження, проведені Лондонським королівським коледжем, показують, що загальна кількість ув'язнених не є найточнішим показником криміногенної ситуації в країні, оскільки в невеликих державах арештантів менше, у великих – більше. Отримання більш точної інформації про злочинність у країні характеризує показник кількості ув'язнених на 100 тис. населення. У розвинених країнах цей показник коливається в межах 70–80 осіб на 100 тис. населення, середня у світі становить 141 особа. Наприклад, у Франції, що відчуває серйозні проблеми з радикально налаштованими мігрантами, цей показник не перевищує 96 осіб на 100 тис. населення. У Німеччині – 88, Великій Британії – 78, Швеції – 78, Норвегії та Данії – 71 [4, с. 41].

Жодна країна не ставить завдання економічної самокупності пенітенціарних систем загалом, ні окремих установ, які входять до її складу, за рахунок доходів від використання праці засуджених. Названий підхід відповідає ст. 72 «Мінімальних стандартних правил», п. 72.2 Європейських пенітенціарних правил, де вказується, що праця засуджених не може бути підпорядкована меті – одержання прибутку. Використання праці засуджених у процесі матеріального виробництва традиційно

вважається економічно не доцільним, однак є винятки (США, Німеччина та Японія).

Праця засуджених регламентується міжнародними документами і визнається пенітенціарними системами багатьох країн, а альтернативою їй може бути тільки професійне навчання. Особливої уваги заслуговує факт, який встановлює, що «робота, яку зазвичай повинна виконувати особа, яка знаходиться в ізоляції... чи умовно звільнена від такого ув'язнення» не визнається «примусовою чи обов'язковою працею» [5, с. 56]. Трудова діяльність засуджених у виправних закладах розглядається як дієвий засіб їх реінтеграції, що сприяє розвитку трудових навичок і забезпечує освоєння нових професій, дає можливість отримувати заробітну плату та частково компенсувати витрати на їх утримання.

Аналіз міжнародної практики працевикористання засуджених має конкретні галузі застосування і відображає специфіку кожної країни. Дослідження світового досвіду почнемо з США, пенітенціарна система якої, за своєю організацією і чисельністю засуджених, найбільша в світі.

Сучасна тюремна система США нараховує 50 федеральних і майже 900 тюрем, які знаходяться під юрисдикцією штатів, і 3316 джейлів (аналогів слідчих ізоляторів). Згідно з чинними правилами праця засуджених, які утримуються в федеральних пенітенціарних установах, не може використовуватися на приватних підприємствах чи окремими підприємцями, але ці обмеження не належать до тюрем штатів.

Особливістю пенітенціарної системи США є організація тюремного виробництва державною корпорацією (ССА) [6, с. 2] в тюрмах федерального підпорядкування, метою якого є виконання замовлень федеральних органів виконавчої влади. Основним замовником є армія США. Тюремна індустрія США виробляє 100 % усіх військових касок, формених ременів і портупей, бронжилетів, ідентифікаційних карток, сорочок, штанів, палаток, рюкзаків і фляг. Крім військового спорядження й обмундирування, тюрма виробляє 98 % обсягу ринку монтажних інструментів, 46 % бронжилетів, 36% побутової техніки, 30 % навушників, мікрофонів, мегафонів і 21 % офісних меблів, а також авіаційне і

медичне обладнання та багато іншого. Засуджені навіть займаються дресируванням собак – поводитирів для сліпих [7, с. 2].

У приватних тюрмах ув'язнені отримували всього 17 центів за годину, робочий день становив мінімум 6 годин, тобто заробітна плата дорівнювала 20 дол. у місяць. У приватних тюрмах штату Теннессі США виплачувала в'язням за годину «висококваліфікованої» праці 50 центів. «На такому фоні немає нічого дивного, що засудженим у федеральних тюрмах оплата їх праці здається дуже щедрою – тут заробляють 1,25 дол. за годину і працюють 8 годин у день, а інколи й більше. Вони можуть відсилати додому 200–300 дол. у місяць» [7, с. 2].

Аналіз публікацій, які характеризують організацію виробництв з використанням праці засуджених у тюрмах США, дозволив зробити висновок про перетворення їх у «прибуткову справу» та ефективний бізнес. Наприклад, компанія УНКОР з оборотом 495 млн дол. у рік утримує 18 тис. ув'язнених робітників, які випускають 150 найменувань продукції – починаючи від деталей до фрагментів ракет «Петріот» [6, с. 2].

Пенітенціарна система Великої Британії поділяється на три незалежні тюремні системи: Тюремну службу Північної Ірландії, Тюремну службу Шотландії і Тюремну службу Англії і Уельсу. Основною метою діяльності тюрем Великої Британії є повернення суспільству законслухняних громадян [7, с. 1]. Головним засобом впливу на засуджених вважається забезпечення їх трудової зайнятості, яка визначається відповідно до розвитку науково-технічного прогресу, а також максимальної наближеності до реальних умов, пропорцій і переваг, які склалися на місцевому ринку праці. Вважається, що отримані трудові і професійні навички дозволять забезпечити їм соціальний захист і конкурентоздатність на ринку праці після звільнення з місць позбавлення волі. Крім залучення засуджених до праці на виробництвах пенітенціарних установ, для них передбачені громадські роботи. Вони можуть залучатися до різної суспільно корисної роботи з обслуговування тюрми з дотриманням обмежень, прописаних особливостями й умовами відбування покарань для різних категорій засуджених, а також по заявках зовнішніх громадських організа-

цій, наприклад, для роботи в громадських фондах, благодійній діяльності, участі в спортивних змаганнях тощо.

Пенітенціарна система Великої Британії утримується, як правило, за рахунок державних коштів. Особливістю системи є те, що доходи, які отримуються від праці засуджених, належать адміністрації тюрем і йдуть на покриття витрат, лише частина коштів виділяється засудженим як винагорода за працю і використовується для дрібних покупок. Зарплата, яку отримують засуджені, диференційована залежно від складності і напруженості праці.

Тюремна система Німеччини характеризується тими ж ознаками, що і пенітенціарні системи США і Великої Британії, головними ознаками яких є дотримання високих стандартів утримання засуджених. Утримання тюрем Німеччини фінансується із бюджетів земель, а також частково покриваються за рахунок доходів, отриманих від працевикористання засуджених зовнішніми роботодавцями. Розмір участі засуджених у фінансуванні системи близький до 15 %. Особливістю пенітенціарної системи країни є те, що робота у виправних закладах не є обов'язковою. Однак у систему виконання покарань, пов'язану з позбавленням волі, «вбудовані» елементи механізму економічного примусу до праці (купувати в торгових точках установ засудженим можна тільки за кошти, зароблені в установі). При пенітенціарних установах створюються столярні, взуттєві, швейні майстерні, ткацьке, типографське виробництво. У деяких пенітенціарних установах засуджені займаються садівництвом і городництвом, працюють на приватних підприємствах (на договірній основі). Засуджені зобов'язані працювати 5 днів на тиждень по 8 годин. За роботу вони отримують винагороду, розмір якої встановлює начальник пенітенціарної установи. Якщо роботодавцем є приватний підприємець, оплата праці може бути значно вища [8, с. 522]. Винагороду від адміністрації тюрем отримують як працюючі засуджені, так і учні, які проходять професійне навчання. Програми професійної підготовки засуджених у тюрмах координуються місцевими біржами праці, які враховують попит на ринку праці.

Особливістю пенітенціарної політики Норвегії є скорочення до мінімуму кількості осіб, ізольованих від суспільства (хоча законодавством визначається неминучість застосування тюремно-

го ув'язнення за скоєні злочини). Пенітенціарна політика країни формується з наданням переваги заходам запобігання злочинності, які мають превентивний характер. У Норвегії всі засуджені зобов'язані працювати або навчатися. Засуджені, які навчаються, до праці не залучаються. Доходи від трудової діяльності засуджених належать державі, яка спрямовує їх на покриття частини витрат на утримання виправних закладів. Праця засуджених оплачується адміністрацією тюрем у вигляді фіксованої винагороди, а засуджені, що не працюють з поважних причин (стану здоров'я, навчання, відсутністю роботи), отримують спеціальну винагороду. Засуджений сам приймає рішення стосовно того, чи працювати йому, чи навчатися.

Адміністрація забезпечує засудженого робочим місцем відповідно до його кваліфікації. Пенітенціарні підприємства спеціалізуються на деревообробній, металообробній, легкій промисловості, на виготовленні електрообладнання, а також у сільському господарстві. Засуджені, які навчаються, можуть бути звільнені від роботи й отримувати спеціальну грошову допомогу, встановлену Центральним тюремним управлінням.

Приклад Фінляндії свідчить про ефективність застосування нових підходів до діяльності пенітенціарної системи. Зменшення кількості засуджених при постійному зростанні числа осіб, які скоїли злочин в інших країнах, пояснюється державною політикою, яка спрямована на зниження попиту на її послуги (ізоляцію злочинців). Позитивні результати в роботі досягнуті за рахунок: можливості застосування покарань, альтернативних позбавленню волі за скоєння злочинів (умовне покарання, штрафні санкції); гнучкої системи можливостей зміни умов відбування покарання залежно від дотримання засудженими дисципліни; законодавчо встановлених коротких термінів позбавлення волі за скоєні злочини; та визначення комплексу соціально-правових заходів зі скорочення злочинності в країні і покращення ефективності функціонування пенітенціарної системи. Антонян Е. зазначає відмінну організацію праці засуджених у Фінляндії та обґрунтовує це незначною кількістю засуджених – усього близько 3-х тисяч осіб (населення Фінляндії трохи більше 5 млн чоловік) [9, с. 74].

Основним завданням Служби тюрем і пробації Швеції є виконання кримінальних покарань, визначених судом (пов'язаних і не пов'язаних з позбавленням волі). Праця в пенітенціарних установах Швеції, на відміну від інших країн, не є обов'язковою, скоріше їй відводиться терапевтичне значення. А тому працевикористання засуджених організовується за ініціативою, під контролем і на користь адміністрації названих установ. Служба тюрем і пробації приймає замовлення на виконання різних видів робіт, переважно промислове виробництво. Винагорода, яку отримують засуджені, регламентується урядом Швеції. Засуджені сплачують податки та оплачують витрати на харчування, утримання, одяг, здійснюють сплату аліментів тощо.

Особливістю пенітенціарної системи Швейцарії є відсутність єдиного підходу до виконання кримінальних покарань на території країни. Виправні заклади представлені тюрмами відкритого типу (для вперше засуджених) і каторжними тюрмами (для рецидивістів). Праця засуджених у Швейцарії є їх обов'язком. Система оплати праці засуджених у цій країні спрямована на те, щоб більша частина заробітної плати йшла на потреби тюрми, в якій відбуває покарання засуджений [10, с. 67].

В Угорщині з отриманих коштів від виробничо-господарської діяльності: 10 % відраховується до державного бюджету, близько 30 % – республіканського управління системи виконання покарань, решта – використовується на розвиток виробництва та заохочення персоналу виправних закладів. Адміністрація установи сама визначає, що необхідно виробляти залежно від ринкової кон'юнктури. Підприємства пенітенціарної системи функціонують на засадах повного госпрозрахунку і самофінансування.

Усі засуджені тюремної системи Австрії зобов'язані працювати, такий же обов'язок розповсюджується і на осіб, яким обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Як правило, засуджені мають низький освітній рівень та рівень професійної підготовки, що визначає їх працю економічно не ефективною, але ця праця має «велике терапевтичне значення» [10, с. 78]. Діапазон виконуваних засудженими робіт різноманітний: деревообробка, пошиття одягу, роботи у сфері послуг та друкарській

справі тощо. Вироблена продукція використовується для власних потреб системи, а також реалізується за її межами.

Слід зазначити, що зайнятість засуджених передбачає можливість не тільки заробити гроші, але й отримати необхідні професійні знання і навички, що сприяє їх реінтеграції і поверненню в суспільство. На сьогодні тюремна служба Австрії забезпечує роботою до 78 % засуджених у власних майстернях, розташованих на території виправних закладів [10, с. 84].

В основу японської системи виконання покарань покладено декілька підходів, які визначаються, по-перше, покаранням, передбаченим Особливою частиною Кримінального кодексу Японії, по-друге, морально-соціальним покаранням, яке характеризується традиціями суспільства стосовно осіб, які скоїли злочин. У тюрмах Японії значна увага приділяється питанням працевикористання засуджених, оскільки праця для них є обов'язком.

На думку вчених, праця засуджених в Японії є продуктивною та ефективною. Дохід від виробничої діяльності пенітенціарних установ надходить у державну казну. Для засуджених встановлюється 6-денний 44-годинний трудовий тиждень, що відповідає загальним положенням трудового законодавства Японії. За свою працю засуджені отримують грошову винагороду, розмір якої залежить від продуктивності їхньої праці і поведінки [10, с. 89]. Засуджені в Японії працюють на різних роботах. Майже половина з них у дерево- і металообробних майстернях та друкарнях. Як заохочення та стимулювання їх законослухняної поведінки збільшується сума винагороди на 20 %, надається краще харчування, дозволяється носити власний одяг тощо.

Діяльність пенітенціарних систем держав, які виникли на пострадянському просторі, як і раніше залишається закритою для вчених темою, а доступна інформація носить переважно фрагментарний характер. Незважаючи на це, можна стверджувати про існування в них одних і тих же проблем, пов'язаних з обмеженими фінансовими можливостями держав: бюджетне фінансування пенітенціарних систем коливається в межах від 40 до 60 % від їх фактичних потреб. Питання залучення додаткових фінансових коштів для забезпечення функціонування пенітенціарних систем у різних країнах вирішується по-різному. Наприклад, у

Латвії будуються приватні тюрми [11, с. 2], в деяких країнах організовуються виробництва в самих виправних установах або засуджені залучаються до контрагентських робіт.

Однак ринковий попит на продукцію, вироблену з використанням праці засуджених, дуже обмежений. Організація виробництва самими установами ускладнена, оскільки використовуються морально і фізично застаріле обладнання, яке збереглося ще з часів існування СРСР. Допомога держави частіше реалізується через систему розміщення замовлень на пошиття обмундирування і взуття для правоохоронних органів. Можна зазначити також існування численних скандалів, махінацій і корупції, пов'язаної як з діяльністю самих тюремних систем, так і з розміщенням замовлень на виробництво товарів і надання послуг на їх виробничих площах в Україні, Казахстані, Узбекистані. У цих випадках залучення засуджених до праці носить не стільки реабілітаційно-терапевтичний характер, скільки пов'язаний з отриманням доходів пенітенціарними системами.

Найбільш високий показник залучення засуджених до праці має Білорусь – 60 %, в якій виробництво в тюрмах організується під керівництвом держави. Зайнятість працею засуджених у Латвії становить – 40 %, Естонії – 36 %, Литві – 32 %, Казахстані – 30 %. У Киргизстані – 23 %, в Таджикистані працюють лише 12 %. Альтернативою трудової зайнятості для засуджених практично у всіх країнах є отримання професійної освіти. Усі без винятку країни прагнуть дотримуватися міжнародних стандартів поведінки із засудженими і їх прав [5, с. 127].

Отже, пенітенціарні системи за кордоном створювалися з урахуванням історичних особливостей розвитку кожної держави. Необхідно наголосити на той факт, що вони враховують міжнародні норми, які визначають порядок поведінки із засудженими, а також міжнародні документи, які регулюють як тюремне ув'язнення загалом, так і організацію праці засуджених. Майже у всіх країнах праця і професійне навчання визначаються головними засобами в боротьбі з рецидивною злочинністю.

Отже, проведене дослідження показує подібність підходів до визначення цілей покарання в пенітенціарних системах, дотримання міжнародних стандартів утримання засуджених, а також

необхідності організації в пенітенціарних установах промислових чи сільськогосподарських виробництв для залучення засуджених до праці. Однак практика організації виробничої діяльності, сфера і форма участі засуджених у трудовій діяльності, їх заробітна плата має специфічні особливості.

Висновки. В усьому світі праця визнана одним із засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. Виокремимо основні відмінні риси організації праці засуджених у різних країнах, що відрізняються від вітчизняної практики: купувати речі в торгових точках установ засудженим дозволяється тільки на кошти, зароблені в установах; засуджені, які навчаються, отримують винагороду від адміністрації установи, рівну винагороді за працю; праця засуджених має соціально-педагогічну спрямованість; зобов'язані оплачувати своє утримання в тюрмі тільки засуджені, які працюють за її межами; забезпечення роботою засуджених здійснюють лише федеральні відомства з праці; кожен засуджений зобов'язаний або працювати, або навчатися; в деяких країнах відсутня оплата за працю засуджених.

З врахуванням сучасних умов функціонування вітчизняних виправних закладів і організації виробничої діяльності в структурних підрозділах кримінально-виконавчої системи, на наш погляд, можна використати:

1. Укладання угод між виправними колоніями і приватними підприємствами на використання робочої сили засуджених.

2. Укладання угод з приватними підприємцями щодо організації професійного навчання засуджених, щоб засуджені отримували свідоцтва про закінчення курсів і могли б після звільнення працевлаштуватися.

3. Забезпечити розробку і застосування навчальних програм у центрах соціальної реабілітації з метою отримання професійних знань, навичок і первинного досвіду роботи за певною спеціальністю.

Список використаних джерел

1. Дриль Д. А. Уголовная социология: фрагменты работ разных лет. *Куда пришла Россия? Итоги социальной трансформации.* Москва: МВШСЭН, 2003. 239 с.

2. Стручков Н. А. Исполнение уголовного наказания в капиталистических странах (США, Япония): [учеб. пособ.]. Москва: Право, 1978. 256 с.
3. Хуторская Л. Б. Некоторые аспекты деятельности зарубежных пенитенциарных ведомств. *Международный опыт исполнения уголовных наказаний: сб. науч. трудов*. Москва. 2008. Вып. 1. С. 3–8.
4. Felix G. Productivity Measurement by objectives. *National Productivity Review*, 1983. № 4, Vol. 2. P. 41–42.
5. Рецидивная преступность и пути ее преодоления: материалы выездного заседания Региональной общественной организации «Союз криминалистов и криминологов» (г. Рязань, 15 апреля 2011 г.). Рязань: Академия ФСИН России, 2011. 185 с.
6. Американские тюрьмы. Факты, статьи, фотосвидетельства. URL: <http://www.usinfo.ru/tjurma.htm> (дата звернення: 24.04.2018).
7. Пелаэс В. Тюремная индустрия в США: большой бизнес или новая форма рабства? URL: http://index.org.ru/nevol/2008-15/usturma_n15.html (дата звернення: 24.04.2018).
8. Гончаренко О. Г. Еволюція наукових поглядів на управління працею засуджених. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права: право, економіка, управління*. 2012. Вип. 4 (44). С. 520–525.
9. Антонян Е. А. Привлечение осужденных к труду и его эффективность. *Государство и право (Ереванский государственный университет)*. 2014. № 1 (63). С. 72–79.
10. Пенитенциарные системы зарубежных стран: учеб.-практ. пособие / [В. И. Гуржий, М. П. Мелентьев и др.]. Киев: РИО МВД Украины. 1993. 104 с.
11. В Латвии появляются частные тюрьмы. URL: <http://www.ucrb.org/?lang=rus&open=10953> (дата звернення: 24.04.2018).
12. Мескон М. Х. Основы менеджмента. Москва: Дело, 1992. 704 с.
13. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 24.04.2018).

Honcharenko O.

FORMATION OF APPROACHES TO LABOR USE OF CONVICTS ACCORDING TO INTERNATIONAL EXPERIENCE

The peculiarities to the formation of approaches to labor use of convicts according to international experience are revealed in the article. It has been established since the middle of the 20th century, with the appearance of international organizations, standards of treatment with convicts and prisoners, aimed at adhering

to human dignity and humane attitude towards a person, recognized by all Penitentiary Systems of the world, have been changed. No country sets the task of economic self-sufficiency of Penitentiary System, which complies with the Article 72 of the Standard Minimum Rules and the Paragraph 72.2 of the European Prison Rules. The organization of convicts' labor is regulated by international documents, is recognized by Penitentiary Systems of many countries, and only professional training can be an alternative. The convicts' labor activity in correctional institutions is an effective means of its re-integration that promotes the development of labor skills and provides for mastering of new professions. However, the practice of organizing of production activity, the participation sphere and form of convicts in labor activity, their wages have specific features. In European countries, convicts receive differentiated wages depending on the work conditions and its complexity, in Scandinavian countries payments are made at free market prices; in China and Japan, convicts do not receive wages but receive free clothes, meals, medical care and a minimum amount of "pocket" money.

Summarizing the international experience of convicts' labor use and according to the current conditions of functioning of domestic correctional institutions on organization of production activity in structural units of the Criminal-Executive System, we propose to apply: signing agreements between correctional colonies and private enterprises on the use of convicts' workforce; signing agreements with private entrepreneurs regarding organizing of convicts' vocational training, in order convicts to be able to get certificates of graduation and to employ after release, and to ensure the development and use of training programs in social rehabilitation centers organized by probation services with the aim of obtaining professional knowledge, skills and primary work experience in a certain specialty.

Key words: labor, production, payment, convicts, Penitentiary System.

References

1. Dryl, D. A. (2003), *Criminal Sociology: fragments of works from different years. Where did Russia go? The results of social transformation*, MVSHSEN, Moscow.
2. Struchkov, N. A. (1978), *Execution of criminal punishment in capitalist countries (the USA, Japan)*, Pravo, Moscow.
3. Khutorskaya, L. B. (2008), "Some aspects of foreign penitentiary agencies activities", *International experience in executing criminal sentences*, Vol. 1. PP. 3–8.
4. Felix, G. (1983), "Productivity Measurement by objectives", *National Productivity Review*, Vol. 2. No. 4, PP. 41–42.
5. Academy of FSIN of Russia (2011), "Recurrent crime and ways to its overcoming", *Proceedings of the meeting of the Regional Public Organization "Union of Criminalists and Criminologists"*, April 15, 2011, Riazan, P. 185.
6. American prisons. Facts, articles, photo facts, available at: www.usinfo.ru/tjurmy.htm (accessed 24 April 2018).

7. Pelaes, V. (2018), "Prison industry in the USA: big business or a new form of slavery?", available at: http://index.org.ru/nevol/2008-15/usturma_n15.html (accessed 24 April 2018).

8. Honcharenko, O. H. (2012), "Evolution of scientific views on the management of prisoners' work", *University Scientific Notes. Journal of Khmelnytsky University of Management and Law: Law, Economics, Management*, Vol. 4. No. 44, PP. 520–525.

9. Antonian, E. A. (2014), "Attracting convicts to work and its effectiveness", *State and Law (Yerevan State University)*, Vol. 1. No. 63, PP. 72–79.

10. Gurzhiy, V. I. and Melentev, M. P. (1993), *Penitentiary systems of foreign countries: studying and practical manual*, RIO MIA of Ukraine, Kiev.

11. Private prisons appear in Latvia, available at: www.ucpb.org/?lang=rus&open=10953 (accessed 24 April 2018).

12. Meskon, M. Kh. (1992), *Fundamentals of management*, Publishing House "Delo", Moscow.

13. Ukraine (2005), *On the State Criminal and Executive Service of Ukraine*: Law of Ukraine dated 06.23.2005, No. 2713-IV, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (accessed 24 April 2018).

УДК 349.23/24

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.039

Іваньков І. В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного,

цивільного та господарського права і процесу,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-2090-8011

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПРАЦІ У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ КОЛОНІЯХ ТА ВИПРАВНО- ТРУДОВИХ ТАБОРАХ У 30-60 РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено дослідженню порядку залучення до праці осіб, які відбували кримінальні покарання у виправно-трудовах колоніях та виправно-трудовах таборах у 30-60 рр. ХХ століття.

Перетворення системи виконання покарань має врахувати досвід реформ щодо перебудови системи місць позбавлення волі з урахуванням вимог військового стану, а в післявоєнний час – відновлення її діяльності з урахуванням репресій передвоєнного періоду, передового досвіду інших держав і спираючись на сучасні наукові концепції.

Ключові слова: виправлення, суспільно корисна праця, виправно-трудовий табір, виправно-трудова колонія, позбавлення волі, засуджені.

Постановка проблеми. Дослідження в історико-правовому аспекті питань, які стосуються виникнення та існування системи виправно-трудовах установ в УРСР та нормативного регулювання її діяльності, в тому числі організації суспільно корисної праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу проведеного аналізу були покладені наукові доробки сучасних українських та зарубіжних учених, а також науковців радянського періоду, присвячені аналізу порядку та умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі досліджуваного періоду: М. О. Беляєва, І. Г. Богатирьова, М. Г. Деткова, М. П. Журавльова, В. М. Земскова, О. І. Зубкова, Г. М. Іванової, С. І. Кузьміна, М. П. Мелентьєва, Р. С. Мулукаєва, Г. О. Радова, С. М. Рожнова, В. І. Селіверстова, М. А. Стручкова, Ю. О. Фролова та ін.

Мета статті. Дослідження умов, порядку й правил залучення до праці осіб, які відбували кримінальні покарання у виправно-трудовах колоніях та виправно-трудовах таборах у 30-60 рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У 30-х роках ХХ століття відбувалася подальша розробка правових засад використання праці засуджених під час виконання покарання у вигляді позбавлення волі, відповідно до яких суспільно корисна праця визнавалась необхідною умовою пристосування та залучення їх до трудового гуртожитку.

Однак чинні в той період нормативні акти відрізняла велика різниця підходів до організації трудового використання засуджених, оплати та стимулювання їх праці. В умовах виправно-трудова таборів (далі – ВТТ) засуджених, з урахуванням стану їх здоров'я, спеціальності та умов режиму, широко використовували на загальних роботах, на роботах в установах, на підприємствах, промислах, в адміністративно-господарському управлінні таборами. Норми оплати та охорони праці засуджених встановлювало ОДПУ СРСР за погодженням з Наркоматом праці СРСР. Характерним був той факт, що засуджені отримували весь заробіток без будь-яких відрахувань, причому 75 % заробітку вони утримували в повне розпорядження, а інший відсоток виплачувався їм під час звільнення. Норми виробітку, що були встановлені для засуджених, відповідали нормам виробітку, що діяли на підприємствах інших державних органів.

Характер виконуваної в таборах і колоніях праці та її результати були основним критерієм для встановлення нормування продовольчого пайка, який було поділено на чотири категорії: основна, трудова, посилена, штрафна. Як стимули трудової діяльності засуджених застосовувалися такі види заохочень:

- оголошення подяки в наказі по табору (колонії) або по управлінню таборів (колоній) із занесенням до особової справи;
- видача преміальної винагороди;
- поліпшення житлових та побутових умов, які включали в себе надання особистого побачення, вільних прогулянок, відправлення кореспонденції поза нормою і черги.

Зміст поняття «поліпшення житлових і побутових умов» чітко законодавцем не визначався, що породжувало «незаконні» пільги та обмеження, які встановлювалися адміністрацією місць позбавлення волі.

У виправно-трудовах установах, підвідомчих НКЮ УРСР, за особливо високі показники продуктивності праці з урахуванням суспільно корисної ініціативи та участі в політико-виховній роботі до засуджених застосовувались такі заходи заохочення:

- публічне схвалення із занесенням до особової справи та доведенням до відома всіх засуджених, які утримувались у колонії;
- надання побачень понад встановлену норму;
- поліпшення харчування;
- преміювання грошима або речами.

Крім того, спостережні комісії могли надавати засудженим за їх ударну роботу та зразкову дисципліну щорічні відпустки на строк до п'ятнадцяти днів з заліком до терміну відбування покарання. Комісіям також надавалося право за особливо продуктивну роботу застосовувати до засуджених заліки робочих днів [1, с. 41].

Слід зазначити, що стан здоров'я, здатність до фізичної праці були неодмінною умовою під час визначення судом місця відбування покарання ув'язненим. За загальним правилом позбавлення волі на строк від трьох років і вище повинно було відбуватись у ВТТ. За умови явної непридатності до фізичної праці засудженого на строк понад три роки суд мав право замінити ВТТ на загальне місце ув'язнення, спеціально обумовивши мотиви заміни у вирок [2, с. 412].

Таким чином, законом було визначено основне призначення ВТТ – використання робочої сили засуджених для вирішення великих народногосподарських завдань. Необхідно підкреслити, що перетворивши табори на джерело практично безкоштовної та постійно відновлювальної робочої сили, сталінський режим успішно вирішував проблеми створення матеріально-технічної бази, розвитку інфраструктури, засвоєння північних та східних регіонів країни. Саме з урахуванням забезпечення цих завдань проводилася робота щодо формування таборів.

Побудовану систему ВТТ відрізняли значні організаційні незгодженості, невлаштованість побуту засуджених, слабе кадрове забезпечення сфери виробництва, низький рівень професійної підготовки робітників, а в більшості випадків – відсутність необхідних фахівців.

Переважає більшість посад керівного виробничого персоналу, починаючи від відділів управління і закінчуючи завгоспами ділянок, обіймали засуджені. До переліку керівних посад в апаратах управління таборів, на які могли бути призначені засуджені, були включені такі: начальники відділів; помічники начальників відділів; начальники відділень; помічники начальників відділень; начальники ділянок; заступники і помічники начальників ділянок; начальники частин; начальники споруд; помічники начальників споруд; начальники робіт; заступники і помічники начальників робіт; старші інженери, відповідальні виконавці технічних відділів, інспектори, начальники баз, економісти-плановики, контролери техвідділу, старші фахівці лісової справи, виконроби, завідувачі заводами, інспектори відділів кадрів, головні бухгалтери, старші бухгалтера, дільничні механіки і т. ін. [3, с. 248].

Використання засуджених на посадах керівного складу приводило до необмеженої влади організованих злочинних груп і кланів над основною масою працюючих засуджених. Для цього були вагомими підстави – відсутність дієвого контролю за роботою управлінських структур засуджених через нечисленність професійно підготовлених працівників нагляду та режиму місць позбавлення волі. З цієї причини повсюдно допускалися зловживання в частині організації та оплати праці засуджених. В окремих випадках на утримання бригадирів і десятників з працюючих засуджених відраховувалося до 8 % їх заробітної плати [4, с. 17].

У листопаді 1940 р. НКВС УРСР підготував документ «Про стан загальноосвітнього навчання серед засуджених ВТК України», з тексту якого є зрозумілим, що шкільне навчання у ВТУ в той час перебувало на низькому рівні, не вистачало вчителів та навчальних приміщень, повсюди спостерігався великий відсів учнів у зв'язку з їх частими переведеннями на нові об'єкти з однієї колонії до іншої. Виправно-трудові установи УРСР отримали вказівку про те, що обов'язковому навчанню у школах підлягають усі неписьменні і малограмотні засуджені у віці до 50 років, причому особи, зараховані до шкіл, не підлягали, за рідкісним винятком, переведенню до інших ВТУ до закінчення курсу навчання. Дозволялося залучати до викладання всіх (крім геог-

рафії) дисциплін засуджених, які раніше працювали вчителями або мали середню освіту, і були засуджені за службово-побутові злочини. Вжиті заходи забезпечили значне поліпшення у стислі терміни стану справ у галузі загальноосвітнього навчання у ВТУ. Звітні дані за 1940 р. свідчили, наприклад, що рівень охоплення шкільним навчанням неписьменних і малограмотних засуджених досяг на початок 1941 р. по виправно-трудовим установам: Вінницької області 100 %, Полтавської – 94,2 %, Миколаївської – 84,6 %, Одеської – 83 % тощо. Ліквідація неписьменності та малограмотності, підвищення загальноосвітнього рівня засуджених дозволили перейти до більш досконалих для того часу форм професійно-технічного навчання. Підготовка кваліфікованих робітничих кадрів у ВТУ ґрунтувалася на досвіді підприємств промисловості [1, с. 56].

Низький рівень організації праці засуджених, переважне застосування важкої фізичної праці, низька її ефективність надали підстави для сумніву у «вигідності» для держави широкого використання праці засуджених у народному господарстві. Незважаючи на це, розширення системи таборів розглядалося урядом СРСР як один з основних факторів розвитку народногосподарського комплексу країни. У першій половині 1940 р. у системі ГУЛАГу функціонували 63 табори, 425 виправно-трудових колоній, у числі яких 170 – займались промисловим виробництвом, 83 – працювали у сфері сільського господарства, у 172 – праця засуджених використовувалася на контрагентських засадах. Крім того, в СРСР було п'ятдесят колоній для неповнолітніх [5].

Організація праці і трудового використання засуджених регулювалася директивою НКВС СРСР 1938 р. про заходи щодо більш раціонального використання праці засуджених, яка поклала на начальників таборів і їх підрозділів визначення виду та характеру робіт. На начальників таборів, районів, відділень, ділянок, табірних пунктів також покладалася відповідальність за раціональну організацію праці засуджених на виробничих об'єктах таким чином, щоб кожен з них міг виконувати доручену роботу. Таким чином, начальник ставився в досить жорсткі умови, бо від виконання плану залежали його власне благополуччя і

службова кар'єра. Тому він був зацікавлений у максимальній віддачі від використання праці засуджених [3, с. 261].

За документальними свідченнями, наданими Г.М. Івановою, використання засуджених як робочої сили мало суттєві недоліки. Зокрема, вона приводить витяги із протоколів, матеріалів, стенографічних звітів партійних організацій НКВС і ГУЛАГу «Начальники таборів, начальники ОВТК не надають значення дуже низькому відсотку використання табірної робочої сили, а орієнтуються лише на велику чисельність контингентів, вимагаючи весь час додаткового завозу робочої сили» [6, с. 254]. Наступний документ свідчить, що «...ми знаємо, що часом у нас у таборах в'язні працювали абсолютно без вихідних, суцільну тридцятиднівку ... Хто нам дає такі права, щоб знущатися над людьми? Основне наше завдання полягає в тому, щоб використовувати людей, їх фізичну силу, але завдання наше не тільки в цьому, а й у тому, щоб перевиховувати цих людей» [6, с. 252].

Водночас виконання складних та масштабних завдань у сфері промислового та господарського будівництва вимагали організації серйозної професійної підготовки фахівців з числа засуджених. У червні 1940 р. НКВС УРСР, керуючись наказом НКВС СРСР від 17 квітня 1940 р. «Про введення масово-технічного навчання ув'язнених», надав вказівку створити в усіх колоніях, що мали власну виробничу базу, такі виробничо-технічні курси: підготовки кваліфікованої робочої сили із засуджених, які не мають трудової кваліфікації; технічного мінімуму – для засуджених, які мали кваліфікацію; підвищення кваліфікації за провідним виробництвом з метою забезпечення ВТУ висококваліфікованою робочою силою; масових шкіл передачі і вивчення стахановських методів праці; шкіл майстрів у промислових колоніях. У тому ж 1940 р. НКВС УРСР надав вказівку про організацію курсів технічного мінімуму і бригадного учнівства у всіх контрагентських колоніях [1, с. 56].

У період Великої Вітчизняної війни весь народногосподарський комплекс країни був переведений на режим роботи воєнного часу. Виробничо-господарська діяльність ГУЛАГу також була підпорядкована інтересам оборони. Дослідники діяльності ГУЛАГу в період війни 1941–1945 рр. Л. Івашов та О. Ємелін

зазначали, що на НКВС рішенням Державного Комітету Оборони було покладено обов'язок забезпечити 640 підприємств і будівельних об'єктів робочою силою засуджених. На базі цих підприємств пропонувалося організувати 380 виправно-трудова колоній із загальною чисельністю засуджених до 225 тисяч осіб. На ГУЛАГ також покладалось виробництво сільськогосподарської продукції та інших продуктів харчування. Загальна площа орної землі сільськогосподарських підприємств ГУЛАГу становила в роки війни 440 тисяч гектарів. Автори акцентували увагу на таких фактах: у період воєнного часу продуктивність праці засуджених у 1944 р. перевищила довоєнну в два рази; в п'ять разів скоротилася кількість відмовників від роботи. І це при постійному погіршенні фізичного стану здоров'я засуджених, що утримувалися в таборах і колоніях. За здатністю до праці засуджені в 1940 р. поділялися на такі категорії: здатні до важкої праці – 35,6 %, до праці середньої тяжкості – 25,2 %, до легкої – 15,6 %, ослаблені та інваліди – 23,1 %. У 1942 р. картина виглядала таким чином: здатних до важкої праці – 19,2 %, до праці середньої тяжкості – 17,0 %, легкої – 38,3 %, ослаблених і інвалідів – 25,5 % [7, с. 42–43].

Завершення війни не стало причиною істотного впливу на зміни характеру праці засуджених. Як і раніше уряд розглядав їх як стабільну дешеву робочу силу, спроможну брати активну участь не тільки у відновленні зруйнованого війною народного господарства, а й у створенні нової промислово-виробничої бази.

У перші повоєнні роки однією з найбільш складних проблем для виправно-трудова установ УРСР продовжувала залишатися проблема подальшого зміцнення та розширення матеріально-технічної бази, працевлаштування засуджених. Хоча найбільші можливості для забезпечення засуджених роботою давали контрагентські будівельні і сільськогосподарські колонії, керівництво УВТК МВС УРСР переважно розвивало контрагентські колонії як найбільш перспективні з урахуванням масштабів будівництва, розгорнутого у країні. Співвідношення контрагентських та сільськогосподарських колоній у післявоєнні роки характеризувалося такими цифрами. На 1 січня 1946 р. в УРСР перші становили в загальній кількості місць позбавлення волі з виробничим профі-

лем 41,5 %, а другі – 31,7 %, то до 1 січня 1949 р. при деякому загальному збільшенні кількості виправно-трудоустанов у республіці обсяг контрагентських підрозділів (колоній, таборів і окремих табірних пунктів) становив уже 73 %, а питома вага сільськогосподарських колоній знизилась приблизно до 11 %. Згідно з офіційними даними, контрагентські установи УРСР, починаючи з третього кварталу 1948 р., стали працювати рентабельно, тоді як інші виправно-трудоустанови МВС УРСР продовжували отримувати від держави значні дотації. Одночасно з організацією контрагентських будівельних колоній Управління ВТК МВС УРСР, діючи через утворений у складі Управління сільськогосподарський відділ, вживало заходів щодо збільшення сільськогосподарського виробництва у ВТК. Як уже зазначалося, обсяг промислових колоній у загальній кількості виправно-трудоустанов у республіці був незначним, оскільки їх власна матеріальна база у відновлювальний період не дозволяла на перших порах задовільно вирішувати питання забезпечення роботою всіх, здатних до праці, засуджених. Становище покращилося, коли ці колонії почали масовий випуск товарів широкого споживання, в тому числі меблів і трикотажних виробів, а потім освоїли виробництво більш складної продукції – циркулярних пилок, соломорізок, запасних частин для тракторів та автомашин тощо. До кінця 1946 р. трудова зайнятість засуджених на власній виробничій базі колоній становила 84,2 % при плані 82 %. Це дозволило поставити перед колоніями промислового профілю завдання вже в 1947 р. повністю відновити довоєнний рівень виробництва, забезпечивши випуск продукції на 68 млн руб. [1, с. 64–65].

Висновки. В основі державної політики, яка реалізовувалась у сфері виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, праця засудженого була визнаною основним засобом та умовою його виправлення. У реальному ж житті сформувався певний погляд на засудженого як на продуктивну одиницю, позбавлену індивідуальності, покликану забезпечити вирішення завдань у сфері виробничої діяльності. Слід особливо підкреслити, що саме в організації праці та трудового використання найбільш чітко виявився розрив між положеннями закону і практикою їх

реалізації. Таким чином, підхід до організації трудового використання засуджених та їх праці у повоєнні часи не був змінений у принципі. Вирішення цієї найважливішої проблеми було перекладено на плечі місцевих органів, що виконували покарання у вигляді позбавлення волі, які, у силу своєї прихильності до сталих традицій ГУЛАГу, не були спроможними самостійно впоратися з цим важким тягарем.

Список використаних джерел

1. Фролов Ю. А. Организационно-правовые преобразования системы учреждений и органов, исполняющих наказание, в Украинской ССР. Киев: Изд-во Академии МВД, 1984. 100 с.
2. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упоряд. Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ: Говард Пресс, 1998. Т. 2. Ч. 1. 456 с.
3. Детков М. Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России. Москва: Вердикт-ІМ, 1999. 448 с.
4. Портной Н. Б. Труд заключенных в исправительно-трудовых лагерях СССР: организация и правовое регулирование: 1929–1956 гг.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2008. 24 с.
5. Земсков В. Н. «Архипелаг ГУЛАГ»: глазами писателя и статистика. *Аргументы и факты*, 1989, № 46. URL: http://www.aif.ru/society/history/arhipelag_gulag_glazami_pisatelya_i_statistika (дата звернення: 20.12.2018).
6. Иванова Г. М. История ГУЛАГа, 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты / Ин-т рос. истории РАН. Москва: Наука, 2006. 438 с.
7. Ивашов Л., Емелин А. ГУЛАГ в годы Великой Отечественной войны. *Военно-исторический журнал*. 1991. № 1. С. 14–24.

Ivankov I.

PECULIARITIES OF CONVICTED PERSONS' EMPLOYMENT TO LABOR IN CORRECTIVE LABOR COLONIES AND CORRECTIVE LABOR CAMPS IN 30-60s. OF 20th CENTURY

The article addresses to the study of conditions, procedure and rules for the employment of persons serving criminal punishment in correctional labor colonies and correctional labor camps in the 30-60s. of the 20th century.

In recent years, the domestic criminal-executive system has become the subject of close attention from not only public organizations, but also the country's leadership. The leading direction in the criminal-executive policy, proclaimed in the Criminal-Executive Code of Ukraine, adopted on July 11, 2003, namely the protection of the interests of the individual, society and the state by creating

conditions for the correction and resocialization of convicts, the prevention of new criminal offenses, both convicted and others persons, as well as the prevention of torture and inhuman or degrading treatment with convicted persons on the basis of the achievement of world standards for the treatment of convicts, is increasingly conflict with the current system of penitentiary institutions, formed in the Soviet era that has not suffer fundamental changes. For state institutions, employees of penitentiary institutions was a task of qualitatively changing the existing system of deprivation of liberty places, to create real grounds for creating a modern criminal-executive policy of independent Ukraine, taking into account the political, economic, ideological and criminal situation in the country.

The transformation of the punishment system in order to succeed should take into account the experience of reforms that were conducted in this area by the Soviet state. From this point of view a special value has the analysis of the Soviet corrective labor policy that was conducted during the 1930-1960s. In the specified historical period an attempt was made to rebuild the system of punishment execution and, above all, places of deprivation of liberty, taking into account the requirements of the military state, and in the postwar period, to restore its activity with the mistakes of the repression of the prewar period, the best practices of other states, based on the scientific concepts of the prerevolutionary Russia.

Key words: *correction, socially useful labor, correctional labor camp, correctional labor colony, deprivation of liberty, convicted persons.*

References

1. Frolov, Yu. A. (1984), *Organizational and legal changes in the system of institutions and bodies that execute punishment in the Ukrainian SSR*, Publishing House of the Academy of the Ministry of Internal Affairs, Kiev.

2. Radov, G. O. and Reznik, I. I. (1998), "The textbook on the history of the penitentiary system of Ukraine", in Radov, G. O. (Ed.), Howard Press, Kyiv, Vol. 2, Part 1.

3. Detkov, M. G. (1999), *Prisons, camps and colonies of Russia*, Verdict-IM, Moscow.

4. Portnoy, N. B. (2008), *Labor of prisoners in the labor camps of the USSR: organization and legal regulation: 1929-1956*, Institute of the Federal Penitentiary Service of Russia, Vladimir.

5. Zemskov, V. N. (1984), *The GULAG Archipelago: through the eyes of a writer and statistics*, Arguments and Facts, No. 46, available at: http://www.aif.ru/society/history/arhipelag_gulag_glazami_pisatelya_i_statistika (accessed: 20.12.2018).

6. Ivanova, G. M. (2006), *The history of the Gulag, 1918-1958: social, economic, political and legal aspects*, Science, Moscow.

7. Ivashov, L. and Emelin, A. (1991), "GULAG during the Great Patriotic War", *Military history magazine*, No 1.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 347.73

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.049

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-6410-4966;

Крупко Я. М.,

кандидат юридичних наук, начальник аспірантури,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1578-2303

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню нормативного регулювання функціонування місцевих бюджетів в Україні. Окреслено основні засади правового забезпечення діяльності місцевих бюджетів в Україні, які закріплені в Конституції України, Бюджетному кодексі України, Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо. Визначено, що місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які являють собою спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Ключові слова: *місцевий бюджет, нормативне регулювання, територіальна громада, фінансове забезпечення місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Відповідно до змісту Бюджетного кодексу України бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів [1, с. 5]. До складу місцевих бюджетів входять бюджет АРК, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. У свою чергу, ч. 3 ст. 5 Бюджетного кодексу України вказує, що бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах) [1, с. 5].

Виходячи з наведеної норми, в Україні передбачено формування територіальних громад лише на рівні сіл та їх об'єднань. Крім того, до бюджетів місцевого самоврядування віднесено і бюджети районів у містах, хоча раніше в бюджетному законодавстві України вони належали до категорії місцевих бюджетів [2, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням правового регулювання місцевих бюджетів займалися такі вчені, як: Л. К. Воронова, Е. С. Дмитренко, О. А. Музика-Стефанчук, О. П. Орлюк, Ю. С. Шемшученко та інші.

Метою статті є дослідження нормативного регулювання діяльності місцевих бюджетів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нормативною основою правового регулювання діяльності місцевого самоврядування є Конституція України, Бюджетний кодекс України та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Статтею 7 Конституції України визнається і гарантується місцеве самоврядування. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3, с. 19].

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [3, с.140].

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що являють собою спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Відповідно до статті 142 Конституції України матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ,

міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Нормами Конституції України закріплено, що засади місцевого самоврядування визначаються виключно законами України [3, с. 92]. Так, спеціальний закон «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає бюджет місцевого самоврядування (місцевий бюджет) як план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування. Крім того, цим законом передбачено визначення районного та обласного бюджетів. Так:

- районний бюджет – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання;
- обласний бюджет – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання [4, с. 1].

Для забезпечення діяльності місцевих бюджетів застосовується так званий розрахунковий обсяг місцевого бюджету, необхідний для здійснення повноважень місцевого самоврядування на рівні мінімальних соціальних потреб, який гарантується державою, що має назву мінімального бюджету місцевого самоврядування [4, с. 1].

Нормами ч. 1 ст. 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено право органів місцевого самоврядування самостійно складати та схвалювати прогнози місцевих бюджетів, розробляти, затверджувати та виконувати місцеві бюджети. Ця норма стосується сіл, селищ, міст, районів у містах (у разі їх створення).

Складання і схвалення прогнозів районних і обласних бюджетів, складання і виконання відповідних бюджетів здійснюють

відповідні державні адміністрації згідно з Бюджетним кодексом України [4, с. 61].

Повноваження щодо затвердження районних та обласних бюджетів належать районним та обласним радам. Для цього використовуються:

- кошти державного бюджету для їх розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проєктів;
- кошти, залучені на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних та культурних програм.

Статтею 62 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» гарантовано, що держава фінансово підтримує місцеве самоврядування. Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі законом загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів.

Втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів не допускається, за винятком випадків, передбачених законами [4, с. 61].

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості з урахуванням економічного, соціального, природного та екологічного стану відповідних територій виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, встановленого законом [4, с. 62].

Загальні засади формування доходів та здійснення видатків місцевих бюджетів врегульовані Бюджетним кодексом України, Законом «Про Державний бюджет України» та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Стаття 63 закону встановлює, що доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних джерел та загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів відповідно до обсягу повноважень, що визначаються відповідними міськими радами.

Реформування місцевого самоврядування та територіальних громад здійснюється на основі Конституції та законів України, положень Європейської хартії місцевого самоврядування з дотриманням таких принципів: верховенства права; відкритості; прозорості та громадської участі; повсюдності місцевого само-

врядування; субсидіарності; доступності публічних послуг; підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді; підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади в питаннях дотримання Конституції та законів України; правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; державної підтримки місцевого самоврядування; партнерства між державою та місцевим самоврядуванням; сталого розвитку території [5, с. 114].

Водночас важливим питанням на сьогодні залишається подальше системне вдосконалення правових засад фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, адже цей розвиток забезпечується не лише органами місцевого самоврядування, а й низкою інших суб'єктів, які згідно зі своїми інтересами і повноваженнями сприяють цьому розвитку або стримують його.

Враховуючи, що фінансове забезпечення розвитку територіальних громад здійснює певна кількість суб'єктів, актуальним є визначення того, які трансформації правових засад фінансового забезпечення розвитку територіальних громад уже відбулися в сучасній Україні і які необхідні для суттєвого поліпшення ситуації.

У Бюджетному кодексі України встановлено порядок фінансування бюджету (дефіцит, профіцит) та відносини щодо місцевого боргу, організацію бюджетного процесу та повноваження його учасників. Третій розділ Бюджетного кодексу України присвячений місцевим бюджетам. У цьому розділі чітко визначений склад надходжень та витрат місцевих бюджетів, а також регламентовано складання, розгляд, затвердження, виконання та звітність місцевих бюджетів. Не менш важливі положення регламентує розділ Бюджетного кодексу – міжбюджетні відносини. Розділ містить статті, які визначають загальні положення; розмежування видатків між бюджетами; фінансові нормативи бюджетної забезпеченості; міжбюджетні трансферти [1].

У Податковому кодексі України регламентовані важливі правовідносини стосовно справляння обов'язкових платежів до місцевих бюджетів та відносини учасників цього процесу. Особливе значення для правового регламентування фінансового забезпечення територіальних громад має ст. 10 «Місцеві податки»,

в якій визначений перелік місцевих податків і зборів, а також повноваження місцевих рад щодо їх встановлення [6].

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4] передбачено, що фінансове забезпечення територіальних громад гарантоване нормами Конституції України. Так, до прав та повноважень органів місцевого самоврядування належить самостійна розробка, затвердження та виконання місцевих бюджетів. Важливим принципом місцевого самоврядування, закріпленим у законі, є принцип самостійності місцевих бюджетів, тобто невключення одного бюджету до складу бюджету іншого рівня. Також закріплюються основні засади бюджетної політики на місцевому рівні, зокрема поділ бюджету на бюджет розвитку та поточний бюджет, поділ коштів у видатковій та дохідній частинах на кошти для виконання власних та делегованих повноважень. Важливим є те, що в законі передбачений певний стимулюючий механізм для залучення органами місцевого самоврядування додаткових фінансів до бюджету.

Висновки. Результатами запроваджених реформ у бюджетній та податковій сфері стали підвищення якості фінансового забезпечення територіальних громад та приріст надходжень до місцевих бюджетів. Хороші результати свідчать про позитивні зміни в підходах до бюджетного планування місцевого розвитку. Вагоме значення при цьому відіграв саме механізм бюджетного вирівнювання, відповідно до якого можливо залишати частину коштів у місцевих бюджетах.

Проте проблемою місцевого самоврядування за всі роки незалежності України була дотаційність більшості місцевих бюджетів і, як наслідок, неможливість для місцевої влади гарантувати гідний рівень життя для громадян. Одним із етапів на шляху вирішення цієї проблеми є об'єднання територіальних громад, яке має на меті й об'єднання ресурсів місцевих бюджетів, а отже, дозволяє підвищити загальний рівень охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства та інших сфер і галузей.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України від 19.10.2010 № 2478-17. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14> (дата звернення: 01.06.2019).

2. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14> (дата звернення: 01.06.2019).

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%EC%B3%F1%F6%E5%E2#w11> (дата звернення: 01.06.2019).

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 02.06.2019).

5. Сьрьогін С. М., Гончарук Н. Т. Теоретичні засади та основні напрямки реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні. *Аспекти публічного права*. 2015. № 4. С. 111–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_4_16 (дата звернення: 05.11.2018).

6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 01.06.2019).

7. Куц Ю. О. Проблемне поле державного управління: концептуальна демаркація. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 1. С. 3–10.

8. Гейко Л. М. Правове регулювання місцевих бюджетів. *Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти*: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (17–18 червня 2013 року). Дніпропетровськ: Біла К. О., 2013. URL: https://confcontact.com/2013-kachestvo-economichnogo-rozvitku/1_gejko.htm (дата звернення: 02.06.2019 р.).

Nishchymna S., Krupko Ya.

NORMATIVE REGULATION OF LOCAL BUDGETS FUNCTIONING IN UKRAINE

The article is devoted to determining normative regulation of local budgets functioning in Ukraine. The basic principles of legal support of the activity of local budgets in Ukraine, which are enshrined in the Constitution of Ukraine, the Budget Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", are outlined.

Local self-government is the right of a territorial community to decide local issues within the Constitution and laws of Ukraine independently. Territorial community may consist of the residents of a village or a voluntary uniting residents of several villages in a village community, a settlement and a city. It is determined that local self-government is carried out by territorial communities of villages, settlements, cities as directly and through rural, town and city councils and their

executive bodies, as well as through district and regional councils representing the common interests of territorial communities of villages, towns, cities.

According to Article 142 of the Constitution of Ukraine, the material and financial basis of local self-government is movable and immovable property, revenues of local budgets, other funds, land, natural resources owned by the territorial communities of villages, towns, cities, urban areas, the objects of their joint property, which are in the management of district and regional councils.

In order to ensure the activity of local budgets, the so-called estimated local budget amount is used. It is required for the implementation of local self-government powers at the level of minimum social needs, is guaranteed by the state and is called the minimum budget of local self-government.

The authority to approve district and regional budgets belongs to district and regional councils. In order to do it we use:

- funds of the state budget for their distribution between territorial communities or for implementation of joint projects;

- funds raised on a contractual basis from local budgets for the implementation of joint socio-economic and cultural programs.

Key words: *local budget, normative regulation, territorial community, financial support of local self-government.*

References

1. Ukraine (2010), Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14> (accessed: 01.06.2019).

2. Ukraine (2001), Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2542-14> (accessed: 01.06.2019).

3. Constitution of Ukraine (1996), Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%EC%B3%F1%F6%E5%E2#w11> (accessed: 01.06.2019).

4. Ukraine (2015), On Local Self-Government in Ukraine: Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (accessed: 02.06.2019).

5. Serohin, S. and Honcharuk, N. (2015), "Theoretical foundations and main direction of reforming local self-government and decentralization of power in Ukraine". *Aspects of Public Law*. No 4. PP. 111–120, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_4_16 (accessed: 05.11.2018).

6. Ukraine (2010), Tax Code of Ukraine. Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (accessed: 01.06.2019).

7. Kuts, Yu. (2011), " Problematic sphere of state administration: conceptual demarcation". *Public administration: theory and practice*. No 1. PP. 3–10.

8. Heiko, L. (2013), "Legal regulation of local budgets". *Quality of economic development: global and local aspects: materials of V International scientific and practical conference* (June 17–18, 2013). Dnipropetrovsk, available at: https://confcontact.com/2013-kachestvo-ekonomichnogo-rozvitku/1_gejko.htm (accessed: 02.06.2019 p.).

УДК 342.9

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.058

Ткаченко О. Г.,

кандидат юридичних наук, начальник факультету пробації,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-5640-0906;

Залуговська Г. П.,

аспірант факультету заочного, контрактного навчання
та підвищення кваліфікації працівників,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2258-5073

ДОБІР ТА ПІДГОТОВКА ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено особливостям правового регулювання добору та підготовки кадрів як складової компетентності персоналу для Державної кримінально-виконавчої служби України. У роботі проаналізовано процес відбору, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, сформульовано концепцію кадрового забезпечення Державної кримінально-виконавчої служби України. Висвітлено проблему якісного та кількісного забезпечення кадрами органи та установи ДКВС України.

Ключові слова: *кадрове забезпечення, підбір кадрів, професійна компетентність персоналу ДКВС України, Академія Державної пенітенціарної служби України.*

Постановка проблеми. На теперішній час Державна кримінально-виконавча служба України (далі – ДКВС України) перебуває у стані реформування, метою якої є оптимізації її діяльності та приведення до світових стандартів. Основними завданнями реформи є залучення нових кадрів, удосконалення законодавства у сфері функціонування слідчих ізоляторів та установ виконання покарань [1].

Проте необхідно зазначити, що сьогодення для ДКВС України характеризується мінливістю законодавства, яке регулює її діяльність, та реорганізацією структурної побудови, внаслідок чого значно зросла як плінність кадрів, так і знизилась якість виконання ними своїх службових обов'язків, оскільки ефективність виконання поставлених перед ДКВС України завдань залежить не тільки від забезпеченості ресурсами, але і від якості кадрів, тобто професійної компетентності пенітенціарного персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти питання підбору кадрів для служби в ДКВС України досліджувалися у роботах відомих вітчизняних учених, серед яких праці О. Г. Боднарчука, В. А. Бадири, І. Г. Богатирьова, С. К. Гречанюка, С. А. Зінченка, В. А. Львовчкіна, В. П. Петкова, О. Б. Пташинського та ін. Проте, незважаючи на значний науковий доробок зазначених авторів, який пов'язаний з функціонуванням пенітенціарної системи, все ж таки вітчизняній юридичній науковій думці бракує концепції підбору кадрів для служби в ДКВС України. Така позиція актуалізує розгляд цього питання.

Метою статті є необхідність дати визначення поняттю професійна компетентність персоналу ДКВС України. Але для цього слід дослідити професійну компетентність у загальному значенні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну або подальшу навчальну діяльність [2].

Професійна компетентність також нормативно закріплена як здатність учасника професійного навчання, в межах визначених за посадою повноважень, застосовувати спеціальні знання, вміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку [3].

Що стосується науковців, то А. Званчук дає інше визначення, і вважає, що компетентність охоплює зону повноважень, знання і досвід у певній сфері діяльності [4].

У зв'язку з назрілою необхідністю та на основі вищезазначеного ми даємо авторське визначення. Професійна компетентність персоналу ДКВС України – є підсумком освіти та визначає здатність проходити службу особами рядового та начальницького складу ДКВС України в міжрегіональних управліннях з питань виконання кримінальних покарань та пробації, уповноважених органах з питань пробації, арештних домах, кримінально-виконавчих установах, спеціальних виховних установах, слідчих ізоляторах, виконувати посадові обов'язки щодо виправлення та ресоціалізації засуджених, і включає в себе спеціальні знання, навички, вміння та досвід.

Обов'язковою передумовою професійної компетентності персоналу ДКВС України ми вважаємо добір та всебічну підготовку осіб рядового та начальницького складу ДКВС України.

Оскільки ДКВС України є службою особливого характеру, то і добір кандидатів на службу має специфічні особливості і здійснюється, на нашу думку, двома шляхами:

- призначення громадян, які відповідають кваліфікаційним вимогам, на вакантну посаду до органу чи установи із прийняттям на службу до ДКВС України;

- зарахування на навчання до відомчого навчального закладу із специфічними умовами навчання із прийняттям на службу до ДКВС України.

Для здійснення якісного добору чинним законодавством передбачено певні вимоги до кандидатів на службу до ДКВС України.

Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначено, що на службу до ДКВС України приймаються на конкурсній, добровільній, контрактній основі громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки [5].

Так, законом передбачені чіткі вимоги до кандидатів на службу, але і є недоліки. Конкретні вимоги до особистих, ділових і моральних якостей та критерії їх оцінки не зазначено. А тому ми вважаємо цю норму декларативною і пропонуємо внести зміни до частини 3 статті 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Особи рядового та начальницького складу ДКВС України під час виконання службових обов'язків змушені постійно перебувати у напрузі, що зумовлена емоційними та фізичними перевантаженнями під час роботи із засудженими та ув'язненими, несенням служби в несприятливих погодних умовах та в нічний час доби, тому кандидати на служби повинні мати відмінний стан здоров'я, що перевіряється під час проходження медичного обстеження.

У зв'язку з цим кожен кандидат на службу зобов'язаний пройти лікарську експертизу Медичної (військово-лікарської)

комісії, яка визначає стан здоров'я та можливість проходження служби, і діє відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС» [6].

Освітній рівень кандидата на службу повинен відповідати кваліфікаційним вимогам на певну посаду і підтверджується наявними в особи документами про освіту. Неможливо не зазначити, що рівень та якість вищої освіти є важливими факторами професійної компетентності персоналу ДКВС України, і впливають на його продуктивність та ефективність виконання функціональних обов'язків особами рядового та начальницького складу ДКВС України. Щодо освіти як невід'ємної складової професійної компетентності персоналу ДКВС України можна зазначити, що вона передбачає підготовку висококваліфікованих кадрів. Варто зосередити увагу на тому, що специфікою добору осіб на службу до ДКВС України зумовлена їх градація, і залежно від закладу вищої освіти, що здійснює підготовку, осіб, що проходять службу в ДКВС України, можна поділити на:

- громадян, які отримали освіту в загальних закладах освіти;
- громадян, які отримали освіту у вищих військових навчальних закладах або у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Загальні заклади освіти формують у здобувачів знання, вміння і практичні навички, способи мислення, професійні, світоглядні і громадянські якості у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією, але служба ДКВС України є службою особливого характеру, що зумовлений наявністю в неї специфічних завдань, і під час здійснення ними освітньої діяльності дуже важко це враховувати і забезпечити добірну підготовку. Тому під час прийому на службу громадян, які отримали освіту в загальних закладах освіти, виникає гостра необхідність в усвідомленні ними завдань і функцій ДКВС України та швидкої адаптації до порядку й умов проходження служби, саме тому вони потребують систематичної та ґрунтовної перепідготовки.

Професійний рівень як вимога до кандидатів на службу, є досить суб'єктивним поняттям, оскільки чинне законодавство не передбачає способи його перевірки, і на теперішній час точно

визначити його без проходження ним спеціального тестування та співбесіди неможливо.

Крім Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», вимоги до кандидатів на службу до ДКВС України передбачені і Законом України «Про запобігання корупції». Він передбачає одну з основних та обов'язкових вимог до кандидатів на службу в поліцію та ДКВС України – подання до призначення на посаду декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави, за минулий рік шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства запобігання корупції за формою, що визначається Національним агентством з питань запобігання корупції [7].

Але на цьому конкретно визначені умови на прийом на службу до ДКВС України обмежуються, хоча у зв'язку із специфікою проходження служби, можливо, варто було б їх розширити, особливо для осіб, які призначаються на вакантну посаду до органу чи установи із прийняттям на службу до ДКВС України.

Таким чином, добір кандидатів на службу є базовим необхідним елементом професійної компетентності персоналу ДКВС України, і є діяльністю компетентних посадових осіб з пошуку та підбору охочих вступити на службу, що за своїми особистісними характеристиками відповідають встановленими правовими нормами вимогам до кандидатів на службу.

На жаль, на теперішній час конкуренція серед претендентів є невеликою, що безпосередньо негативно впливає на якісний добір, і опосередковано – на професійну компетентність персоналу ДКВС України.

Наступною складовою професійної компетентності персоналу ДКВС України, що йде за добором кандидатів на службу, є їх підготовка для проходження служби з урахуванням усіх особливостей проходження служби.

Обраний Україною курс на євроінтеграцію ставить перед ДКВС України нові завдання, такі як якісна підготовка, яка відповідає сучасним вимогам суспільства, кадрів нового формату для системи. Адже від показника якості підготовки кадрів безпосередньо залежить рівень професійної компетенції персоналу ДКВС України.

Якісна підготовка професійних кадрів гармонізує й упорядковує державну діяльність, а, в кінцевому підсумку, забезпечує максимальну повноту реалізації стратегічних завдань [8].

Система підготовки кадрів для ДКВС України переживає сьогодні період пошуку нових стратегічних шляхів свого розвитку, який розпочався в 90-х роках ХХ століття [9, с. 32].

Підготовка осіб рядового і начальницького складу ДКВС України є дуже непростим завданням, адже в курсантів, студентів та молодих спеціалістів необхідно сформуванати ґрунтовну систему знань, умінь та навичок, які забезпечуватимуть виконання поставлених ДКВС України функцій та завдань.

На нашу думку, більш ґрунтовна та дієва підготовка з максимально ефектним результатом можлива саме стосовно курсантів та студентів вищого навчального закладу ДКВС України, оскільки під час тривалого навчання у спеціалізованому навчальному закладі, спрямованому на підготовку кадрів для ДКВС України, вони здобувають необхідну компетенцію.

На теперішній час існує єдиний відомчий вищий навчальний заклад, який здійснює добір абітурієнтів і спрямований на реалізацію державної політики у сфері вищої освіти та підготовку висококваліфікованих кадрів ДКВС України – Академія Державної пенітенціарної служби (далі – Академія ДПтС). Вона здійснює підготовку, пов'язану з наданням вищої освіти на першому, другому, а також на третьому рівнях вищої освіти за спеціальностями: «Психологія», «Економіка», «Правоохоронна діяльність» та «Право».

Як відомчий заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання Академія ДПтС має певні особливості добору та підготовки осіб рядового та начальницького складу ДКВС України.

Добір на навчання до Академії ДПтС проводиться за двома напрямками: громадян України на основі повної загальної середньої освіти та осіб рядового та молодшого начальницького складу ДКВС України.

Особи, які навчаються за кошти держави на денній формі навчання, приймаються на службу до ДКВС України із присвоєнням спеціального звання.

Як зазначалося раніше, вимоги Закону України «Про Національну поліцію» стосовно підготовки поліцейських у закладах

вищої освіти зі специфічними умовами навчання повинні поширюватись і на підготовку осіб рядового та начальницького складу ДКВС України. Тому до Академії ДПтС можуть бути зараховані громадяни України, яким станом на 31 грудня року вступу виповниться 17 років та які мають повну загальну середню освіту. Або особи рядового та молодшого начальницького складу органів і установ ДКВС України, які мають повну загальну середню освіту, віком від 17 років.

З метою ефективного використання коштів державного бюджету на підготовку фахівців за державним замовленням їх підготовка проводиться на підставі контракту про здобуття освіти, який укладається між навчальним закладом, відповідним міжрегіональним управлінням та особою, яка навчається.

Особливістю відомчого навчального закладу і є те, що у зв'язку з прийомом на службу після зарахування на навчання необхідно попередньо провести низку дій і заходів щодо кандидатів на навчання. Тому добір кандидатів на навчання з числа цивільних громадян виконують спеціально уповноважені підрозділи міжрегіональних управлінь та установ виконання покарань за місцем їх дислокації. До того ж він здійснюється попередньо, до початку вступної кампанії. Такі особи в обов'язковому порядку проходять медичну (військово-лікарську) комісію, їх попередньо вивчають на можливість проходження служби в особливих умовах, вони надають необхідні документи (наприклад для підтвердження громадянства, – оскільки на службу можуть бути прийняті винятково громадяни України) та заповнюють відповідні бланки для більш детального вивчення кандидатів на службу. Таким чином ретельно відібрані кандидати конкурують між собою і зараховуються на навчання тільки після здійснення відбору.

Також відмінністю Академії ДПтС від загальних закладів вищої освіти є те, що під час підготовки курсантів та студентів здійснюється співпраця з установами виконання покарань та уповноваженими органами з питань пробації з метою забезпечення курсантів та студентів практичним досвідом і його поєднання з теоретичними знаннями.

Навчання в Академії ДПтС поєднується із проходженням служби, а тому після закінчення навчання колишнім курсантам

присвоюється офіцерське спеціальне звання. Після закінчення навчання ДКВС України поповнюється висококваліфікованими молодими фахівцями. На нашу думку, більш ґрунтовна та дієва підготовка з формуванням необхідної професійної компетентності персоналу ДКВС України можлива саме стосовно курсантів та студентів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання ДКВС України, оскільки під час навчання в такому закладі враховуються потреби ДКВС України і це безпосередньо здійснює вплив на формування професійної компетентності здобувачів освіти, щоб вони сформували професійну компетентність, необхідну саме для проходження служби та практичної професійної діяльності в органах і установах ДКВС України, та мали готовність до дій в екстремальних ситуаціях з урахуванням особливостей проходження служби.

Але після випуску навчання та підготовка не припиняються. З метою закріплення та оновлення у плановому порядку необхідних знань, умінь, навичок осіб, що проходять службу в ДКВС України з урахуванням оперативної обстановки, специфіки і профілю їх службової діяльності, нормативно сформована система заходів, спрямована на їх закріплення та оновлення у плановому порядку – службова підготовка. Вона включає в себе 6 навчальних дисциплін і щороку проводиться підсумкова перевірка рівня службової підготовки за навчальний рік. Також для забезпечення мотивації навчання визначено структуру та систему оцінювання заліків. Слід зазначити, що у разі, коли особа за результатами підсумкової перевірки отримала підсумкову оцінку «незадовільно», вона зобов'язана перескласти заліки. Щодо осіб рядового і начальницького складу, які повторно отримали підсумкову оцінку «незадовільно», приймається рішення щодо вжиття заходів дисциплінарного впливу, що звичайно ж мотиваційно впливає [10].

На нашу думку, службова підготовка забезпечує підтримання рівня професійної компетенції персоналу ДКВС.

Законом України «Про Державну службу» визначено, що професійна компетентність – це здатність особи в межах, визначених за посадою повноважень, застосовувати спеціальні знання, вміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, нав-

чання, професійного та особистісного розвитку. Відповідно до нього державні службовці зобов'язані постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності та вдосконалювати організацію службової діяльності. І під час просування державного службовця по службі враховується професійна компетентність [11].

Висновки. Таким чином, враховуючи все вищезазначене, на нашу думку, чинне законодавство, що регулює порядок та умови проходження служби в ДКВС України, потребує змін.

Ми вважаємо за доцільне внести зміни до: частини 1 статті 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» і закріпити принцип професіоналізму та охарактеризувати його як належне виконання службових обов'язків та безперервне підвищення рівня своєї професійної компетентності; частини 1 статті 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» і визначити, що професійна компетентність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України є підсумком освіти й визначає здатність проходити службу в органах та установах ДКВС України, виконувати посадові обов'язки і включає в себе знання, навички, вміння і досвід; частини 1 статті 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» і закріпити за особами рядового та начальницького складу обов'язок підвищувати рівень своєї професійної компетентності.

Оскільки на осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України поширюється соціальний захист поліцейських, визначений Законом України «Про Національну поліцію», а також порядок і умови проходження служби, передбачені для поліцейських [5]. З метою підвищення якості службової підготовки назріла необхідність внести зміни до частини 1 статті 77 Закону України «Про Національну поліцію» і закріпити підставу звільнення зі служби за результатами підсумкової перевірки (у випадках, коли особа протягом двох навчальних років поспіль отримала зі службової підготовки підсумкову оцінку «незадовільно» і пересклала їх на «незадовільно»).

Отже, висновком може слугувати те, що проблема забезпечення органів та установ ДКВС України висококваліфікованими кадрами дедалі загострюється. Ми вважаємо, що професійна

компетентність персоналу ДКВС України має в собі такі складові елементи, як – добір та підготовка, якість яких прямо пропорційна якості професійної компетентності персоналу ДКВС. У зв'язку з їхньою важливістю ми пропонуємо внести зміни до чинного законодавства з метою підвищення рівня професійної компетенції персоналу ДКВС України.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 12.05.2019).

2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 19.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 20.03.2019).

3. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF/print> (дата звернення: 02.03.2018).

4. Званчук А. В. Професійність і компетентність у правовій сфері: поняття та співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. № 56. С. 73–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_56_12 (дата звернення: 20.03.2019).

5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 01.06.2019).

6. Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ від 03.04.2017 № 285. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17> (дата звернення: 02.06.2019).

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 31.08.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 03.06.2019).

8. Мосьондз С. О. Підготовка професійних кадрів як умова успішної реалізації державної політики у сфері науки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 73–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_3_12 (дата звернення: 05.06.2019).

9. Пенітенціарна система України: історія та сучасність / Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А. та ін.; за ред. О. В. Лісіцкова. Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.

10. Положення про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 08.09.2015 № 1675/5. Дата оновлення: 18.01.2019. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1088-15> (дата звернення: 21.03.2019).

11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 21.03.2019).

Tkachenko O., Zaluhovska G.

SELECTION AND TRAINING AS COMPONENTS OF PERSONNEL'S PROFESSIONAL COMPETENCE OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Nowadays the State Criminal and Executive Service of Ukraine is in the state of reform. As a result-the turnover of personnel in the State Criminal-Executive Service of Ukraine and the role of their quality have increased. The concept "professional competence" was analyzed in the general, thus the definition of the personnel's professional competence of the State Criminal-Executive Service of Ukraine was formulated.

We consider selection and training of ordinary and command personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine to be components of professional competence. The ways of selection and requirements for candidates to the State Criminal-Executive Service of Ukraine were identified. The place of the personnel training system at the State Criminal-Executive Service of Ukraine, features and staff training in the higher educational institution with specific training conditions - the Academy of the State Penitentiary Service were determined and analyzed. In our opinion, more thorough and effective training of the personnel for the State Criminal-Executive Service of Ukraine is possible in particular with regard to cadets and students of higher educational institutions with specific training conditions at the State Criminal-Executive Service of Ukraine, because during studying in such institution, the needs for the State Criminal-Executive Service of Ukraine are taken into account and it influences directly on formation of professional competence required precisely for service and practical professional activity in the bodies and institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, taking into account the peculiarities of the service.

Having reviewed current legislation that regulates the procedure and conditions for service of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, we identified disadvantages, and therefore we propose to amend the current legislation in order to increase the level of the personnel's professional competence of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

References

1. Ukraine (2017), *On Approval of the Concept Regarding Reform (Development) of the Penitentiary System of Ukraine*: Order, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.
2. Ukraine (2017), *On education*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Ukraine (2019), *On Approval of the Concept on Reforming Professional Training System of Civil Servants, Heads of Local State Administrations, their First Deputies and Deputies, Local Self-government Officials and Local Councillors*: Decree, Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv.
4. Zvanchuk, A. V. (2010), "Professionalism and competence in the legal sphere: concept and correlation. Actual problems of state and law", *Actual problems of the state and law*, Vol. 56, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_56_12.
5. Ukraine (2005), *About the State Criminal-Executive Service of Ukraine*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Ukraine (2017), *Regulations on the Activities of the Medical (Military Medical) Commission of the Ministry of Internal Affairs*: Order, Ministry of Internal Affairs, Kyiv.
7. Ukraine (2014), *On Preventing Corruption*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
8. Mosiond, S.O. (2012), "Training of professional staff as a condition for the successful implementation of state policy in the field of science", *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, No. 3, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_3_12.
9. Bogatyryov, I.G., Bogunov, S.O., Duka, O.A., Zinchenko, S.A., Kopotun, I.M. and Freiman G.O. (2013), "Penitentiary system of Ukraine: history and modernity", *Publication to the 15th anniversary of the establishment of a central executive authority on the execution of sentences*, Kyiv.
10. Ukraine (2015), *The Regulations on the Organization of Professional Training of Persons of the Ordinary and Commanding Staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine*: Order, Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv.
11. Ukraine (2015), *On Civil Service*: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.81

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.070

Денисов С. Ф.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1218-0016;

Денисова Т. А.,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, помічник ректора з наукової та науково-методичної роботи, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4346-4502;

Білоконєв В. М.,

суддя, Запорізький апеляційний суд,
м. Запоріжжя, Україна

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НА ПІДСТАВІ Ч. 1 СТ. 70 ТА Ч. 4 СТ. 70 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЗА НАЯВНОСТІ В ДІЯХ ОСОБИ «ОКРЕМИХ ЕПІЗОДІВ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

У статті розглянуто важливі для теорії кримінального права та правозастосовної практики питання про окремі особливості призначення покарання за «окремими епізодами злочинної діяльності», що входять до складу складних одиничних злочинів, або є самостійними складовими тотожних злочинів та входять до складу повторності як форми множинності злочинів. Звернено увагу на «окремі епізоди», а також спеціалізований термін «злочинна діяльність», який використовується у кримінальному праві.

Ключові слова: покарання, призначення покарання, злочин, окремі епізоди злочинної діяльності.

Постановка проблеми. У теорії кримінального права і в судовій практиці загальноновизнано, що приведення стану функціонування вітчизняної системи захисту прав людини до існуючого в кожній демократичній державі забезпечення дотримання загальнолюдських цінностей, узгодження результатів діяльності органів правосуддя з інтересами суспільства та окремих громадян є

одним з головних завдань. Одним із стрижневих елементів правосуддя, його визначальною ланкою є покарання за вчинений злочин, що призначене законно, відповідає принципам справедливості й верховенства права та об'єктивній дійсності.

Останніми роками непоодинокі публікації науковців та практичних працівників, в яких вживаються терміни та поняття, що стають популярними, проте іноді мають двозначне визначення або зовсім не відповідають призначенню. На жаль, не завжди автори перш ніж віддати рукопис, переглядають словники та аналізують публікації більш досвідчених учених, які можуть слугувати парадигмою, тобто взірцем. Поглиблене поринання у відповідну літературу (а не лише до довідкової інформації в мережі Internet) дозволило б розширити обсяг знань та уникнути помилок під час тлумачення окремих термінів.

Як вбачається, на сьогодні затребуваним є питання про окремі особливості термінологічних формулювань, що застосовуються під час призначення покарання, зокрема, «окремих епізодів злочинної діяльності», що входять до складу складних одиничних злочинів, або є самостійними складами тотожних злочинів та входять до складу повторності як форми множинності злочинів, а також терміни «окремі епізоди», «злочинна діяльність», які використовуються у кримінальному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні зроблено чимало кроків у напрямку вивчення теоретичних питань з кримінального права, в тому числі для уникнення проблем з питань застосування певних норм у правозастосовній практиці. Методологічним підґрунтям для підготовки цієї публікації стали наукові праці таких вітчизняних учених, як: П. П. Андрушко, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, П. П. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, С. С. Яценко та ін.

Мета статті. Здійснити дослідження проблемних питань щодо призначення покарання на підставі ч. 1 ст. 70 та ч. 4 ст. 70

Кримінального кодексу України за наявності в діях особи «окремих епізодів злочинної діяльності».

Виклад основного матеріалу. Проблеми інституту покарання в умовах поступового розвитку демократичних засад українського суспільства, розбудови відповідних правових інституцій держави, особливо в частині їх призначення, привертають до себе особливу увагу не тільки фахівців, але й досить широкого загалу української громадськості.

Для правильного застосування покарання на підставі ч. 1 ст. 70 та ч. 4 ст. 70 Кримінального кодексу (далі – КК) [1] вважаємо доцільним звернути увагу на кримінально-правовий термінологічний зворот «окремі епізоди злочинної діяльності», який використовується у судовій практиці, є неоднозначним, оскільки ним охоплюються як різні форми множинності злочинів, так і окремі види одиничних злочинів.

Згідно з енциклопедичним словником епізод – це: 1) випадок, подія; 2) частина драматичного художнього твору (відносно самостійна одиниця його дії). Один із перших, хто у кримінальному праві розглянув співвідношення епізодів злочинної діяльності як у широкому, так і вузькому розумінні, був професор І. М. Гальперін. Розглядаючи об'єктивні ознаки одиничного злочину, він, зокрема, зазначав, що як одиничний злочин може бути декілька діянь, які є епізодами злочину, що має один і той самий склад. Наприклад, спричинення потерпілому одночасно втрати будь-якого органу та непоправне знівечення обличчя, охоплюється одним складом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 108 КК РФ (ч. 1 ст. 121 КК України). Однак, якщо винний спричинив непоправне знівечення обличчя потерпілому в силу самостійного умислу, а через місяць спричинив втрату будь-якого органу в останнього, то ці епізоди спричинення тяжких тілесних ушкоджень слід розглядати як множинність злочинів.

Враховуючи, що поняття «злочинна діяльність» у теорії кримінального права та у судовій практиці вживається як у широкому, так і вузькому розумінні, ми вважаємо, що термінологічний зворот *окремі епізоди злочинної діяльності* може застосовуватися для позначення як окремого діяння, яке не містить ознак самостійного складу злочину, оскільки входить як частина до

складу складного одиничного злочину (у широкому розумінні), так і окремого діяння, яке має ознаки самостійного складу злочину (простого чи складного, закінченого чи незакінченого, вчиненого одноособово чи у співучасті) і входить до тієї чи іншої форми множинності злочинів (у вузькому розумінні).

У теорії кримінального права і в судовій практиці загально-визнано, що за окремі епізоди злочинної діяльності будь-якого виду одиничного злочину покарання не призначається. Наприклад, В. І. Тютюгін обґрунтовано вказує на те, що правила, передбачені ст. 70 КК, не повинні застосовуватися в тих ситуаціях, коли окремі діяння особи, хоча і віддалені одне від іншого проміжком часу, але не мають самостійного значення, бо є тотожними, об'єднані єдиним злочинним наміром і згідно з ч. 2 ст. 32 КК визнаються лише епізодами єдиного (одного) *продовжуваного* злочину [3, с. 174–175]. Таку саму позицію займає і Верховний Суд України, який звертає увагу суддів на наступне: якщо в одній статті (частині статті) Особливої частини КК передбачені різні за своїм змістом діяння (статті 263, 307, 309 КК тощо), їх вчинення в різний час не утворюють повторності злочинів у випадках, коли такі діяння охоплювались єдиним умислом особи. У цих випадках вчинені особою діяння стають елементами одного злочину (наприклад, незаконне виготовлення, придбання наркотичних засобів і наступне їх зберігання та перевезення) [4]. На перший погляд, головна різниця між вживанням термінологічного звороту *окремий епізод злочинної діяльності* у вузькому та широкому розумінні полягає в тому, що в першому випадку покарання за окремий самостійний злочин повинно призначатися, а в останньому – ні. Однак теорія кримінального права та судова практика свідчать про те, що не за всі окремі злочини, які мають самостійне значення і які є структурним елементом множинності злочинів, зокрема повторності тотожних злочинів, призначається покарання.

У теорії кримінального права з цього питання існують різні точки зору. Перша полягає в тому, що кваліфікація злочину як повторного охоплює собою вчинення і попередніх злочинів, тому самостійно їх кваліфікувати немає потреби. У зв'язку з цим І. О. Зінченко зазначає, що кваліфікація повторності залежить від

того, які злочини входять до її складу. Так, у разі повторності закінчених тотожних злочинів усі злочини охоплюються однією і тією самою статтею Особливої частини КК, де передбачена відповідальність за повторне вчинення цього злочину (наприклад, повторний грабіж кваліфікується за ч. 2 ст. 186 КК, повторне незаконне заволодіння транспортним засобом – за ч. 2 ст. 289 КК, а повторне отримання хабара – за ч. 2 ст. 368 КК) [3, с. 117]. Такої самої точки зору дотримується і Верховний Суд України.

Друга точка зору протилежна першій – кожний злочин, який є елементом повторності, кваліфікується окремо, причому другий і всі наступні – з урахуванням наявності повторності. У такому випадку констатується поєднання і повторності, і сукупності злочинів. Послідовним прибічником цієї точки зору є В. О. Навроцький, який звертає увагу на те, що принципам кримінально-правової кваліфікації найбільше відповідає окрема (чи, як ще кажуть, – самостійна) кваліфікація кожного злочину, який є елементом повторності. При цьому таку позицію він обґрунтовує тим, що така кваліфікація забезпечує її повноту, оскільки при цьому поза оцінкою не залишаються окремі епізоди (елементи повторності), кожний з яких становить самостійний злочин. Окрема кваліфікація кожного з елементів повторності дає можливість призначити справедливе покарання, оскільки воно призначається з урахуванням правил, визначених у ст. 70 КК. Захист прав потерпілих від злочину можна ефективно здійснити тільки за умови, що вчинене проти кожного з них посягання отримає окрему кримінально-правову оцінку [5]. Цей висновок В. О. Навроцького, зокрема збігається зі змістом ч. 8 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), в якій зазначено, що у разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. У разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладання угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

У чому головна різниця між цими точками зору під час призначення покарання? Згідно з першою точкою зору, покарання за самостійні тотожні злочини не призначається, а остаточне покарання за них призначається в межах санкції статті КК, за якою кваліфікуються всі тотожні злочини. Відповідно до другої точки зору покарання призначається за кожен самостійний тотожний злочин. Остаточне покарання призначається за сукупністю злочинів. А це означає, що якщо хоча б один із злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині цього Кодексу (ч. 2 ст. 70 КК).

Третя точка зору є компромісною. Вона зводиться до того, що кваліфікація злочину як повторного охоплює і вчинення попередніх злочинів – окремо вони не кваліфікуються. Злочини, які становлять елементи повторності, підлягають окремій кваліфікації лише у випадках, коли вони неоднорідні, коли мають місце різні стадії вчинення злочинів, коли один (одні) із злочинів вчинено у співучасті, а інший (інші) – «одноосібно» [5, с. 360], а також коли перший злочин не має кваліфікуючих ознак [4].

Аналіз судової практики свідчить про те, що судами фактично враховується тільки перша, і останнім часом третя точка зору як під час кваліфікації повторності тотожних злочинів, так і під час призначення покарання за них. При цьому, на наш погляд, третя точка зору не має самостійного теоретичного значення, оскільки є винятком із правил першої точки зору, а тому ми її розглядати не будемо. Особливістю першої точки зору є те, що повторність кваліфікується як одиничний злочин, незалежно від *кількості* вчинених закінчених тотожних злочинів. Наприклад, особа вчинила десять крадіжок чужого майна, які кваліфікуються за ч. 2 ст. 185 КК, як крадіжка, вчинена повторно. Окремо кожна з крадіжок не кваліфікується, оскільки ознака «повторність» відображає факт вчинення декількох окремих злочинів.

Ми вважаємо, що друга точка зору більшою мірою відповідає як принципам кримінально-правової кваліфікації, так і загальним засадам призначення покарання.

Деякі російські юристи побачили несправедливість під час призначення покарання за повторність однорідних злочинів, тобто, на їх думку, становище особи необґрунтовано «погіршилося» [6, с. 2–7; 7, с. 6–10]. Одним з доводів є те, що кваліфікація повторності тотожних злочинів не заважає призначити справедливе покарання, оскільки ця кваліфікуюча ознака впливає на ступінь тяжкості злочину і відповідно на суворість санкції за нього. Якщо ж кваліфікуюча ознака повторність тотожних злочинів відсутня в диспозиції кримінально-правової норми, то вчинення декількох таких злочинів на їх кваліфікацію як одиничного злочину, так і на призначення справедливого покарання за їх вчинення не впливає. Наприклад, особа в різний час вчинила два злочини, передбачені ч. 1 ст. 121 КК (умисне тяжке тілесне ушкодження). При цьому вчинення двох тотожних злочинів буде враховано під час призначення покарання особі на підставі п. 1 ч. 1 ст. 67 КК як обставина, яка обтяжує покарання.

Ми ж звертаємо увагу на несправедливість під час призначення покарання при повторності тотожних злочинів в іншому ракурсі, коли її становище необґрунтовано «покращується». З огляду на наступне:

1. На наш погляд, при такій кваліфікації повторності тотожних злочинів, справедливе покарання можливо призначити тільки тоді, коли особа вчиняє декілька тотожних злочинів (два-три). У разі вчинення більшої кількості тотожних злочинів призначити справедливе покарання, практично неможливо, оскільки незалежно від їх кількості вони не тільки не кваліфікуються як самостійний одиничний тотожний злочин, які входять до цієї повторності, а й найголовніше, межа остаточного покарання за них обмежена верхньою межею санкції статті Особливої частини КК, тобто фактично покарання призначається особі не за вчинення кожного самостійного злочину, а за статтею КК, яка є кримінально-правовою оцінкою цих злочинів. У юридичній літературі давно вже критикується така позиція в кримінальному праві, де остаточне покарання особі за вчинення нею множинності злочинів обмежується верхньою межею санкцією статті Особливої частини КК. **Наведемо приклад із судової практики.** Вироком Бердянського міськрайонного суду від 10.09.2007 р. Д. було засу-

джено за ч. 2 ст. 187 КК на 7 років позбавлення волі, за ч. 2 ст. 186 КК на 4 роки позбавлення волі. На підставі ст. 70 ч. 1 КК йому було остаточно призначено покарання у виді 7 років позбавлення волі. Із матеріалів справи вбачається, що Д. у період з 31.07.2006 до 28.08.2006 рр. вчинив чотири грабежі та сім розбоїв. В апеляції Д. просив знизити призначене йому покарання. Апеляційний суд Запорізької області відмовив у задоволенні апеляції останньому.

Нескладний підрахунок дозволяє дійти висновку про те, що Д. за кожний вчинений ним самостійний розбій було фактично призначено покарання у виді 1 року позбавлення волі. Між тим, санкція ч. 2 ст. 187 КК передбачає за вчинення тільки одного злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК, найменше покарання у виді 7 років позбавлення волі. Цей приклад свідчить про те, що не у всіх випадках кваліфікація повторності тотожних злочинів, з урахуванням кваліфікуючої ознаки – повторності, дозволяє призначити справедливе покарання особам, навіть тоді, коли б воно було призначено відповідно до верхньої межі санкції ч. 2 ст. 187 КК (10 років позбавлення волі). Ми також вважаємо, що фактичне призначення покарання особі за «статтею КК», яка охоплює всі самостійні тотожні злочини, а не за вчинення цих конкретних злочинів, є істотним недоліком цієї точки зору, оскільки, на наш погляд, суперечить як вимогам п. 1 ч. 1 ст. 65 КК про те, що суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, так і вимогам ч. 1 ст. 63, ч. 1 ст. 69 КК, зокрема, про те, що позбавлення волі за вчинення будь-якого злочину не може бути призначене менше, ніж на один рік, при цьому забороняється призначення покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для такого виду покарання в Загальній частині цього Кодексу.

Ще один приклад: Вироком Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 22.10.2007 р. С. було засуджено за ч. 2 ст. 185 КК на 2 роки позбавлення волі, за ч. 3 ст. 185 КК на 3 роки позбавлення волі, за ч. 2 ст. 186 КК на 4 роки позбавлення волі, за ч. 2 ст. 309 КК на 2 роки позбавлення волі, за ч. 1 ст. 263 КК на 2 роки позбавлення волі, за ст. 395 КК на 6 місяців позбавлен-

ня волі. На підставі ч. 1 ст. 70 КК йому було остаточно призначено покарання у виді 5 років позбавлення волі. Із матеріалів справи вбачається, що С. у період з 02.02.2007 до 22.03.2007 рр. вчинив 14 крадіжок повторно, 10 крадіжок з проникненням у житло, 8 грабежів, по 1 злочину, передбаченому ст. ст. 263 ч. 1, 309 ч. 2 та 395 КК. У апеляції С. просив застосувати до нього ст. 69 КК та знизити призначене йому покарання. Апеляційний суд Запорізької області відмовив останньому у задоволенні апеляції.

Згідно з нашими підрахунками, «середнє» покарання за один злочин у С. за вчинення злочинів, передбачених ст. ст. 185 ч. 2, 185 ч. 3 та 186 ч. 2 КК, становило відповідно 1,7; 3,6 та 6,0 місяців позбавлення волі. На наш погляд, коментар про справедливість призначеного покарання С. у цьому випадку зайвий.

2. У теорії кримінального права і в судовій практиці існує така закономірність: якщо особа, за інших рівних умов, порівняно з іншими злочинцями, вчиняє більшу кількість самостійних тотожних (однакових) злочинів, то вона є більш небезпечною для суспільства й заслуговує на більш суворе покарання, в тому числі і за кожен вчинений нею злочин. Свого часу М. С. Таганцев зазначав, що оскільки *інтенсивність* злочинності у волі, її особлива закоренілість і настійливість надають незрівнянно більше труднощів для дійсного виправлення, ніж її, так мовити, енциклопедичність, то допускаємо, що повторюваність однорідних, *зокрема однакових злочинів*, може потягнути за собою посилення покарання, ніж різнорідних [8, с. 62]. Тютюгін В. І., аналізуючи повторність і рецидив як обтяжуючу обставину, зазначав, що вони мають оціночний характер, а їх зміст визначається за допомогою відповідних *кількісних* показників – кількість (число) вчинених злочинів. Але в кожному конкретному випадку параметри цих показників можуть бути різними, що безумовно, впливає на ступінь суспільної небезпечності особи винного. Наприклад, крадіжка буде повторною тоді, коли вона вчинена і вдруге, і вдесяте. Безсумнівно, що за інших рівних умов суспільна небезпечність особи в останньому випадку набагато вища, що і має бути враховано судом під час призначення покарання, але не на підставі п. 1 ч. 1 ст. 67 КК, а як обставина, що негативно характеризує особистість винного [3, с. 230].

Наведемо такий приклад: Верховний Суд України, пом'якшуючи Р. покарання як за вчинення ним злочину, передбаченого ч. 5 ст. 185 КК, так і за сукупністю злочинів, зазначив, що місцевий суд, вказавши у вироку про те, що Р. раніше не судимий і вчинив два епізоди крадіжки, характеризується позитивно, частково відшкодував завдану шкоду, призначив йому таке саме покарання, як і іншим співучасникам, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності і вчинили більше епізодів крадіжки, що є несправедливим.

Тобто в судовій практиці має існувати чітке правило (тенденція): чим більше особа вчиняє тотожних злочинів, тим суворішим має бути призначене їй як остаточне покарання, так і покарання за кожен самостійний злочин, які входять до повторності тотожних злочинів, порівняно з особами, які вчинили один злочин або меншу кількість тотожних злочинів.

Однак проблеми на цьому не закінчуються. Оскільки призначення покарання за множинність злочинів є похідним від інституту множинності злочинів, то всі «вади» цього інституту, які існують у теперішній час, автоматично переносяться на призначення покарання у разі повторності та сукупності злочинів, у тому числі і під час призначення покарання за окремі епізоди злочинної діяльності. Головна проблема полягає в тому, що частина суддів вважає, що якщо правила призначення покарання, передбачені ст. 70 КК, стосуються тільки такої форми множинності злочинів, як сукупність злочинів (ст. 33 КК), оскільки у ч. 1 ст. 70 КК прямо вказано про те, що «при сукупності злочинів суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, визначає остаточне покарання шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань» (на наш погляд, більш вдалою в цьому плані є редакція п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК про те, що у резолютивній частині вироку зазначається покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом), то ці правила неможливо застосовувати до повторності тотожних злочинів, оскільки всі вони є окремими епізодами злочинної діяльності, оскільки кваліфікуються за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК. При цьо-

му, на підставі аналогії, робиться висновок про те, що правила призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 70 КК також не можуть застосовуватися під час засудження особи в різний час за вчинення нею повторних тотожних злочинів.

Отже, згідно з їх точкою зору, немає жодної різниці під час призначення остаточного покарання в цих випадках, за винятком процесуальних, якщо в першому випадку покарання за всі злочини призначається одночасно, то в останньому – в різний час.

Ми вважаємо, що відповідно до вимог чинного кримінального законодавства України, правила, передбачені ч. 1 ст. 70 КК, неможливо застосовувати тільки до повторності тотожних злочинів, оскільки ці злочини кваліфікуються за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК. Однак правила, передбачені ч. 4 ст. 70 КК, поширюються на повторність тотожних злочинів, оскільки в цьому випадку окремі тотожні злочини кваліфікуються самостійно, тобто кожен окремо за статтею або частиною статті Особливої частини КК, без всіляких обмежень. Після постановлення вироку у справі буде встановлено, що особа винна в кількох тотожних злочинах, одні з яких вчинено до, а інші – після постановлення першого вироку. На наш погляд, таку позицію займає і Верховний Суд України, який у п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 04.06.2010 р. «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» правильно зазначив, що передбачене у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК вчинення злочину повторно або особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, є кваліфікуючою ознакою певного злочину. Тому, якщо за вчинення попереднього злочину (кілька попередніх злочинів) особу не було засуджено, кожен із злочинів, які утворюють повторність, має бути предметом самостійної кримінально-правової оцінки. Такої самої точки зору дотримуються й І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, які, зокрема, звертають увагу на те, що у випадках, передбачених ч. 4 ст. 70 КК, може скластися така ситуація, коли сукупність будуть утворювати декілька тотожних злочинів. Оскільки всі ці злочини вчиняються ще до засудження особи хоча б за один із них, то і тут має місце сукупність злочинів, особ-

ливість якої полягає лише в тому, що ці злочини розкриті в різний час, у зв'язку з чим за кожний з них є і окремих вирок [3, с. 127; 179].

Враховуючи зазначене, можна зробити деякі попередні висновки із проведеного нами дослідження:

1) під час призначення покарання за повторність злочинів, коли декілька самостійних тотожних злочинів кваліфікуються за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК, це правило (тенденція) не додержується. Нами не було встановлено жодного випадку, коли «середнє» покарання за один злочин під час вчинення більшої кількості тотожних злочинів, було б більшим, ніж «середнє» покарання за один злочин під час вчинення меншої кількості тотожних злочинів; 2) існує об'єктивна закономірність, що це правило (тенденція) перетворюється на свою протилежність, тобто, чим більше особа вчинює тотожних злочинів, тим більш м'яке фактично призначається їй покарання за кожен самостійний злочин. Наприклад, двом особам, які вчинили п'ять грабежів (ч. 2 ст. 186 КК), за кожен злочин фактично було призначено покарання в 1,8 разів менше, чим 38 особам, які вчинили одну крадіжку повторно (ч. 2 ст. 185 КК). При цьому немає будь-якої потреби доказувати, що за ступенем тяжкості, тобто за суспільною небезпечністю, ці злочини неможливо порівнювати між собою. Більше того, під час вивчення кримінальних справ нами були встановлені чотири особи, які вчинили десять крадіжок з проникненням у житло, повторно, та одна особа, яка вчинила одинадцять грабежів, повторно. «Середнє» покарання за один злочин у них становило відповідно – 5,6 місяців та 4,3 місяці позбавлення волі; 3) отже, зміст ч. 1 ст. 32, ч. 1 ст. 33 КК, який є підставою для кваліфікації декількох самостійних тотожних злочинів за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК фактично «стимулює» громадян України вчиняти більше повторних тотожних злочинів, оскільки остаточне покарання за них практично не буде відрізнятися від покарання за вчинення одного такого злочину, який має кваліфікуючу ознаку – вчинення злочину повторно.

Чи є такі висновки несподіваними? На наш погляд, ні, оскільки головна проблема не в тому, що місцеві суди неправильно при-

значають покарання засудженим за вчинення ними тотожних злочинів, а в тому, що судді, відповідно до вимог чинного кримінального законодавства України, зокрема, змісту ч. 1 ст. 32 та ч. 1 ст. 33 КК, повинні дотримуватися тільки першої або третьої точок зору, і позбавлені можливості застосовувати другу з означених позицій, а звідси, – призначити принципово інше покарання, – одночасно як за повторністю, так і за сукупністю тотожних злочинів. Заради об'єктивності, ми вважаємо, що призначення особам мінімального покарання, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 186 КК у виді 4 років позбавлення волі, за одинадцять грабежів, а також мінімального покарання, передбаченого санкцією ч. 3 ст. 185 КК у виді 3 років позбавлення волі, за десять крадіжок з проникненням у житло, є явно несправедливим внаслідок м'якості. Проте за цими підставами апеляції ніким не подавалися.

Висновки. На наш погляд, ч. 4 ст. 70 КК має велике правове значення для кримінального права. Воно полягає в тому, що головна різниця між призначенням покарання на підставі ч. 1 ст. 70 КК та ч. 4 ст. 70 КК не в тому, що ці злочини були розкриті у різний час, а тому призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 70 КК є винятком із загальних правил, передбачених ч. 1 ст. 70 КК, а в тому, що кримінально-правова кваліфікація злочинів та призначення покарання за ними в останньому випадку має самостійне правове значення, оскільки наявним є вже перший вирок суду з попередньої кримінальної справи, який набрав законної сили, і жоден суд під час призначення покарання за сукупністю злочинів не вправі змінити чи скасувати призначене за ним покарання засудженому під час розгляду справи в першій інстанції або в апеляційній чи касаційній інстанції, а це може принципово вплинути на призначення покарання, на відміну від того, якщо б покарання призначалося одночасно за всі злочини.

З нашої точки зору, головною ознакою застосування правил, передбачених ч. 4 ст. 70 КК, є не «процесуальні моменти», коли суд дізнався, що особа винна в іншому злочині, а те, відбуває (чи не відбуває) засуджений покарання за попереднім вирокком і чи можливо у цьому випадку в строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю злочинів, зарахувати покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вирокком. Саме це, напри-

клад, є підставою не застосовувати ч. 4 ст. 70 КК до засудженого, коли за першим вироком він був звільнений від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), а за другим вироком йому судом призначене реальне покарання, оскільки покарання за першим вироком він реально не відбував.

Можна визначити, що *окремими епізодами злочинної діяльності*, покарання за які не призначаються:

а) під час застосування правил, передбачених ч. 1 ст. 70 КК, є окремі діяння, які входять як частина до складу вищевказаних складних одиничних злочинів, так і самостійні склади тотожних злочинів, які кваліфікуються за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК та входять до складу повторності, як форми множинності злочинів;

б) під час застосування правил, передбачених ч. 4 ст. 70 КК, є тільки окремі діяння, які входять як частина до складу вищевказаних складних одиничних злочинів.

Якщо призначення покарання за *окремими епізодами злочинної діяльності*, які входять до складу повторності тотожних злочинів, на підставі ч. 1 ст. 70 КК та ч. 4 ст. 70 КК відрізняється між собою, то виникає наступне запитання, як призначати покарання при одночасному застосуванні як ч. 1 ст. 70, так і ч. 4 ст. 70 КК у випадках, коли після постановлення вироку у справі буде встановлено, що ці *окремими епізодами* були вчинені до, а інші – після постановлення першого вироку? На наш погляд, застосування правил, передбачених як ч. 1 ст. 70, так і ч. 4 ст. 70 КК, у цих випадках не змінюється, тобто вони продовжують застосовуватися незалежно одне від одного. При цьому ми звертаємо увагу на те, що правила, передбачені ч. 4 ст. 70 КК, мають також велике методологічне значення для кримінального права, які через різні причини недооцінюються в теорії кримінального права та в судовій практиці:

- по-перше, під час їх застосування фактично «стираються» межі між такими формами множинності злочинів як сукупність злочинів та повторність тотожних злочинів, а тому вони як «рентгенівський промінь» свідчать про те, що існуюча класифікація множинності злочинів у КК має недоліки, які рано чи пізно необхідно усунути;

- по-друге, методологічне значення правил, передбачених ч. 4 ст. 70 КК, полягає також у тому, що, якщо б була правильна класифікація множинності злочинів, то покарання повинні були б призначатися за конкретний злочин, передбачений конкретною статтею КК, а не навпаки, за конкретною статтею Особливої частини КК, яка може охоплювати десятки конкретних злочинів, а тому рано чи пізно ми дійдемо висновку про те, що незалежно від своєчасності розкриття всіх злочинів правоохоронними органами, призначення остаточного покарання на підставі ч. 1 ст. 70 та ч. 4 ст. 70 КК фактично не повинні відрізнятися між собою;

- по-третє, ці правила фактично стають своєрідним засобом об'єднання між собою окремо покарання за злочини, одні з яких вчинено до, а інші – після постановлення першого вироку. Ми вважаємо, по-перше, що суди не мають права застосовувати правила, передбачені ч. 1 ст. 70 КК, одночасно для злочинів, що були вчинені як до постановлення попереднього вироку, так і після нього, а по-друге, призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 70 КК є обов'язковим у цих випадках, на відміну від правил призначення покарання на підставі ч. 1 ст. 70 КК та ч. 1 ст. 71 КК. Цих правил повинна дотримуватися і судова практика.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
2. Советское уголовное право. Общая часть. Москва: Изд-во МГУ, 1974. 445 с.
3. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія. Харків: Фінн, 2008. 336 с.
4. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 04.06.2010 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 7. URL: <https://законодавство.com/sud-ukrajini-verhovniy/postanova-04062010-pro-praktiku-zastosuvannya328683.html> (дата звернення: 26.12.2018).
5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
6. Волженкин Б. В. Принцип справедливости и проблемы множественности преступлений по УК РФ. *Законность*. 1998. № 12. С. 2–7.

7. Бражник Ф. С. Множественность преступлений – отражение совокупной общественной опасности. *Уголовное право*. 2000. № 3. С. 6–10.

8. Таганцев Н. С. О повторении преступлений: Исследование. Санкт-Петербург, 1867. 296 с.

Denysov S., Denysova T., Bilokoniev V.

SENTENCING ON THE BASIS OF PART 1 OF ARTICLE 70 AND PART 4 OF ARTICLE 70 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, IF THERE ARE “SEPARATE EPISODES OF CRIMINAL ACTIVITY” IN PERSON’S ACTIONS

The article deals with important for the theory of criminal law and law enforcement practice issues about the individual features of sentencing, if there are “separate episodes of criminal activity” that are a part of complex single crime, or are separate compositions of identical crimes and are a part of a repetition as a form of plurality of crimes. Attention is drawn to the “individual episodes”, as well as the specialized term “criminal activity” used in criminal law.

It is noted that today there is a demand for determining the specific features of terminological formulations used in sentencing.

It should be taken into account that the concept of “criminal activity” is used in both broad and narrow sense in the theory of criminal law and in judicial practice as well. The terminological definition “a separate episode of criminal activity” can be used to designate both a separate act that does not contain signs of an independent corpus delicti, since it is included as a part of a complex single crime (in a broad sense), and a separate act that has signs of an independent crime (simple or complex, completed or uncompleted, committed alone or in complicity) and enters into one or another form of crimes plurality (in a narrow sense).

It is stated that in court practice there should be a clear rule (tendency): the more the guilty person commits identical crimes, the stricter both the final punishment and the punishment for each independent crime that is a repetition of identical crimes must be assigned to him, compared with the persons who committed one crime or fewer identical crimes.

Key words: *punishment, sentencing, crime, separate episodes of criminal activity.*

References

1. Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V. and Cherniei, V. V. (2016), *Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine*, Yurinkom Inter, Kyiv.

2. Soviet Union (1974), *Soviet criminal law. General part*, Moscow State University Publishing House, Moscow.

3. Zinchenko, I. O. and Tiutiuhin, V. I. (2008), *Plurality of crimes: concept, types, punishment appointing: Monograph*, Finn, Kharkiv.

4. Bulletin of the Supreme Court of Ukraine (2010), “On practice of criminal law application concerning the repeat, aggregate and recurrence of

---

crimes and their legal consequences by courts. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine No.7 dated 04.06.2010”, available at: <https://legislation/sud-ukrajini-verhovniy/postanova-04062010-pro-praktiku-zastosuvannya328683.html>

5. Navrotskyi, V. O. (2006), *Fundamentals of criminal and law qualification*, Yurinkom Inter, Kyiv.

6. Volzhenkin, B. V. (1998), “The principle of justice and the problem of crimes plurality according to the Criminal Code of Russian Federation”, *Legality*, No.12, PP. 2–7.

7. Brazhnik, F. S. (2000), “Plurality of crimes is a reflection of total public danger”, *Criminal law*, No. 3, PP. 6–10.

8. Tagantsev, N. S. (1897), *About the repetition of crimes*, St. Petersburg.

УДК 343.451

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.087

Кондратов Д. Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0001-5426-4878;

Гуренко Д. Ю.,

кандидат юридичних наук, адвокат, м. Харків, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ: ДОСВІД ДЕЯКИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

У статті проведено аналіз кримінального законодавства Франції, Німеччини, Швейцарії, Швеції та Іспанії щодо питання забезпечення охорони таємниці кореспонденції.

Законодавець Франції передбачає відповідальність за готування або замах на вчинення цього злочину в рамках однієї статті, причому покарання за ці альтернативні діяння є однаковими. КК ФРН в § 206, що встановлює кримінальну відповідальність за порушення таємниці поштового і телекомунікаційного зв'язку. У кримінальному законодавстві Швейцарії, на відміну від КК України, відповідальність за порушення таємниці листування та таємниці телефонних розмов передбачена у різних кримінально-правових нормах. У роботі зазначено, що кримінальне законодавство Швеції окремо передбачає відповідальність навіть за готування до порушення телекомунікаційної таємниці. КК Іспанії передбачає покарання за розкриття і розповсюдження таємних відомостей» цього розділу.

На підставі проведеного дослідження зазначено, що кримінальне законодавство багатьох інших зарубіжних держав також охороняє таємницю кореспонденції.

Ключові слова: таємниця, кореспонденція, листування, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Прагнення нашої держави до демократичних перетворень і досягнення світових стандартів в усіх сферах діяльності зумовлює необхідність розгляду проблеми кримінально-правової охорони права на таємницю кореспонденції з урахуванням досвіду законодавства інших держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження зазначеного питання стали праці

П. П. Андрушка, М. В. Анчукової, М. І. Бажанова, П. С. Берзіна, Ю. І. Дем'яненко, Є. Ю. Захарова, І. О. Зінченко, С. Я. Лихової, В. В. Назарова, З. А. Тростюк, Н. В. Устименко, М. І. Хавронюка, С. В. Хилюк та низки інших учених.

Метою статті є аналіз кримінального законодавства Франції, Німеччини, Швейцарії, Швеції та Іспанії щодо забезпечення охорони таємниці кореспонденції.

Виклад основного матеріалу. Загально визнаним вважається те, що країни романо-германської правової системи мають більш впорядковане кримінальне законодавство, оскільки воно кодифіковане. Це значною мірою сприяє відповідності континентального законодавства Європейському стандарту з прав людини. У правовій науці батьківщиною континентальної правової сім'ї визнають Францію – країну «писаного права», де закон в широкому розумінні слова є провідним джерелом кримінального права [1, с. 252].

Франція є країною, де після Великої Французької революції 1789 р. з'явився перший буржуазний Кримінальний кодекс 1791 р., який пізніше був замінений Кримінальним кодексом Наполеона 1810 р., що діяв більше 180 років. З 1 березня 1994 р. у Франції набрав чинності новий КК, прийнятий у 1992 р., який має досить складну структуру. Нумерація статей у ньому не є наскрізною, вони позначаються як «art. 226-15», при цьому перша цифра відповідає номеру книги, друга – номеру розділу, третя – номеру глави, наступні цифри відповідають порядку номеру статті в цьому розділі.

Книга 2 «Про злочини і провини проти людини» КК Франції містить Розділ II «Про посягання на людську особу». Цей розділ, як видно з його назви, охороняє людську особу в цілому, проте Відділ I Глави VI присвячений безпосередньо охороні приватного життя, він так і називається «Про посягання на приватне життя». Спеціальними нормами, що спрямовані на охорону приватного життя особи є статті 226-1, 226-2, 226-3. Зокрема, ст. 226-1 свідчить: «Караються умисні дії, спрямовані на порушення інтимності приватного життя іншої особи в будь-який спосіб: п. 1 шляхом перехоплення, запису або передачі, без згоди автора, слів, вимовлених у приватному порядку або конфіденційно; п. 2

шляхом фіксації, запису або передачі зображення якої-небудь особи, що знаходиться в приватному місці, без її згоди» [2, с. 245].

Як видно з наведеного тексту, вказана стаття охороняє безпосередньо таємницю висловів і таємницю зображення, однак крім загальної норми про недоторканність приватного життя, КК Франції у Відділі IV Глави VI передбачає кримінальну відповідальність за посягання на таємницю. Так, § 1 має назву «Про посягання на професійну таємницю», а § 2 – «Про посягання на таємницю повідомлень». Для нас найбільшу зацікавленість являє собою ст. 226-15, в якій зазначається: «Умисне розкриття, знищення, затримання чи викрадення кореспонденції, яка прибула або ще не прибула за призначенням та адресована третім особам, або ознайомлення з її змістом шляхом обману караються одним роком тюремного ув'язнення і штрафом у розмірі 300 000 франків. Такими ж покараннями карається перехоплення, викрадення, використання або розголошення повідомлень, відправлених, переданих або отриманих за допомогою засобів телекомунікації, чи встановлення технічних пристроїв, призначених для здійснення таких перехоплень» [2, с. 252–253].

Виходячи із змісту цієї норми можна зробити висновок, що законодавець Франції передбачає відповідальність за готування або замах на вчинення цього злочину в рамках однієї статті, причому покарання за ці альтернативні діяння є однаковими. Так, лише розкриття, знищення, затримання кореспонденції або встановлення технічних пристроїв, призначених для здійснення перехоплень такої кореспонденції, прирівнюються за ступенем тяжкості до безпосереднього ознайомлення з її змістом. Крім того, подальше використання або розголошення повідомлень визнаються кримінально караними на рівні з ознайомленням, хоча, на наш погляд, вчинення таких діянь повинно тягти більш сувору відповідальність. Ще однією особливістю КК Франції є те, що за вчинення злочинів проти приватного життя кримінальну відповідальність можуть нести як фізичні, так і юридичні особи.

Наступним яскравим представником держав з континентальною системою права є Федеративна Республіка Німеччина. Як і у більшості держав світу право на таємницю кореспонденції у

ФРН має конституційну основу. Так, ч. 1 ст. 10 Основного Закону цієї країни наголошує на тому, що «таємниця листування, а рівно таємниця поштового та телефонного зв'язку непорушна» [3, с. 84].

Відповідальність за порушення основних (конституційних) прав, зокрема й права на таємницю листування, закріплена у КК ФРН, в основу якого було покладено Кримінальне уложення Німецької імперії 1871 р. (з подальшими змінами). Треба зазначити, що на відміну від КК України Особлива частина Кримінального кодексу ФРН не містить самостійного розділу про злочини проти особистих прав і свобод людини і громадянина, вони закріплені в різних розділах КК. Проте більш чітко з систематичної точки зору сконструйований німецьким законодавцем розділ 15 КК ФРН «Злочинні діяння, що порушують недоторканність і таємницю приватного життя» [4 с. 19]. Цей розділ містить шість складів злочинів, серед яких найбільший інтерес для нашого дослідження мають § 202 «Порушення таємниці листування» і § 206 «Порушення таємниці поштового та телекомунікаційного зв'язку». Відповідно до абз. 1 § 202 КК ФРН, той, «хто незаконно: 1) розкриває запечатаний лист або інший закритий документ, не призначений для його відома, або 2) знайомиться зі змістом такого документа без його розкриття, використовуючи технічні засоби, карається позбавленням волі на строк до одного року або грошовим штрафом, якщо діяння не карається на підставі § 206» [5, с. 123].

На наш погляд, слід зупинитися на характеристиці деяких ознак цього злочинного діяння. По-перше, доктрина німецького кримінального права під листом розуміє будь-яке письмове повідомлення однієї особи іншій незалежно від способу його передачі і наявності підпису відправника. По-друге, під документом розуміється будь-яке вираження людських думок за допомогою шрифтових знаків. Крім того, ці два предмети злочинного діяння обов'язково повинні бути «закритими». У доктрині німецького кримінального права під цією ознакою розуміється будь-який спосіб, що утрудняє доступ сторонньої особи до інформації, яка міститься в цьому листі або документі [6, с. 338].

Далі слід зазначити, що така ознака цього складу, як розкриття, має місце не тільки тоді, коли винна особа повністю розриває конверт, але і тоді, коли вона розкриває конверт настільки, що стає можливим ознайомлення з його змістом. Під використанням технічних засобів треба розуміти застосування спеціальних пристосувань, призначених для ознайомлення зі змістом листа або документа без його розкриття. У зв'язку з цим цілком обґрунтованим є те, що німецькі правознавці та судова практика не вбачають цієї ознаки, наприклад, у простому просвічуванні закритого тексту.

Абзац 2 § 202 КК ФРН встановлює кримінальну відповідальність за незаконне ознайомлення сторонньої особи зі змістом документа, який не призначений для його відома та особливо охороняється в спеціальному сховищі від можливого ознайомлення з інформацією, що міститься в ньому, шляхом розкриття вказаного сховища [5, с. 123].

Необхідно зауважити, що поняття сховища трактується судовою практикою досить широко. До нього відносять будь-яке закрите приміщення або ємність будь-яких розмірів, що служить для безпечного зберігання речей і недоступно стороннім особам (наприклад, сейф, багажне відділення в автомобілі, контейнер для перевезення товарів у вантажному автомобілі). Тому об'єктивна сторона цього злочинного діяння полягає у відкритті подібного сховища і подальшому фактичному ознайомленні зі змістом письмового документа [6, с. 338].

З суб'єктивної сторони діяння, передбачене п. 1 абз. 1, характеризується визначеним (конкретизованим) умислом; при вчиненні діяння, передбаченого п. 2 абз. 1, особа повинна усвідомлювати, що вона для досягнення своєї мети використовує спеціальні технічні засоби, тобто мета є обов'язковою ознакою цього складу злочинного діяння. Що ж до діяння, передбаченого другим абзацом, то його суб'єктивна сторона характеризується усвідомленням того факту, що ознайомлення з цим письмовим документом можливе тільки після розкриття сховища, спеціально пристосованого для його зберігання.

Не менш цікавим є абз. 3 § 202 КК ФРН. Він дає визначення предмета названого злочину. Так, до документа за змістом абз. 1 та 2 прирівнюються також і різні зображення [5, с. 123].

Зазначимо, що новацією КК ФРН є § 206, що встановлює кримінальну відповідальність за порушення таємниці поштового і телекомунікаційного зв'язку. Ця норма була введена в КК ФРН Супровідним законом до Закону про телекомунікації від 17 грудня 1997 року [7, с. 239].

Поняття поштової та телекомунікаційної таємниці сформульовані в абз. 5 названого параграфу. Відповідно до цієї норми під поштовою таємницею розуміються детальні відомості про поштовий обіг певної особи, а також зміст її поштових відправлень. Телекомунікаційна таємниця трактується досить широко: це як зміст уже встановленого телекомунікаційного зв'язку та його детальний опис, зокрема інформація про те, бере участь чи ні конкретна особа в цьому телекомунікаційному процесі, так і відомості щодо невстановленого телекомунікаційного зв'язку, якщо робилися спроби його встановити [5, с. 126].

Далі зауважимо, що § 206 КК ФРН передбачає декілька складових злочинних діянь, пов'язаних з порушенням таємниці цього виду.

Так, в абз. 1 § 206 міститься описова диспозиція: «Той, хто неправомірно передає іншій особі відомості про факти, що становлять таємницю поштового та телекомунікаційного зв'язку і які стали відомими йому як власнику або службовцю підприємства, що професійно здійснює поштову або телекомунікаційну діяльність, карається позбавленням волі на строк до 5 років або грошовим штрафом» [5, с. 125–126].

На відміну від цього злочинного діяння, злочин, передбачений абз. 2 цієї норми, характеризується іншою об'єктивною стороною, що складається з низки альтернативних дій: 1) суб'єкт злочинного діяння неправомірно розкриває послання, довірене для передачі підприємству, яке здійснює поштову або телекомунікаційну діяльність та є закритим; або особа, не розкриває послання, однак, використовуючи спеціальні технічні засоби, знайомиться з його змістом; 2) особа приховує послання, яке

потрібно передати; 3) допускає вчинення вказаних вище дій чи сприяє їх вчиненню.

Суб'єктом цього злочинного діяння можуть бути власник або службовець підприємства, що професійно здійснює поштову чи телекомунікаційну діяльність (абз. 1 і 2), або особа, яка хоча і не є власником або службовцем такого підприємства, але здійснює відповідну діяльність на підставі спеціального доручення чи повноваження, переданого їй від імені або за дорученням такого підприємства, або така особа, що здійснює діяльність з технічного оснащення цього підприємства чи займається таким видом діяльності (абз. 3).

Як видно з вищесказаного, німецьке кримінальне законодавство самостійно достатньою мірою охороняє таємницю кореспонденції.

18 квітня 1999 року на всенародному референдумі була прийнята нова Федеральна Конституція Швейцарської Конфедерації, яка набрала чинності з 1 січня 2000 р. Цей Основний Закон значно розширив колишні гарантії приватності. Так, ст. 13 Конституції Швейцарії тепер проголошує: «Всі особи мають право на повагу їхнього приватного і сімейного життя, житла, таємниці поштових і телекомунікаційних повідомлень. Всі особи мають право на захист від зловживань їх персональними даними». Нині Швейцарії діє Кримінальний кодекс 1937 р. з подальшими змінами. Текст цього джерела швейцарського права також містить норми, що охороняють таємницю кореспонденції.

Так, у Книзі II КК Швейцарії є Розділ III, який присвячений злочинним діянням проти честі та в області таємної й приватної сфери. Стаття 179 цього розділу присвячена безпосередньо порушенню таємниці листування і свідчить: «Хто, не будучи правомочним на це, розкриває запечатане послання або відправлення для того, щоб ознайомитися з їх змістом, хто поширює або використовує факти, які стали йому відомі в результаті розкриття не призначеного йому послання або відправлення, карається за скаргою арештом або штрафом» [8, с. 199–200].

Виходячи із змісту цієї норми можна зробити висновок, що кримінальне законодавство Швейцарії передбачає відповідальність лише за порушення таємниці листування як за самостійний

злочин. Причому, подібно законодавцю Франції, подальше використання або розголошення повідомлень визнаються кримінально караними на рівні з розкриттям послання або відправлення чи ознайомленням з їх змістом, хоча, на наш погляд, вчинення таких діянь повинно мати більш сувору відповідальність.

Що ж стосується кримінально-правової охорони таємниці телефонних розмов, зазначимо, що безпосередньо про такі порушення у КК Швейцарії не згадується. Проте, згідно зі статтею 179 bis, яка має назву «Підслуховування і запис чужих розмов», карається за скаргою тюремним ув'язненням або штрафом той, «хто за допомогою підслуховуючого пристрою прослуховує або записує на магнітофон чужу неофіційну розмову без згоди осіб, що беруть участь у цій розмові», а за статтею 179ter «Незаконний запис розмов» – покаранню у вигляді тюремного ув'язнення на строк до одного року або штрафу підлягає той, «хто, будучи учасником неофіційної розмови, без згоди інших осіб, що беруть участь у цій розмові, записує її на магнітофон». Крім того, такому ж покаранню підлягає той, хто зберігає, використовує, робить доступним третій особі або інформує третю особу про зміст вищезазначеного запису (абзаци 2 і 3 статті 179bis та абзац 2 статті 179ter КК Швейцарії) [8, с. 200–201].

Проаналізувавши зазначені статті кримінального законодавства Швейцарії, можна зробити висновок про те, що відповідальність за порушення таємниці телефонних розмов за цими нормами не виключається. Разом з тим зауважимо, що на відміну від КК України, відповідальність за порушення таємниці листування та таємниці телефонних розмов у Швейцарії передбачена у різних кримінально-правових нормах.

Згідно з п. 6 глави 2 Конституції Швеції всі шведські громадяни захищені від наступних дій публічної влади: насильницького фізичного впливу, особистого огляду, огляду домоволодіння, квартири та інших подібних втручань, а також від перехоплення розмов, нагляду за телефонними розмовами та будь-якими іншими конфіденційними повідомленнями [9, с. 47].

Що ж стосується кримінального законодавства Швеції, зазначимо, що у 1864 р. був прийнятий перший повністю систематизований КК, а з 1 січня 1965 р. його замінив новий нині чин-

ний. Характеризуючи основні риси цього КК, варто звернути увагу на його оригінальність, послідовність та всебічність захисту й охорони прав і свобод людини. Що ж стосується права, яке розглядається у нашому дослідженні, зазначимо, що у главі 4 «Про злочини проти свободи і суспільного спокою» в статті 8 передбачена відповідальність за порушення поштової і телекомунікаційної таємниці: «Особа, яка незаконно одержує доступ до зв'язку, що здійснюється чи передається поштовою або телекомунікаційною фірмою у формі поштової пересилки або телекомунікацій, повинна бути засуджена за порушення поштової і телекомунікаційної таємниці до штрафу або до тюремного ув'язнення на строк не більше двох років» [10, с. 45–46].

Виходячи з цього треба зауважити, що на відміну від ст. 163 КК України за кримінальним законодавством Швеції не є обов'язковим безпосереднє ознайомлення зі змістом кореспонденції, оскільки лише одержання доступу до зазначеної кореспонденції вже визнається закінченим злочином.

Далі звернемо увагу на те, що згідно зі статтею 9 до такого ж покарання повинна бути засуджена особа за порушення приватної таємниці, якщо вона «у випадках, не передбачених у статті 8, незаконно розкриває лист або телеграму, чи іншим чином одержує доступ до чого-небудь, що міститься під печаткою або замком, чи іншим чином укрито». Слід також зазначити, що прослуховування за допомогою «жучків» у Швеції не дозволене, оскільки немає закону, що дозволяє їх використовувати. Це стосується не тільки громадськості, але й поліції, включаючи розвідку та Поліцію безпеки. Так, згідно зі статтею 9а глави 4 Кримінального кодексу використання таких прослуховуючих пристроїв є злочинним. Цікавим є той факт, що готування такого заходу, наприклад, шляхом розміщення десь технічних засобів з метою порушити телекомунікаційну таємницю, також є злочином (стаття 9b КК Швеції) [10, с. 46-47].

Враховуючи сказане, ми можемо зробити висновок про те, що кримінальне законодавство Швеції окремо передбачає відповідальність навіть за готування до порушення телекомунікаційної таємниці, хоча міра та види покарань за розглянуті злочини абсолютно однакові.

Конституція Королівства Іспанії також визнає право на таємницю комунікацій, зокрема, ч. 3 ст. 18 проголошує: «Гарантується таємниця комунікацій, зокрема, поштових, телеграфних і телефонних повідомлень, крім випадків, передбачених судовим рішенням». У Книзі II КК Іспанії, що був прийнятий у 1995 році, міститься цілий Розділ X, який має назву «Злочини проти недоторканності приватного життя, права на особисте зображення та недоторканність житла». Найбільший інтерес для нашого дослідження являє собою ст. 197, яка розміщена у главі 1 «Розкриття і розповсюдження таємних відомостей» цього розділу. Зазначена стаття встановлює кримінальну відповідальність за заволодіння з метою розкриття таємних відомостей або порушення недоторканності приватного життя іншої особи без її відома, паперами, листами, повідомленнями електронної пошти або іншими документами, а також за перехоплення телефонних розмов і за використання різних технічних засобів для прослуховування, передачі, запису або відтворення звуку чи зображення або інших засобів зв'язку [11, с. 293].

Треба зазначити, що за вчинення вказаних діянь, на відміну від ст. 163 КК України, законодавець Іспанії передбачив достатньо суворі покарання у вигляді позбавлення волі строком від одного до чотирьох років та штрафом у розмірі від дванадцяти до двадцяти чотирьох місячних заробітних плат.

Крім того, ч. 2 ст. 197 КК Іспанії передбачене таке ж саме покарання стосовно того, «хто, не маючи на те повноважень, заволодіває, використовує або перетворює на шкоду іншій особі таємні відомості особистого або сімейного характеру, які перебували в інформаційних, електронних чи телевізійних картотеках або в інших видах приватних та суспільних архівів чи реєстрів. Подібне покарання також призначається й тому, хто, не маючи на те повноважень, погодився на здійснення таких дій, і хто спотворив або використав їх на шкоду». А у ч. 3 ст. 197 встановлена підвищена відповідальність осіб, які «поширюють або видають третій особі отримані відомості» [12, с. 156].

Необхідно звернути увагу на те, що за кримінальним законодавством Іспанії, зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 197, істотно також підвищується покарання в тому випадку, якщо «діяння, пе-

редбачені частинами 1 і 2 цієї статті, були вчинені особами, які управляють чи відповідають за інформаційні, електронні або телевізійні картотеки, архіви або реєстри». Ще більш суворе покарання передбачене у частині п'ятій зазначеної статті, «якщо внаслідок діянь, передбачених попередніми частинами, були розкриті відомості особистого характеру, що виявляють ідеологію, релігію, вірування, стан здоров'я, походження або сексуальне життя особи», а у частині шостій передбачене найсуворіше покарання, «якщо ці діяння були вчинені з метою одержання вигоди» [12, с. 157].

Далі в ст. 198 КК Іспанії передбачається відповідальність службової особи, «яка вийшла за дозволені межі та використала своє становище для вчинення якого-небудь діяння, передбаченого попередньою статтею». Таке положення КК Іспанії нагадує подібний склад із кваліфікуючими ознаками, який передбачений ч. 2 ст. 163 КК України, де мова йде про підвищення покарання за вчинення цього злочину службовою особою. Проте за законодавством Іспанії покарання за вчинення таких діянь призначається у верхній межі. У цілому ж, уся регламентація відповідальності за порушення таємниці кореспонденції в КК Іспанії, на наш погляд, заслуговує позитивної оцінки.

Висновки. Отже, кримінальне законодавство багатьох інших зарубіжних держав також охороняє таємницю кореспонденції, однак в одній науковій публікації неможливо провести їх детальний аналіз, тому маємо сподівання на продовження наукових досліджень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть / под ред. И. Д. Козочкина. Москва: Институт международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2001. 576 с.
2. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой; пер. с фр. и предисл. Н. Е. Крыловой. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 650 с.
3. Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Серьогіна. Харків: ФІНН, 2009. 664 с.
4. Серебренникова А. В. Уголовно-правовая защита основных прав и свобод человека и гражданина по законодательству ФРГ. Москва: МАКС Пресс, 2002. 54 с.

5. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. и предисл. А. В. Серебренникова. Москва: Зерцало-М, 2001. 208 с.
6. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: учебное пособие / под ред. И. Д. Козочкина. Москва: Камерон, 2004. 528 с.
7. Конституции зарубежных стран / сост. Дубровин В. Н. Москва: Юрлитинформ, 2003. 448 с.
8. Уголовный кодекс Швейцарии / пер. с нем. и предисл. А. В. Серебренникова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 350 с.
9. Прослушивание телефонов в международном праве и законодательстве одиннадцати европейских стран / сост. Е. Е. Захаров; науч. ред. Ю. М. Грошевой. Харьков: Фолио, 1999. 152 с.
10. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н. Ф. Кузнецова; пер. С. С. Беляева. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 320 с.
11. Курс уголовного права. Особенная часть: Том 3 / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. Москва: Зерцало-М, 2002. 470 с.
12. Уголовный кодекс Испании / науч. ред. и предисл. Н. Ф. Кузнецова, Ф. М. Решетников; пер. В. П. Зырянова, Л. Г. Шнайдер. Москва: Зерцало-М, 1998. 218 с.

Kondratov D., Hurenko D.

CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT TO SECURITY OF CORRESPONDENCE: EXPERIENCE OF SOME EUROPEAN COUNTRIES

The article analyzes criminal legislation of France, Germany, Switzerland, Sweden and Spain on the issue of securing secrecy of correspondence.

On the basis of the studies conducted, the authors concluded that a French legislator assumes responsibility for preparing or attempting to commit the crime within the framework of one article, and the penalties for these alternative acts are the same. Thus, only the disclosure, destruction, detention of correspondence or the establishment of technical devices intended to intercept such correspondence are equated with severity to direct reading of its contents. In addition, further use or disclosure of the messages are recognized as criminally punishable at the level of reading, although, in our opinion, committing of such acts should lead to more stringent liability.

Another peculiarity of the Criminal Code of France is that for committing crimes against private life, both physical and legal persons can be criminally responsible.

It is noted in the article that the CC of the Federal Republic of Germany in § 206 that establishes criminal liability for breaking the secrecy of postal and telecommunications communications. This norm was introduced into the CC of the Federal Republic of Germany by the Supplemental Law to the Telecommunications

Act on December 17, 1997. Concepts of postal and telecommunication secrecy are formulated in rubric 5 of the above paragraph. According to this norm, postal secrecy means detailed information about the postal circulation of a certain person, as well as the contents of his/her postal items, etc.

After analyzing the articles of Swiss criminal law, the author came to the conclusion that responsibility for breaking the secrecy of telephone conversations is not excluded by these norms. At the same time, unlike the CC of Ukraine, responsibility for breaking the secrecy of correspondence and secrecy of telephone conversations in Switzerland is provided for in various criminal and legal norms.

The article states that Sweden's criminal law specifically provides for liability, even for preparing to break telecommunications secrecy, although the measure and types of penalties for the mentioned crimes are completely identical.

Book II of the Spanish CC, adopted in 1995, contains the whole Section X, entitled "Crimes against privacy, the right to personal image and security of residence". The greatest interest, as the author notes, article 197, which is placed in Chapter 1, "Disclosure and Distribution of Secret Information" of this section. The article stipulates criminal liability for taking over, for the purpose of disclosure of secret information or violation of another person's privacy without his/her knowing with papers, letters, e-mail messages or other documents, as well as for intercepting telephone conversations and using various technical means for listening, transferring, recording or playing back audio or images or other means of communication. The article states that for committing these acts, in contrast to Article 163 of the CC of Ukraine, a legislator of Spain provided for fairly severe penalties in the form of deprivation of liberty for a term from one to four years and a fine in the amount from twelve to twenty-four monthly salaries.

Key words: *secrecy, correspondence, post, criminal and legal protection.*

References

1. Kozochkina, I. D (2001), *Criminal law of foreign states, a common part*. Institute of International Law and Economics: A. S. Griboyedov, Moscow.
2. Golovko L. V. and Krylova N. E., (2002), *French Penal Code, Legal Center Press Publishing House, St. Petersburg.*
3. Ser'ogina, V.O. (2009), *Constitutions of foreign countries: primary conference*, FINN, Vidavnistvo, Kharkiv.
4. Serebrennikova, A.V. (2002), *Criminal and legal protection of fundamental rights and freedoms of a person and citizen under the laws of Germany*, MAX Press, Moscow.
5. Serebrennikova, A.V. (2001), *The Criminal Code of Germany*, Zertsalo-M, Moscow.
6. Kozochkina, I.D. (2004), *Criminal Law of Foreign States, special part: educational*. Cameron Publishing House, Moscow.
7. Dubrovin, V. N. (2003), *Constitution of foreign countries*. Yurlitinform, Moscow.

8. Serebrennikova, A. V. (2002), *Criminal Code of Switzerland*. Legal Center Press, St. Petersburg.

9. Zakharov, E. E. (1999), *Listening to phones in international law and legislation of eleven European countries*, Folio Kharkov.

10. Kuznetsov, N. F. (2001), *Criminal Code of Sweden*, Legal Center Press, St. Petersburg.

11. Borzenkova, G. N. and Komissarova, V. S. (2002) *Criminal Law Course, volume 3*, Zercalo-M, Moscow.

13. Kuznetsova, N. F. Reshetnikov F.M.; (1998), *Spanish Penal Code*, Zercalo-M, Moscow.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.982.323

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.101

Гарига-Грихно М. М.,

судовий експерт, провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності Чернігівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,

м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0003-2397-6383

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ДАВНОСТІ ПОХОВАННЯ ТРУПА ЗА СКЕЛЕТИЗОВАНИМИ РЕШТКАМИ. МЕТОДИКА ТА ЕКСПЕРТНА ТАКТИКА (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Світовий досвід дослідження скелетизованих трупів показує, що вирішення питання про давність поховання трупа є досить складним завданням, що вимагає комплексного підходу. Кісткові останки виявляють, як правило, випадково, при різних земляних роботах. Рідше їх ексгумація може бути запланована, наприклад, якщо під час розслідування злочину слідство має дані про місце поховання трупа. Встановлення давності настання смерті за кістковими останками тісно пов'язане з термінами скелетизації. Останні, в свою чергу, залежать від багатьох умов, що відносять як безпосередньо до стану організму людини до моменту його смерті, так і умов навколишнього середовища.

Ключові слова: криміналістика, остеологія, ексгумація, скелетизація.

Постановка проблеми. Вирішення питання про давність поховання останків людини (трупів) є досить складним завданням не тільки для України, а й для інших країн світу. Воно вимагає комплексного підходу, оскільки кісткові останки виявляють, як правило, випадково, при різних земляних роботах. Запланованою може бути лише ексгумація, пов'язана з розслідуванням злочину, якщо слідство має дані про місце приховування трупа.

Коли застосовуються різні землерийні машини, слід мати на увазі можливість зміни місця розташування кісткових останків

або окремих кісток стосовно як до навколишньої місцевості, так і до їх анатомічного розташування, а також можливі різні ушкодження кісток та ін. З цих причин абсолютно неприпустимо витягувати кісткові останки за допомогою землерийних машин та інших подібних механізмів.

Ексгумацію виявлених кісткових останків слід проводити вручну, обережно скопуючи лопатою навколишній ґрунт, ретельно оглядати і фіксувати будь-які знахідки (за зразком археологічних розкопок).

Особливо важливо дотримуватися цього правила у випадках, коли предметом ексгумації є групові поховання (поховання двох чи більше трупів).

Скелетизація є категорією, яка надає можливість за кістковими останками встановити давність настання смерті. Стан же самих кісткових останків залежить від багатьох умов, особливо від безпосереднього стану організму людини до моменту його смерті та умов навколишнього середовища.

До першої категорії відносять вік людини, характер і тривалість захворювання, причина смерті, вид медичної допомоги, ступінь розвиненості підшкірно-жирового шару і деякі інші.

До другої – час року настання смерті, клімат, вид поховання (перебування) – в землі, воді, на відкритому повітрі; тип ґрунту (чорнозем, пісок, суглинок), його морфологічні і фізико-хімічні властивості (кислотність, вологість, температура); глибина поховання, спосіб і вид поховання (в труні, без труни, в одязі, без одягу, одиночне або масове) та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними показниками оцінки давності перебування кісткових останків у місці їх виявлення (що не завжди відповідає терміну настання смерті) є: повне або часткове скелетизування; наявність або відсутність залишків м'яких тканин, зв'язок і суглобових хрящів, кісткового мозку; стан губчастої речовини і зовнішньої компактно пластинки кісток; стан компактного шару, колір кісток, вага, зміна хімічного складу і мікроскопічної структури кісткової тканини. Орієнтовні перебування кісток у землі і воді, з урахуванням деяких з числа перерахованих показників, за даними досліджень світових учених, такі:

Berg (1963). У ґрунті без доступу повітря розкладання м'яких тканин становить 3–5 р. У сухому ґрунті скелетизація настає через 6–7 р., у сирій землі – через 9–10, а в деяких випадках – через 15–20 р. Швидкість розкладання м'яких тканин у воді залежить від глибини, температури води, швидкості її течії і дії риб-хижаків. У ґрунтових водах при глибині близько метра м'які тканини трупа перетворюються в жировіск і кістки скелета можуть зберігатися протягом 10–20 р. Тіла, які самі випадково закріплюються під водою в річках, перетворюються в скелет, приблизно протягом 2-х р. У землі з будівлями та іншими спорудами, що перешкоджають проникненню вологи і дії сонячної радіації, кістки, як правило, зберігаються довго. У склепах і саркофагах – кісткові останки практично не змінюються протягом тисячоліть.

Berg i Specht (1958). За сприятливих умов розпаду м'яких тканин скелетизація відбувається протягом 3–5 р. У вологому ґрунті і в загальних могилах терміни скелетизації подовжуються. Зв'язки і хрящі руйнуються після 5 р. Знежирення і висихання кісток настає через 10 р. після поховання і більше, після чого з'являється крихкість кісток і зменшення їх ваги.

Welches (1981). Повна скелетизація трупа при глибині поховання 1 м 80 см у ґрунті середньої вологості і сухості настає протягом 7 р. Наявність на черепі залишків твердої мозкової оболонки вказує на давність поховання 1–2 р. У разі проростання природних отворів кісток корінням рослин – 1–3 р. За відсутності кісткового мозку (жиру), наявності сильно вираженої крихкості кісток і ознак вивітрювання слід думати про великий термін поховання.

Гофман Е. (1912). М'які тканини трупа дорослої людини руйнуються через 2–3 р. перебування в землі; зв'язки і хрящі – через 5 р. Зникнення кісткового мозку і повне висихання кісток настає в середньому через 10 р. після поховання. У більш пізні терміни кістки стають ламкими і крихкими.

Durwald (1968). Під час поховання в землі скелетизація настає через 3–5 р.; у вологому ґрунті – понад 5 р. Кістки сухі, знежирені – 10–15 р.

Кноблех Е. (1959). За наявності залишків м'яких тканин і хрящів на суглобових поверхнях кістки знаходяться в землі – 5–10 р.; при невеликій їх кількості – 10–15 р.; кістки сухі, позбавлені жиру – 25–50 р.; сухі, ламкі, шорсткі, легкі – понад 50 р.

Кокель Р. (1925). Відсутність хрящової тканини і жиру вказує на знаходження кісток у землі 25–30 р. Крихкість, шорсткість і пористість кісток, а також легка вага дають підставу вважати про перебування їх в землі не менше 100 р.

Краттер (1928). Скелетизація трупів дорослих, похованих у пористий ґрунт, відбувається через 3–5 р.; у менш проникному ґрунті цей термін подовжується до 10 і більше років. За наявності на кістках значної кількості м'яких тканин і хрящів – термін поховання не більше 5–10 р. У разі повної відсутності м'яких тканин, з наявністю мізерних залишків хрящів і збереженням просочування кісток жиром – не більше 10–15 р. При рівномірному висушеному стані трубчастих кісток – термін поховання 25–30 р. Якщо кістки тверді, але ламкі, легко кришаться, шорсткі, пористі – вони могли перебувати в землі 100 і більше років.

Шауенштейн Е. (1870). За наявності хрящів і кісткового мозку – термін поховання 5–10 р.

Метою статті є аналіз розвитку наукових поглядів щодо методики вивчення давності поховання трупа за скелетизованими рештками.

Виклад основного матеріалу. Як і слід було очікувати, наведені дані не відрізняються належною повнотою, одноманітністю, а, найголовніше, однаковою оцінкою спостережуваних змін кісток у часі і характер їх вияву. Це і зрозуміло, якщо врахувати різницю у вихідних даних кожного дослідника. У одному лише питанні думки вчених єдині – в складності вирішення давності термінів поховання за кістками скелета.

На основі окремих опублікованих відомостей і власних експертних спостережень нижче наводяться деякі дані про зміну кісток скелета залежно від умов поховання (перебування) трупа. Можливо, що вони будуть корисними в орієнтації експерта за необхідності винесення судження про давність настання смерті за кістковими останками.

Як зазначалося вище, на швидкість процесу скелетизації впливають дуже багато і різнобічних чинників. Наводимо коротку характеристику результатів дії деяких з них на кістки скелета.

На відкритому повітрі (на поверхні землі) пізньою весною, влітку і ранньої теплої осені в умовах помірного клімату, при доступі вологи, вітру, сонячної радіації, дії мух, мурах, дрібних гризунів і хижаків руйнування і знищення м'яких тканин відбувається в короткі терміни, які обчислюються 2–4 тижнями для трупа дорослої людини. Для дитячих трупів цей термін може скоротитися до одного тижня. Такі ж приблизно терміни для жаркого клімату і під час перебування трупа в теплому вологому приміщенні і компостних ямах.

У тих же умовах помірного клімату, але коли мова йде про пізню осінь, природно, що подальша низька температура зими зупиняє процеси гниття трупа і руйнівну дію комах. У таких випадках повна скелетизація обчислюється (не менше 8–10) місяцями.

У зазначені терміни кістки скелета можуть бути повністю позбавлені м'яких тканин, у тому числі хрящів і зв'язок. Але будь-які інші ознаки, які змінюють зовнішній вигляд останків, за винятком можливої наявності слідів від дії зубів хижаків і невеликої зміни їх кольору, за такий короткий термін скелетизації розвиватися не встигають, що і покладено в основу під час вирішення питання про давність настання смерті.

Рубіжанський О. Ф. (1966) досліджував кісткові останки 307 трупів від грудного віку до 82 р. чоловіків і жінок, похованих без трупів, на глибині 80–150 см у різних типах ґрунтів Краснодарського краю (вилужений малогумусний потужний чорнозем, дерново-карбонатні ґрунти гірських порід і гірських лісів, карбонатний малогумусний надпотужний і потужний чорнозем і темносірий лісовий ґрунти на вапняках). Як контроль використані свіжі кістки, кістки археологічних розкопок і кісткові останки трупів, похованих у трунах.

Під час вирішення основного завдання автор виходив з літературних даних про зміну неорганічного й органічного складу кісток залежно від давності та умов поховання.

З цією метою О. Ф. Рубіжанський, крім візуального і мікроскопічного вивчення всіх ексгумованих кісток (4046 об'єктів), додатково вивчив стегнові кістки (25) трупів з різними термінами поховання, а різні (перераховані вище) за фізико-хімічним і морфологічним складом типи ґрунтів. Для вироблення об'єктивних критеріїв, що відбуваються в кістках змін, з урахуванням названих умов автор застосував: емісійний спектральний аналіз для вивчення неорганічного складу кісткової тканини: забарвлення реактивом сулема-бромфенолової синій – для визначення органічного (білкового) складу кісток; метод декальцинації за допомогою ультразвуку – для встановлення швидкості часу, протягом якого кісткова тканина звільнялася від солей кальцію.

Метод емісійного спектрального аналізу дозволив О. Ф. Рубіжанському встановити чітко виражену залежність хімічного складу кісткових останків від типу ґрунту і давності поховання. Підтвердилися вказівки деяких авторів про накопичення в кістковій тканині окремих мікроелементів.

На відміну від огляду трупа огляд місця виявлення кісткових останків має свої особливості. Щодо визначення давності поховання трупа експертні дії можна розділити на три етапи: 1) огляд місцевості, ексгумація та огляд витягнутих кісткових останків; 2) дослідження ексгумованих кісток в умовах лабораторії судово-медичної експертизи; 3) заключний етап – експертна оцінка отриманих даних, на підставі яких можна зробити висновок про давність поховання трупа.

Невід'ємним елементом першого етапу, проведеного слідчим спільно з судово-медичним експертом, повинен бути огляд навколишньої місцевості, на якій розташовується поховання. Такий огляд повинен здійснюватися до початку ексгумації або проводитися паралельно з ексгумацією. Під час огляду необхідно документально зафіксувати рельєф поверхні (рівнина, горбиста місцевість та ін.), характер рослинного покриву (стєпова рослинність, лісостєп та ін.), оскільки все це знаходиться в певному зв'язку з особливостями ґрунту, в який був похований труп. Під час огляду місця поховання слід вказати глибину, на якій розташовуються кістки, для того, щоб визначити ґрунтовий горизонт, в якому виявлено поховання, зазначити морфологічні

властивості ґрунту, його колір, структуру, механічний склад, включення, новоутворення. При певному досвіді визначити морфологічні властивості ґрунту не становить труднощів. Морфологічні властивості ґрунту дозволяють судити про швидкість процесів руйнування кісткової тканини. Потім слід описати флору і фауну на глибині поховання, а також виявлені на кісткових рештках коріння рослин, їх локалізацію і сліди на кістках, залишки в ґрунті комах на різних стадіях розвитку та ін. Необхідно фотографувати процес ексгумації кісткових останків. Фотографія повинна відображати послідовність пошарового розтину поховання з моменту появи перед очима осіб, що беруть участь в ексгумації окремих кісток або частин до тих пір, поки не з'являться всі кісткові останки трупа. Це дає можливість зафіксувати положення трупа в похованні, наявність або відсутність розчленування, інших особливостей. Не можна витягувати окремі кістки в міру їх появи, а слід звільнити від ґрунту всі кістки скелета і лише потім витягнути останки повністю. Зрозуміло, для дослідження потрібно збирати весь кістковий матеріал повністю, включаючи і короткі трубчасті кістки кистей рук і стоп.

Наступним елементом експертних дій є безпосередній огляд ексгумованих кісток. При цьому необхідно використовувати спеціальні прийоми огляду, які передбачають огляд кожної кістки із зазначенням її кольору, який згодом по мірі знаходження кістки на повітрі може змінюватися, а головним чином – різних сторонніх включень і утворень, а також пошкоджень, особливо, що виникли в процесі ексгумації. При цьому необхідно диференціювати ушкодження, що утворилися в момент ексгумації від тих, які виникли до поховання. Складність для диференціальної діагностики становлять випадки, коли між ексгумацією і дослідженням кісткового матеріалу проходить тривалий проміжок часу, коли ознаки механічних пошкоджень, що виникли під час ексгумації (більш світле забарвлення ділянок перелому), можуть забруднитися, потемніти і зникнути. Диференціацію можна проводити шляхом візуального огляду і безпосередньої мікроскопії. При візуальному огляді переломи, що утворилися під час ексгумації, відрізняються гострими краями поверхні зламу і відсутністю в найдрібніших тріщинах компактного шару частинок ґрунту.

Колір поверхні зламу залежно від давності поховання може являти собою від світло-жовтого до сіро-коричневого і відрізнятися від кольору самої кістки. Дрібні частинки ґрунту в таких випадках розташовуються лише на поверхні зламу, не проникають в компактний і губчастий шари кістки. Легка механічна обробка видаляє частинки ґрунту з поверхні зламу. Водночас у місцях переломів, що виникли до поховання трупа, відзначається заокругленість і зглаженість гострих кінців уламків. Колір поверхні самого перелому не відрізняється від кольору поверхні кістки. Завжди спостерігається імпрегнація елементами ґрунту найдрібніших тріщин.

Особливу увагу слід звернути на наявність і характер комах, або їх залишків на кістках, та їх вивчення (визначення виду, стадії розвитку та ін.) Це дозволяє судити про пори року, коли був похований труп. Забір проб здійснюється безпосередньо на місці за правилами ентомології.

Має значення порядок подальшого транспортування ексгумованого матеріалу. Зібраний матеріал (обов'язково весь) повинен бути транспортований до експертної установи в умовах, що виключають порушення цілісності кісток або втрати сторонніх включень (забруднень рослинного, тваринного або іншого походження).

Під час ексгумації можуть виявлятися предмети одягу та взуття, які допомагають встановити давність поховання. Предмети одягу і взуття можуть зберігатися при досить тривалих термінах поховання.

Висновки. Таким чином, є всі підстави вважати, що на сучасному рівні наших знань вирішення питання про давність поховання трупа за кістковими останками може бути здійснено лише під час використання комплексу методів дослідження. Практична цінність результатів, отриманих під час досліджень кісток різними методами, неоднакова, тому комплексне вивчення дає можливість зіставити отримані дані і з найбільшим ступенем достовірності визначити терміни поховання трупа.

Візуальному огляду передую очищення кісток від забруднення землею, яку слід змивати проточною водою з подальшим просушуванням кісток на відкритому повітрі або в приміщенні при

звичайній температурі. Ні в якому разі не можна вдаватися до «вимочування» кісток, поміщаючи їх в резервуар з водою.

Список використаних джерел

1. Бугомо С. В. Применение радиоуглеродного метода в археологии. *Новые методы в археологических исследованиях*. Москва: Изд-во АН СССР, 1963, С. 9–31.
2. Лебединская Г. В. Реконструкция лица по черепу: методическое руководство. Москва, 1998. 125 с.
3. Пашкова В. И. Очерки судебно-медицинской остеологии. Москва, 1963. 154 с.
4. Рубежанский А. Ф. Некоторые причины различия изменений костей, находившихся одинаковое время в почвах, сходных по морфологическим признакам. *Суд.-мед. эксперт*. 1963. № 4. С. 25–28.
5. Федосюткин Б. А. Медицинская криминалистика: руководство предназначено для лиц, занимающихся расследованием преступлений, и широкого круга читателей. Ростов-на-Дону: Приазовский Край, 2006. 422 с.

Haryha-Hrykhno M.

TO THE PROBLEM OF STUDY OF CORPSES' BURIAL REMOTENESS OVER SCALED RESIDUES. METHODICS AND EXPERT TACTICS (HISTORIOGRAPHICAL ASPECT)

The world experience of studying skeletonized corpses shows that the decision on the question of the corpses' burial remoteness is a rather difficult task that requires a comprehensive approach. Bone remains are usually found accidentally, with different earthworks.

Rarely, their exhumation can be scheduled, for example, if in the inquiry of a crime the investigation has data about the place of corpse's concealment. Establishing the remoteness of the onset of death on bone remains is closely linked with the terms of skeletalization. The latter ones, in turn, depend on a number of conditions that are related both directly to the state of the human body by the time of its death and to the environment.

Significant contribution to this direction of forensic research was made by Rubizhanskyi, O.F., who, in addition to visual and microscopic study of all exhumed bones (4046 objects), further studied femur bones (25) of corpses with different burial terms, and various (listed above) physically-chemical and morphological composition of soil types.

In order to elaborate objective criteria that occur the changes in bones, considering the above-mentioned conditions the author used: emission spectral analysis for the study of inorganic composition of bone tissue: coloring with reagent sulme-bromphenol blue - to determine the organic (protein) composition of bones;

the method of decalcification with ultrasound - to determine the speed of time during which the bone tissue was deprived from salts of calcium.

The article states that in contrast to the corpse's inspection, an examination of the place of bone remains detection has its own peculiarities. Concerning the remoteness of the corpse's burial, expert actions can be divided into three stages: 1) review of the area, exhumation and review of elongated bone remains; 2) study of exhumed bones in the laboratory of forensic medical examination; 3) the final stage - an expert assessment of the data obtained, on the basis of which it can be concluded the remoteness of the corpse's burial.

Key words: *criminology, osteology, exhumation, skeletonization.*

References

1. Butumo, S. V. (1963), "Application of radiocarbon method in archeology", *New methods in archaeological research*, Moscow.
2. Lebedinskaya, H. V. (1998), *Facial Reconstruction on the Skull, methodical manual*, Moscow.
3. Pashkova, V. I. (1963), *Essays for Forensic Osteology*, Moscow.
4. Rubezhanskyi, A. F. (1963), *Some Reasons for the Difference in Bone Changes that Were in the Same Time in Soils that are Similar in Morphological Features*, *Court med. Expert*, № 4, Moscow.
5. Fedosiutkyn, B. A. (2006), *Medical Forensics*, Rostov-on-Don.

УДК 344.65

DOI 10.32755/sjlaw.2019.01.111

Дем'яненко Ю. О.,

кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5237-9559;

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Шпортюк О. М.,

старший науковий співробітник відділу
наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-0252-5594

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ СКЛАДЕННЯ ДОСУДОВОЇ ДОПОВІДІ

Стаття присвячена аналізу механізму складення досудової доповіді персоналом органу пробації. З психологічної точки зору обґрунтовується доцільність збору та використання біографічної інформації під час прийняття судом рішення про міру відповідальності обвинуваченого.

У роботі висвітлено основні складові досудової доповіді, мета її складення позбавлення волі та призначення пробації. Зазначено, що під час збору біографічного матеріалу представник органу пробації має дослідити соціальне оточення обвинуваченого, його психологічну характеристику, аби з'ясувати причини вчинення злочину.

Ключові слова: пробація, досудова доповідь, біографія, обвинувачений, персонал органу пробації.

Постановка проблеми. У сучасному світі велика увага приділяється об'єктивному ставленню до особистості в контексті її життєдіяльності. Це стосується в першу чергу психологічного дослідження особистості в контексті скоєння протиправного діяння з метою всебічного вивчення особистості, умов її становлення та розвитку. Таке завдання можливо виконати у разі використання біографічного методу збору інформації про особистість правопорушника, яке в судовому впровадженні представлено в

досудовій доповіді, яку складає представник органу пробації, що повинен з'ясувати кримінальну історію особи, його сімейний стан та стосунки у сім'ї, житлові умови, дані про роботу, фінансове становище, спосіб проведення вільного часу, наявність алкогольної або наркотичної залежності, відомості про фізичне та психічне здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням впровадження та застосування досудової доповіді у судовому процесі присвячено праці юристів-науковців: К. А. Автухова, О. В. Беци, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, Т. А. Денисової, К. П. Задой.

Вивченням психологічних особливостей біографічного методу збору інформації про особистість займалися О. М. Лактіонов, Б. Р. Ананьєв, Н. А. Логінова, Є. Ю. Коржова, І. П. Маноха.

Однак комплексний підхід до психологічних особливостей і значення досудової доповіді в судовому процесі відсутній.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є аналіз особливостей збору та аналізу біографічного матеріалу для застосування в досудовій доповіді в рамках об'єктивного винесення рішення суду.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про пробацію» визначено, що в Україні існує три види пробації: досудова пробація; наглядова пробація; пенітенціарна пробація. Статтею 9 цього закону визначено, що досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності [1].

Формою реалізації досудової пробації є досудова доповідь про обвинуваченого.

Досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити:

1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме:

– історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів);

– час, який минув з моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами;

– час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням;

– категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів);

– короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення;

– умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище);

– особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами);

– соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень;

– мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань);

– фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, враховуючи його криміногенні потреби;

– наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді);

2) оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення;

3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства [2].

За статистичними даними Міністерства юстиції України, станом на 01.12.2018 р. 32 768 надійшло ухвал суду щодо складення досудової доповіді.

З психологічної точки зору досудова доповідь дає можливість всебічно розглянути особистість обвинуваченого та проаналізувати чинники, що сприяли вчиненню ним злочину.

Не випадково С. Л. Рубінштейн приділив так багато уваги аналізу життєвого шляху особистості, її біографії. Він зазначав, що сутність людської особистості знаходить своє завершальне вираження в тому, що вона не тільки розвивається як всякий організм, але і має свою історію, що людина лише остільки є особистістю, оскільки має свою історію, розуміючи під історією особистості її життєвий шлях, біографію [3].

У психології біографія розглядається як специфічний метод збору інформації про особистість у розрізі її життєвого шляху, за допомогою якого досліджується, діагностується, коригується і проектується життєвий шлях людини. У сучасних біографічних методах особистість вивчається в контексті історії та перспектив її індивідуального розвитку, можлива реконструкція значущих для особистості подій, відбувається аналіз причинно-наслідкових зв'язків послідовності різноманітних подій, прогноз їх впливу на подальше життя.

Баністер Д. вважає, що біографічний підхід являє собою унікальну можливість вивчати стабільність та мінливість поведінки особистості крізь час і ситуації. Він також дає можливість вивчення життєвих ситуацій, через які проходить особистість протягом свого життєвого шляху, і дослідження звичних для неї вибору та уникнення певних соціальних ситуацій [4].

Збір біографічної інформації відбувається за допомогою вивчення та аналізу автобіографій, опитувальників, анкет, щоденників, свідчень близьких досліджуваних особі людей та його соціального оточення.

Деркач А. А. виділяє такі причини використання біографій під час психопрогностичного аналізу розвитку особистості:

- 1) біографія включає в себе соціально-демографічні характеристики особистості, які характеризують її глибинну сутність;
- 2) у біографії ніби кристалізуються, осідають основні результати діяльності особистості. Водночас результати діяльності, характер її протікання є головним, визначальним критерієм оцінки особистості;
- 3) з біографії можна робити висновки про фактори, умови, в яких формувалася особистість, виявити, наскільки досягнутий рівень у розвитку особистості – результат умов, її оточення, а

наскільки її внутрішніх зусиль, устремлінь (при розумінні відомої умовності такого поділу). Аналіз біографії дозволяє проаналізувати інтенсивність устремлінь особистості, спрямованість цих устремлінь, її здатність долати ті чи інші труднощі та ін. [5].

Також він вважає, що психобіографічний аналіз особливо важливий для аналізу зіткнень природних потреб особистості з умовами, які довгий час перешкоджають їх нормальному задоволенню.

У найзагальнішому вигляді внутрішня дезадаптивність особистості, ступінь її маргінальності зростає у випадках:

1) втрати бажаного об'єкта (наприклад, дитина втратила батьків, близьких друзів, схвалення кимось і т. ін.);

2) втрати любові;

3) втрати особистістю самої себе (звільнення з роботи, коли кар'єра була головною метою життя, публічне осміяння і т. ін.) [5].

Вищезазначене може бути маркерами психологічних чинників, що зумовлюють деструктивну поведінку та сприяють вчиненню протиправних дій.

Науковці вважають, що більшість психологічних проблем виникають у дитинстві і впливають на особистісні особливості, які зумовлюють модель поведінки в зрілому віці.

Аналіз існуючих наукових досліджень щодо виникнення девіантних особливостей особистості дозволяє говорити про такі соціально-психологічні ситуації, які мають вплив на формування протиправної поведінки:

«Ситуації соціальної чи органічної неповноцінності. Діти, які страждають хворобами, психічною недостатністю, можуть бути сильно центрованими на собі, породжуючи особистості з почуттям неповноцінності і нездатності плідно змагатися з іншими.

Ситуація розбещеності, «зіпсованості» сприяє розвитку почуття спільності з іншими. У більш зрілому віці такі особи можуть почати висувати односторонні вимоги до друзів, членів сім'ї та колег. Розбещені діти зазвичай відчувають мало справжніх почуттів стосовно оточення, в тому числі і щодо суб'єктів, які їх виховали.

Ситуація знехтування породжує людей, не здатних до емоційної прихильності до інших. Виріши, вони можуть стати емоційно холодними, а часом і жорстокими [5].

На наш погляд, готуючи досудову доповідь, співробітники органу пробації мають більш докладніше описувати події з дитячих років, приділяючи увагу взаєностосункам із найближчим оточенням, особливостям виховання. Розглядаючи особливості індивідуального психічного життя людини, необхідно віднайти в ньому передумови, що могли вплинути на вчинення правопорушення за обвинуваченням.

Досудова доповідь складається працівником органу пробації, а може складатись разом із обвинуваченим. Останній має бути зацікавлений у прийнятті участі в складенні досудової доповіді, оскільки в нього з'являється можливість висловити власну позицію щодо вчинення ним кримінального правопорушення. Сутність автобіографії, в якій би галузі вона не використовувалась, полягає в тому, щоб відповісти на запитання – з яких подій життя й за допомогою яких механізмів народжується конкретна особистість і як надалі вона сама буде свою долю.

Іншими словами, в автобіографії, як в одному із джерел знань про людину, своєрідно відображається вплив психологічного та соціального середовища, в якому існує людина, автобіографія є суб'єктивним анамнезом життєвого шляху та психологічних особливостей особистості, оскільки відображає внутрішню картину сприйняття світу досліджуваних та є безпосередньою репрезентацією особистісного досвіду людини.

Автобіографічна доповідь може бути основою для аналізу мотивації до зміни способу життя обвинуваченого, бажань змінити девіантну поведінку та деструктивні переконання.

Висновки. Підбиваючи підсумок викладеному в статті матеріалу, зазначимо, що готуючи досудову доповідь, для більш об'єктивного та всебічного висвітлення особистості підсудного, персонал органу пробації повинен звертати більше уваги на особливості становлення особистості, роблячи акценти на загальну соціальну ситуацію розвитку особистості, життєві ситуації, які впливали на її становлення. Для збору біографічного матеріалу мають бути залучені не тільки самі підсудні, але і найближчі ро-

дичі, друзі, знайомі, колеги, аби дати адекватну характеристику для прийняття судом рішення про міру відповідальності підсудного.

Список використаних джерел

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
2. Порядок складення досудової доповіді: затв. наказом Міністерства юстиції України від 27.01.2017 р. № 200/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т. Москва: Педагогика, 1989. 328 с.
4. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности. Москва: Прогресс, 1987. 236 с.
5. Акмеология / под ред. А. А. Деркача. Москва: РАГС, 2004. URL: <https://sci.house/akmeologiya-scibook/psihobiograficheskiy-metod-77228.html> (дата звернення: 27.02.2019).

Demianenko Yu., Olefir L., Shportiuk O.

FEATURES OF THE USE OF BIOGRAPHIC MATERIAL FOR FORMULATION OF PRE-TRIAL REPORT

The article addresses to the analysis of the mechanism of pre-trial report formulation by the personnel of the probation body, from the psychological point of view, the expediency of collecting and using biographical information in the decision made by the court on the degree of responsibility of the accused is substantiated.

The article highlights the main components of the pre-trial report (the socio-psychological characteristics of the accused, the assessment of the risk of repeated criminal offenses, the conclusion about the possibility of correction without deprivation or restriction of liberty).

The article examines the purpose of formulation of a pre-trial report - assistance to the court in resolving the issue of preventive measure selection and providing recommendations to the court on which options for the person's corrections can be without imprisonment and the appointment of a probation. It is noted that during the biological material collection, the representative of the probation body should investigate the social environment, its psychological characteristics, as well as the reasons for the crime.

The main psychological views on the place and role of biographical material in the study of personality features are considered. The emphasis was placed on the key events identified in the life's path of the individual, which could be factors that would encourage the commission of a criminal offense. In general, some cases are presented that contribute to the maladaptation of the individual and what events in a person's life should be taken into account when analyzing the life's path of the individual. Socio-psychological situations that have an impact on the formation of

unlawful behavior are highlighted: the situation of social or organic inferiority, the situation of promiscuity, the situation of neglect/

Particular importance is given to the participation of the accused in the formulation of the pre-trial report, and the nature of autobiography, as another source of data collection in order to answer the question - from which life's events and with the help of which mechanisms a specific person is born, and how in the future he builds his own destiny from the subjective point of view. On the basis of autobiography, it is possible to analyze the attitude of the accused to his own unlawful conduct and assess the risk of committing repeated criminal offense.

Key words: probation, pre-trial report, biography, accused, personnel of the probation body.

References

1. Ukraine (2015), *On Probation: Law of Ukraine*, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Order On Approval of the Procedure for Preparing a Pre-Trial Report (dated January 27, 2017), № 121/29989, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>.
3. Rubinshtein, S.L. (1989), *Fundamentals of general psychology*, 2 Vol., Pedagogy, Moscow.
4. Fransella, F. and Bannister, D. (1987), *New method of personality research*, Progress, Moscow.
5. Derkach, A. (2004), *Acmeology*, Registry office, Moscow, available at: <https://sci.house/akmeologiya-scibook/psihobiograficheskiy-metod-77228.html> (accessed: 27 February 2019).

ВІТАЄМО З ЮВІЛЕЄМ!

3 травня 2019 року виповнилося 70 років з дня народження Огородника Олександра Григоровича, старшого викладача кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії ДПтС.

Олександр Григорович народився у с. Хотинь Рівненського району Рівненської області. Трудову діяльність розпочав у березні 1966 року на посаді старшого робочого в Інституті «Укр-гіпрорибгоспмаш». У лютому 1967 року влаштувався столяром на Рівненський завод торговельного обладнання. З 09.12.1968 по 22.09.1969 р. служив у Радянській армії на Північному флоті. У 1970 році вступив до лав студентів Чернігівського юридичного технікуму, який закінчив 1973 року з відзнакою. У тому ж році продовжив навчання на юридичному факультеті Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Після закінчення з відзнакою університету (1978) був направлений на викладацьку роботу в Чернігівський юридичний технікум. А це особлива сторінка в житті Олександра Григоровича, оскільки у стінах ЧЮТУ, починаючи з серпня 1978 р., відбулося його професійне становлення як педагога й фахівця у галузі трудового права. Присвятивши цій установі більше 40 років свого життєвого шляху, Огородник О. Г. встиг спробувати себе на різних посадах, а саме: викладача юридичних дисциплін, завідувача юридичного відділення, завідувача денного відділення, педагога-організатора, заступника директора з виховної роботи, проректора з гуманітарної освіти та виховної роботи.

Багатогранна і плідна діяльність Огородника О. Г. відзначена почесними нагородами: нагрудним знаком та посвідченням «Відмінник середньої спеціальної освіти Союзу РСР» (1984), нагрудним знаком «Відмінник освіти України» (1994), нагрудним знаком «За сумлінну працю» (виданий 19.10.2009 р. Міністерством праці та соціальної політики України), почесною грамотою Кабінету Міністрів України за вагомий особистий внесок у підготовці фахівців для системи соціального захисту населення, багаторічну сумлінну працю та високий професіоналізм (березень

2009 р.), почесними грамотами Чернігівської міської ради (1997, 1999, 2004 рр.) та ін.

Сьогодні трудова діяльність Олександра Григоровича активно продовжується на посаді старшого викладача кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії ДПтС. Огородник О.Г. одночасно є арбітром Національної служби посередництва і примирення в Чернігівській області. Основна увага старшого викладача Академії досі звернута на підготовку майбутніх поколінь висококваліфікованих фахівців права. Ювіляр є талановитим педагогом, блискучим оратором, улюбленим лектором не однієї когорти студентів, Учителем з великої літери. Для всіх своїх учнів він є зразком працелюбності й відданості справі.

Учні Олександра Григоровича живуть і працюють у різних куточках України і за кордоном. Серед його випускників чимало відомих нині науковців, державних та громадських діячів. Завдяки проникливості думки та вимогливості професійної оцінки він здобув репутацію метра й авторитет наставника. Активна життєва позиція, принциповість, відповідальність, глибоке відчуття національної гідності, незламна віра у велике майбутнє України та людські чесноти Олександра Григоровича викликають щире повагу у випускників і співробітників, роблять його знаковою особистістю в історії Академії.

Огородник О. Г. нині читає курс лекцій з конституційного та трудового права. Він вміло поєднує процес професійного навчання своїх студентів з їх вихованням, формуванням не тільки наукового світогляду, але і життєвих орієнтирів нового покоління українських правознавців. Його любов до своїх учнів та предмета надихає на навчальну й наукову роботу решту співробітників нашого закладу вищої освіти.

Колеги, товариші і близькі Олександра Григоровича знають його як людину великої душі, високої інтелектуальної культури та бездоганної моральної позиції. Порядний, чуйний, виважений та толерантний, що дозволяє Олександрю Григоровичу завжди знаходити правильні рішення в найскладніших ситуаціях. Сам же ювіляр про ці риси характеру воліє не говорити, бо впевнений, що саме такою має бути кожна людина на Землі.

Огородник О. Г. дуже цікавий і захопливий співрозмовник, а почуття гумору, яким він володіє, допомагає йому жити і працювати.

Бажаємо Вам, вельмишановний Олександрє Григоровичу, міцного здоров'я, щастя, благополуччя, подальших творчих успіхів та професійних перемог!

*З повагою О. М. Тогочинський,
ректор Академії Державної пенітенціарної служби,
доктор педагогічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
полковник внутрішньої служби*

ТАЛАНОВИТИЙ ПЕДАГОГ, МУДРИЙ НАСТАВНИК, ЛЮДИНА СОВІСТІ ТА ЧЕСТІ – ОГОРОДНИК ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ

Вольовий, вимогливий, правдивий, із міцним життєвим сте-ржем та почуттям гумору – таким завідувач юридичного відді-лення Чернігівського юридичного технікуму Огородник Олек-сандр Григорович запам'ятовується в далекі роки мого студентства. Знаменно вітати улюбленого педагога-ювіляра в 50-у річницю ЧОУ.

Завжди щирий та усміхнений відомий правник з досконали-ми ораторськими здібностями залишається закоханим у свою справу впродовж 40-річної сумлінної діяльності на ниві освіти. Яскрава особистість і професіонал, який виховав не одне поко-ління правничої еліти.

Завдяки глибоким науковим знанням та майстерності педаго-га Олександр Григорович вмів сконцентрувати увагу молоді. Студентів приваблюють його експромти під час проведення за-нять, а лекціями педагога-майстра просто заслуховуються.

Огородник Олександр Григорович – зразковий сім'янин, турботливий батько, люблячий дідусь, який вмів зберігати та примножувати сімейні традиції. Разом із дружиною вони наро-дили та виховали двох дітей, які також обрали юридичну стежи-ну служіння закону і справедливості на шляху розвитку та вдос-коналення юридичної науки й практики. Наш ювіляр завжди з великою любов'ю і вдячністю говорить про свою родину, а зок-рема про дружину Олександру Олександрівну, її жіночу муд-рість, розуміння і підтримку. Дружина для Олександра Григорови-ча є не тільки берегинею сімейного вогнища, але і надійною колегою по кафедрі, оскільки так само, як і чоловік, віддала пе-ревагу науково-педагогічній діяльності.

Своє 70-річчя Огородник О. Г. зустрічає у відмінному здо-ров'ї, сповненим творчих сил і задумів, енергії та планів на май-бутнє, в колі друзів і однодумців. Не шкодуючи сил, він продов-жує свою роботу на благо української науки і вищої школи.

Олександр Григоровичу, Ваш невичерпний запал, працю-овитість, мудрість, феноменальна рішучість, відкритість і людя-

ність вражають. Ви – талановитий педагог, мудрий наставник, людина совісті та честі.

Висловлюємо сердечну подяку за Вашу творчу, самовіддану працю, відповідальне ставлення до свого покликання, педагогічну майстерність і безкорисливе добро, яке Ви даруєте студентам і нам – колегам по кафедрі.

Бажаємо, щоб у свій 70-річний ювілей Ви не лише підбивали підсумки особистих перемог, але й будували плани сьогодення та плекали нові мрії, щоб Ви і надалі бачили продовження своїх починань у своїх учнях.

З повагою колектив кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії ДПтС та завідувач кафедри, доктор юридичних наук, доцент Л. П. Шумна (випускниця ЧЮТу 1992 року)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (6)**

Відповідальні за випуск

Доній Н. Є.,

Пекарчук В. М.

Коректор

Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації в статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 15.10.2019 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 7,21.
Тираж 100 пр. Зам. № 31/19.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.